

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Právnická fakulta

Katedra trestního práva

Rigorózní práce

**Exces krajní nouze a nutné obrany a jeho právní
důsledky**

(Excessive necessity and self-defense and their legal implications)

Mgr. Jiří Kapras

Vedoucí rigorózní práce: JUDr. Rudolf Vokoun, CSc.

Datum vypracování práce (uzavření rukopisu): 6. 5. 2015

Čestné prohlášení:

Prohlašuji, že jsem předkládanou rigorózní práci na téma „Exces krajní nouze a nutné obrany a jeho právní důsledky“ vypracoval samostatně, všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány a práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne

.....
Mgr. Jiří Kapras

Na tomto místě bych rád poděkoval panu **JUDr. Rudolfu Vokounovi, CSc.**, za odborné vedení rigorózní práce, cenné rady a připomínky a za veškerý čas, který mi v procesu vzniku této práce věnoval.

OBSAH

1. Úvod	7
2. Protiprávnost trestného činu a okolnosti vylučující protiprávnost.....	9
2.1 Protiprávnost jako znak trestného činu	9
2.2 Okolnosti vylučující protiprávnost	10
2.2.1 Obecný výklad	10
2.2.2 Úvahy de lege ferenda	13
2.2.3 Vymezení okolností vylučujících protiprávnost proti okolnostem způsobujícím beztrestnost či zánik trestnosti.....	13
3. Nutná obrana a krajní nouze - význam a vývoj.....	15
3.1 Počátky a stručně vývoj nauky institutů nutné obrany a krajní nouze.....	15
3.2 Význam a vývoj institutů nutné obrany a krajní nouze v českých zemích.....	17
3.3 Nutná obrana a krajní nouze v jiných oblastech právního řádu.....	21
3.3.1 Úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod a ústavní pořádek ČR	21
3.3.2 Právní úprava přestupků	22
3.3.3 Právo občanské	25
3.3.3.1 Občanský zákoník č. 40/1964 Sb.	25
3.3.3.2 Nový občanský zákoník.....	28
4. Podmínky a překročení mezí krajní nouze.....	32
4.1 Charakteristika institutu krajní nouze	32
4.2 Jednotlivé podmínky krajní nouze	34
4.2.1 Nebezpečí přímo hrozící zájmu chráněnému trestním zákonem	34
4.2.1.1 Pojem nebezpečí	34
4.2.1.2 Bezprostřednost (přímá hrozba) nebezpečí.....	36
4.2.1.3 Zájem chráněný trestním zákonem	36
4.2.1.4 Nebezpečí domnělé aneb putativní krajní nouze	37
4.2.2 Podpůrnost (subsidiarita) jednání v krajní nouzi	38
4.2.3 Povinnost nebezpečí snášet.....	39
4.2.4 Požadavek proporcionality (úměrnosti) následků.....	40
4.3 Překročení mezí krajní nouze	43
4.3.1 Exces extenzivní	45
4.3.2 Vybočení z požadavku subsidiarity	46

4.3.3 Porušení povinnosti nebezpečí snášet.....	49
4.3.4 Exces intenzivní.....	50
4.4 Zhodnocení právní úpravy krajní nouze	57
5. Podmínky a překročení mezí nutné obrany	59
5.1 Charakteristika institutu nutné obrany.....	59
5.2 Jednotlivé podmínky nutné obrany.....	62
5.2.1 Přímý hrozící nebo trvajícím útok na zájem chráněný trestním zákonem.....	63
5.2.1.1 Útok	63
5.2.1.2 Útok osob nepřičetných, dětí a osob jednajících v omylu	65
5.2.1.3 Trvání nebo přímá hrozba útoku.....	68
5.2.1.4 Zájem chráněný trestním zákonem	70
5.2.1.5 Útok domnělý aneb putativní nutná obrana; vůle k nutné obraně	71
5.2.2 Obrana zcela zjevně nepřiměřená způsobu útoku.....	74
5.2.2.1 Obranné jednání proti útoku - forma a předmět	74
5.2.2.2 Zcela zjevná nepřiměřenost způsobu útoku.....	76
5.2.3 Subsidiarita nutné obrany	79
5.3 Vybočení z mezí nutné obrany	81
5.3.1 Exces extenzivní	83
5.3.2 Exces intenzivní.....	86
5.3.2.1 Poměr intenzity	87
5.3.2.2 Poměr zájmů (škod).....	89
5.3.2.3 Vztah obou hledisek posuzování přiměřenosti	93
5.3.2.4 Objektivní a subjektivní hledisko posuzování přiměřenosti.....	94
5.4 Zhodnocení právní úpravy nutné obrany	96
6. Právní důsledky překročení mezí krajní nouze a nutné obrany	98
6.1 Obecně k právním důsledkům excesu	98
6.2 Jednotlivé právní důsledky překročení mezí krajní nouze a nutné obrany.....	101
6.2.1 Obecně polehčující okolnosti.....	101
6.2.2 Nepřičetnost, zmenšená přičetnost	108
6.2.3 Mimořádné snížení trestu.....	109
6.2.4 Upuštění od potrestání	114

6.2.5 Privilegované skutkové podstaty trestných činů zabití a ublížení na zdraví z omluvitelné pohnutky	120
6.3 Zhodnocení úpravy a úvahy de lege ferenda	125
7. Srovnání se slovenskou právní úpravou krajní nouze a nutné obrany	130
7.1 Právní úprava krajní nouze	130
7.2 Právní úprava nutné obrany	133
7.2.1 Pojem útoku	133
7.2.2 Silné rozrušení jako zvláštní okolnost vylučující trestní odpovědnost.....	135
7.2.3 Putativní nutná obrana	137
7.3 Právní úprava a následky vybočení z mezí nutné obrany a krajní nouze	139
8. Závěr	141

SEZNAM LITERATURY A JUDIKATURY

ABSTRAKT

ABSTRACT

SEZNAM KLÍČOVÝCH SLOV

1. Úvod

Problematika institutů krajní nouze a nutné obrany je i dnes velice aktuálním a diskutovaným tématem. Každý z nás se může během svého života ocitnout v situacích, kdy je třeba vystoupit na ochranu zájmů svých či zájmů jiných osob nebo i celé společnosti proti útokům a jiným formám nebezpečí, které hrozí poruchou oněch zájmů. Málokdo však má více než všeobecné povědomí o možnostech a hranicích takového jednání.

Právní úprava institutů krajní nouze a nutné obrany je relativně obecná, neboť takové jsou požadavky na právní normu. Proto je vždy třeba tato ustanovení vykládat za pomoci nauky i judikatury, které nám ve většině případů poskytnou odpověď i na ty otázky, na něž nám zákon neodpoví. Smyslem této práce je určitým uceleným způsobem poskytnout výklad o uvedených institutech z pohledu jak právní úpravy, tak i literatury a rozhodovací praxe soudů, zejména pak, jak název práce napovídá, o jejich podmínkách a mezích a právních důsledcích překročení těchto mezí. Na rozbor dané otázky zpravidla navazuje zhodnocení právní úpravy a názorů na ni, včetně příležitostných úvah *de lege ferenda*, v některých případech uceleně na konci kapitoly, v jiných průběžně v textu práce.

Zprvu jsem se zaměřil na vyložení pojmu protiprávnosti jakožto znaku trestného činu a na obecný výklad o okolnostech vylučujících protiprávnost. To i laickému čtenáři umožní lépe pochopit účel a smysl dvou z těchto okolností, na které je tato práce zaměřena, totiž krajní nouze a nutné obrany. Následuje stručný výklad o vývoji nauky, který nám rozkrývá skutečnost, že podoba předmětných institutů v právním řádu toho kterého státu je odvislá nejen od právní kultury tohoto státu, ale také od toho, jak se on a jeho občané staví k řešení některých politických, náboženských a etických otázek.

Následuje stručné pojednání o institutech krajní nouze a nutné obrany v některých dalších oblastech českého práva, konkrétně v ústavním pořádku ČR a Úmluvě o ochraně lidských práv a základních svobod, ve správním (resp. přestupkovém) právu a v právu občanském, to jak z pohledu starého, tak i nového občanského zákoníku. Upozorňuji zde na některé rozdíly a nedostatky, které by bylo *de lege ferenda* vhodné odstranit v zájmu zachování principu právní jistoty.

V následujících dvou kapitolách se nejprve zabývám relativně podrobným výkladem jednotlivých podmínek krajní nouze a nutné obrany. Pro vymezení pojmu excesu – překročení některých podmínek (mezi) krajní nouze či nutné obrany je vždy třeba nejprve vymezit samotné tyto podmínky, které určují hranici mezi jednáním po právu a jednáním právně nedovoleným. Je zde přitom třeba rozlišovat podmínky, které stav krajní nouze či nutné obrany v první řadě vůbec vytvářejí a podmínky neboli meze, které se vztahují k jednání v rámci již existujícího stavu krajní nouze či nutné obrany. Na tento výklad navazuje pojednání o pojmu a jednotlivých druzích excesu ve smyslu trestního zákoníku a zhodnocení této právní úpravy v podobě, v jaké je dnes soudy vykládána, a to z pohledu, zda poskytuje občanům dostatečně široký manévrovací prostor pro ochranu jejich zájmů.

Předposlední kapitola se pak zabývá těmi případy, kdy dojde k překročení stanovených podmínek, resp. tím, jak jsou takové případy právně posuzovány. Je zřejmé, že by se vůči pachateli, který je trestně odpovědný pro jednání, které je jinak (za dodržení stanovených podmínek) společensky prospěšné a žádoucí, měl uplatnit určitý privilegovaný a mírnější postup. Pokusil jsem se zhodnotit, zda česká právní úprava poskytuje orgánům činným v trestním řízení pro takový privilegovaný postup dostatek možností a jak by se případné nedostatky daly napravit.

Na závěr této práce jsem pak zařadil kapitolu, která srovnává českou úpravu institutů krajní nouze a nutné obrany s tou slovenskou. Zaměřil jsem se pouze na hledání odlišností v těchto úpravách, neboť o otázkách, kde se obě úpravy shodují, bylo již pojednáno v předchozích kapitolách. Smyslem této kapitoly bylo vyhodnocení, zda pro nás může být slovenská úprava v nějakém ohledu inspirující, pročež je ke každé odchylce připojen komentář s případnými úvahami de lege ferenda.

2. Protiprávnost trestného činu a okolnosti vylučující protiprávnost

2.1 Protiprávnost jako znak trestného činu

Jedním ze stěžejních účelů trestního práva je chránit společnost a jednotlivce před trestnými činy a jejich pachateli. Trestný čin je současným trestním zákoníkem (zákon č. 40/2009 Sb.) v jeho § 13 odst. prvním definován jako *protiprávní čin, který trestní zákon označuje za trestný a který vykazuje znaky uvedené v takovém zákoně*. Vychází se zde z formálního pojetí trestného činu, a to na rozdíl od formálně-materiálního pojetí, uplatňovaného v dřívějším trestním zákoně (zákon č. 140/1961 Sb.), který v definici trestného činu požadoval navíc i jeho nebezpečnost pro společnost, jakožto jeho materiální znak.

Protiprávnost je tedy jedním ze zákonných znaků trestného činu, a to bez ohledu na to, zda ji považujeme za obecný znak trestného činu či za znak skutkové podstaty trestného činu (znak typový).¹ Protiprávnost přitom nelze chápat jen jako protiprávnost ryze ve smyslu trestního zákona², která vyjadřuje rozpor určitého jednání s tímto trestním zákonem – protiprávnost v tomto úzkém smyslu (trestní protiprávnost) tedy v podstatě splývá s pojmem trestnosti činu a pramení jen z tohoto zákona. Protiprávnost (nedovolenost) je totiž potřeba chápat širěji – jako rozpor s právním řádem v jeho celku, kdy se protiprávnost zpravidla opírá o některá ustanovení ležící mimo samotný trestní

¹ Např. Solnař, V., Fenyk, J., Císařová, D., Vanduchová, M.: *Systém českého trestního práva*, 1. vydání, Část II.: *Základy trestní odpovědnosti*, Novatrix s.r.o., Praha, 2009, na s. 105 – 107 k protiprávnosti ve vztahu k okolnostem jí vylučujícím uvádí, že pokud znak protiprávnosti považujeme za přímo obsažený v souhrnu typových znaků trestného činu a z nich vyplývající, hovoříme o okolnostech vylučujících protiprávnost jako o tzv. negativních znacích skutkové podstaty (taktéž tzv. „kontratypech“) – protiprávnost zde nestojí vedle skutkové podstaty trestného činu jako jeho zvláštní znak, ale je již zahrnuta v samotných znacích skutkové podstaty. Pokud však protiprávnost považujeme za znak samostatný, charakterizující trestný čin vedle jeho typových znaků, hovoříme pak o okolnostech vylučujících protiprávnost prostě jako o důvodech vyloučené protiprávnosti, přičemž zde „*úsudek o nehodnotnosti trestného činu, obsažený v tzv. skutkové podstatě, je jen přibližný a nezávazný, je pouhou indicií protiprávnosti, kterou vyvracejí důvody čin ospravedlňující*“. Toto rozlišování má význam zejména pro zkoumání zavinění ve vztahu k jednotlivým znakům trestného činu (zda a do jaké míry se musí vztahovat i na protiprávnost činu), tedy otázku významnou z hlediska problematiky právního omylu.

² Trestním zákonem se podle § 110 trestního zákoníku rozumí trestní zákoník a podle povahy věci i zákon o soudnictví ve věcech mládeže a zákon o trestní odpovědnosti právnických osob a řízení proti nim.

zákon, jichž se tento dovolává.³ A naopak není možné, aby v případě, že např. občanské nebo správní právo některé jednání dovoluje, bylo zároveň toto jednání trestním právem považováno za nedovolené (protiprávní).

Trestní zákoník přitom kriminalizuje (považuje za trestně protiprávní) pouze „*taková jednání, která jsou natolik společensky škodlivá, že nepostačuje uplatnění odpovědnosti podle jiného právního předpisu (§ 12 odst. 2 TrZ), takže vyžadují trestněprávní postih.*“⁴ Společenská škodlivost⁵ určitého jednání je zde tak sociálně-právním důvodem a základem trestnosti (a tak i protiprávnosti) takového jednání, bez ohledu na to, jak je trestný čin v zákoně konkrétně definován.

2.2 Okolnosti vylučující protiprávnost

2.2.1 Obecný výklad

V praxi dochází k případům, kdy již v době určitého činu jinak trestného⁶, který jinak naplňuje znaky skutkové podstaty některého trestného činu, jsou zde dány takové okolnosti, za jejichž působení čin nejen že není škodlivý, ale může být pro společnost

³ Kuchta, J. in Kratochvíl, V. a kol.: Kurs trestního práva, Trestní právo hmotné, Obecná část, 1. vydání, C. H. Beck, Praha, 2009, s. 361

⁴ Vokoun, R. in Novotný, O., Vanduchová, M., Šámal, P. a kol.: Trestní právo hmotné, Obecná část, 6. vydání, Wolters Kluwer ČR a.s., Praha, 2010, s. 256; V této souvislosti se někdy hovoří o zásadě subsidiarity trestní represe (§ 12 odst. 2 TrZ) jako o tzv. materiálním korektivu, který koriguje některé nežádoucí důsledky ryze formálního pojetí trestného činu v tom smyslu, že omezuje uplatnění trestní odpovědnosti na případy společensky škodlivé, kdy nepostačí uplatnění odpovědnosti podle jiného právního předpisu (např. Jelínek, J. a kol.: Trestní právo hmotné, 2. Vydání, Leges s.r.o., Praha, 2010, s. 117).

⁵ Kuchta, J., opak. cit., k tomu na s. 362 uvádí, že význam tohoto materiálního hlediska pro trestnost (a její vyloučení) neklesl ani po přechodu ze zmíněného formálně-materiálního pojetí trestného činu na pojetí formální, neboť ačkoliv není (na rozdíl od společenské nebezpečnosti) výslovně vyjádřena v definici trestného činu, je (resp. měla by být) společenská škodlivost určujícím kritériem jednak pro (de)kriminalizaci určitého typu jednání, kde by se jím měl řídit zákonodárce při úvahách o tom, co má být trestným činem a co nikoliv a jednak pro posouzení, zda konkrétní čin považovat a uznat za trestný, kde by se jím měl řídit orgán činný v trestním řízení při interpretaci a aplikaci ustanovení trestního zákoníku (§ 12 odst. 2 TrZ).

⁶ Viz dikce § 28 odst. 1 či § 29 odst. 1 TrZ

dokonce i prospěšný. S těmito okolnostmi pak trestní právo spojuje vyloučení protiprávnosti za takových okolností spáchaných činů, kterým tak chybí jeden ze zákonných znaků trestnosti – o trestný čin se proto od počátku vůbec nejedná. Trestní postih by totiž z důvodu absence potřebného stupně škodlivosti činu pro společnost nebyl vhodný ani účelný. Hovoříme v této souvislosti o okolnostech vylučujících protiprávnost (za účinnosti předchozí právní úpravy někdy také o okolnostech vylučujících nebezpečnost činu pro společnost).

Tyto okolnosti se uplatňují v případech, kdy je třeba řešit určitý konflikt zájmů, z nichž jeden musí být zachráněn či preferován. Řešení by přitom mělo vycházet z principu, že hodnotnější zájem má mít přednost před zájmem méně hodnotným, přičemž to, který zájem bude v té konkrétní situaci preferován, je právě otázkou konstrukce jednotlivých okolností vylučujících protiprávnost. Porovnávání významu a hodnoty jednotlivých zájmů však nebude vždy jednoznačné. Lze zde uplatňovat buď hledisko objektivní a při hodnocení vycházet z jakési jednotné hierarchie zájmů, kdy se porovnávají tyto zájmy samy o sobě s přihlédnutím ke stupni jejich ohrožení a šanci na jejich záchranu, nebo lze hodnocení provádět subjektivně s přihlédnutím k tomu, či zájmy jsou porovnávány a vycházet z oddělení zájmových sfér jednotlivých osob. V některých případech pak může být ochrana poskytována objektivně méně závažnému zájmu v preferenci před zájmem závažnějším, pokud lze nositeli tohoto závažnějšího zájmu klást vznik konkrétního nebezpečí za vinu (tzv. přičitatelnost).⁷

Okolnostmi vylučujícími protiprávnost tedy rozumíme okolnosti, které zde působí již od samého počátku (ex tunc – již v době činu) a které z některého ospravedlňujícího důvodu (dosažení zákonem aprobovaného účelu, ochrana významnějších hodnot, převaha užitku z jednání nad škodou atp.) zbavují čin protiprávnosti (a trestnosti) a jeho pachatele trestní odpovědnosti. Obdobně, jako jsou

⁷ Kuchta, J.: Postavení a úprava okolností vylučujících protiprávnost v připravované rekodifikaci trestního práva hmotného, *Acta Universitatis Carolina-Iuridica* 2/2007, Praha, s. 66; k přičitatelnosti Kuchta dále uvádí, že existuje více jejích stupňů, „od přičtení objektivního kauzálního následku určitého jednání (v případě dovoleného rizika, kdy by se patrně měla uplatnit zásada, že kdo má prospěch z určité činnosti, by měl nést také nevýhody, které z ní mohou vzniknout), až k případům zaviněných útoků na chráněné zájmy (u nutné obrany). Zde se postavení útočnicka mění tak zásadně, že princip zvažování a porovnávání ohrožených osobních zájmů ustupuje značně do pozadí a přihlíží se spíše k okolnostem jiného charakteru.”

ve zvláštní části trestního zákoníku konstruovány jednotlivé skutkové podstaty trestných činů, jsou v obecné části trestního zákoníku (formou demonstrativního výčtu) konstruovány okolnosti vylučující protiprávnost, jakožto typizovaná jednání, která protiprávnost vylučují. Konkrétně se jedná o krajní nouzi (§ 28 TrZ), nutnou obranu (§ 29 TrZ), svolení poškozeného (§ 30 TrZ), přípustné riziko (§ 31 TrZ) a oprávněné použití zbraně (§ 32 TrZ). Vedle těchto lze nalézt některé okolnosti vylučující protiprávnost také ve zvláštní části trestního zákoníku, např. beztrestnost agenta (§ 363 TrZ) nebo za určitých okolností neoznámení trestného činu (§ 368 odst. 3 TrZ).

Jako uvedeno, jedná se o výčet toliko demonstrativní, a proto jím nejsou okolnosti vylučující protiprávnost zdaleka vyčerpány. Tak např. mnoho právních norem určité jednání výslovně dovoluje či dokonce přikazuje uložením povinnosti (a to včetně případů konkretizace takové povinnosti rozkazem), a realizace takových práv či právních povinností nemůže být z logiky věci protiprávní (např. přiměřená výchovná opatření rodičů vůči dětem).⁸ Obdobně je tomu u výkonu práv v rámci povolání, při němž dochází k určitému zasahování do zájmů chráněných trestním zákoníkem, a kterýžto výkon právní řád za účelem ochrany zájmu jiného připouští (např. vzetí obviněného do vazby soudem v trestním řízení). Trestněprávní teorie a praxe postupem času vytvořila i některé další, v zákoně výslovně neuvedené okolnosti vylučující protiprávnost – např. lékařský zákrok nebo zadržení obviněného či podezřelého z trestného činu. Použití těchto, ale i dalších v zákoně výslovně neuvedených okolností vylučujících protiprávnost je přitom obecně možné na základě analogie. Takový postup *„není v rozporu se zásadou ‘nullum crimen sine lege’, neboť touto analogií se nerozšiřují podmínky trestnosti (nejde o použití analogie v neprospěch), ale naopak se rozšiřují podmínky beztrestnosti (tj. zužují se podmínky trestnosti), takže užití analogie je ‘ve prospěch’“*.⁹

⁸ Šámal, P. a kol.: Trestní zákoník I, § 1 až 139, Komentář, 2. vydání, C.H.Beck, Praha, 2012, s. 384

⁹ Vokoun, R. in Novotný, O., Vanduchová, M., Šámal, P. a kol.: Trestní právo hmotné, Obecná část, 6. vydání, Wolters Kluwer ČR a.s., Praha, 2010, s. 258

2.2.2 Úvahy de lege ferenda

Ne vždy si však s analogií vystačíme, neboť v některých případech by bylo třeba konkrétní podmínky některé okolnosti, která má vyloučit protiprávnost, formulovat úžeji, než jak by byly vymezeny analogickým použitím některé zákonem upravené okolnosti. Tak je tomu např. v případě výše zmíněného trestně procesního institutu zadržení, který je upraven v § 75 a § 76 trestního řádu (zákon č. 141/1961 Sb.). Pokud se zadržení realizuje v rámci trvajících, ještě nedokončeného útoku, uplatní se ustanovení trestního zákoníku o nutné obraně bez nějakých výjimek. Pokud by však k zadržení mělo dojít až po dokončení útoku, bude přicházet v úvahu pouze analogické užití této okolnosti vylučující protiprávnost. To může být problematické, neboť by při provádění zadržení bylo potřeba stanovit některé další podmínky a meze pro zadržujícího, které z ustanovení o nutné obraně nevyplývají¹⁰. V této souvislosti by bylo de lege ferenda patrně žádoucí, aby tento institut, spolu s dalšími klíčovými instituty představujícími okolnosti vylučující protiprávnost (v úvahu přichází např. lékařský zákrok), byl výslovně upraven v hlavě III. obecné části trestního zákoníku.

2.2.3 Vymezení okolností vylučujících protiprávnost proti okolnostem způsobujícím beztrestnost či zánik trestnosti

Od okolností vylučujících protiprávnost je třeba odlišovat okolnosti způsobující zánik trestnosti, které působí až dodatečně (ex nunc), tedy „*nastávají až po spáchání trestného činu a způsobují, že původně trestné jednání ztrácí svou společenskou škodlivost a tedy i protiprávnost a trestnost. Jednání jsou společensky škodlivá, naplňují skutkovou podstatu trestného činu, ovšem z určitých důvodů, které nastanou až po spáchaném jednání, však následně společenská škodlivost slábně, resp. mizí vůbec.*“¹¹

¹⁰ Kuchta, J.: K úpravě okolností vylučujících protiprávnost v novém trestním zákoně, Koncepce nové kodifikace trestního práva hmotného České republiky – Sborník příspěvků z konference, Acta Universitatis Masarykianae Brunensis Iuridica, Brno, 2000, s. 165. Hovoří se např. o požadavku subsidiarity – zadržet lze jen tam, kde účelu zadržení nelze dosáhnout bez omezení osobních práv zadržovaného a způsobení škody, nebo o požadavku určité proporcionality mezi újmou hrozící a újmou způsobenou zadrženému, a o některých dalších podmínkách. Poprvé však na tyto nedostatky upozornil patrně Vokoun, R., in Zadržení podezřelého jako okolnost vylučující protiprávnost, Vybrané aktuální problémy čs. trestního práva, Univerzita Karlova, Praha, 1986, s. 176n.

¹¹ Kuchta, J. in Kratochvíl, V. a kol.: Kurs trestního práva, Trestní právo hmotné, Obecná část, 1. vydání, C. H. Beck, Praha, 2009, s. 361

Trestnost takovýchto jednání je po splnění podmínek stanovených zákonem následně prohlášena za zaniklou – např. pro účinnou lítost (§ 33 TrZ) nebo pro promlčení uplynutím stanovené doby (§ 34 TrZ).

Od těchto okolností je rovněž třeba odlišit případy, kdy se činu jinak trestného dopustí osoba, která není pro nezaviněnou nepříčetnost (§ 26 TrZ), nedostatek věku (§ 25 TrZ) nebo pro nedostatečnou rozumovou a mravní vyspělost (§ 5 zákona o soudnictví ve věcech mládeže) trestně odpovědná. Jednání těchto osob totiž zůstávají společensky škodlivá a nežádoucí, ale jejich trestnost a způsobilost jejich pachatelů nést trestní odpovědnost a trestně právní důsledky s ní spojené, jsou vyloučeny pro uvedené zvláštní okolnosti, které zde existují již v době činu. Obdobné důsledky mají rovněž některé případy omylu v trestním právu (§ 18 a § 19 TrZ) či případy, kdy osoba není za čin trestně odpovědná proto, že sama nejednala či nejednala v požadovaném zavinění.

3. Nutná obrana a krajní nouze – význam a vývoj

3.1 Počátky a stručně vývoj nauky institutů nutné obrany a krajní nouze

Problematikou okolností vylučujících protiprávnost se právní věda i právní praxe zabývá již po mnoho století, ježto patří mezi základní otázky spjaté s právní odpovědností, a to především odpovědností trestní. Zejména ty právní instituty, které korespondují s okolnostmi dnes pojímanými jako situace nutné obrany a krajní nouze, jsou známy již z dávné historie. Instituty jako svémoc, sebeobrana a nouze existovaly v již ve středověku a od té doby prodělaly poměrně významný vývoj. Na počátku bylo jejich hlavním účelem nahrazovat nedostatek ochrany poskytované státní mocí, která v té době teprve vznikala. Proto poté, co se státní moc postupem času centralizuje a její role ve státě se upevňuje, dochází zároveň k omezování zmíněných prostředků ochrany ve prospěch právě této státní moci.¹² Otázky související s těmito instituty přitom odedávna přitahovaly pozornost nejen právníků, ale také řady politiků a filosofů, ježto souvisí rovněž s názory a principy politickými, morálními a popř. náboženskými.¹³

Jak řečeno, názory na okolnosti vylučující protiprávnost, zejména pokud jde o právo na (nutnou) obranu¹⁴, se v průběhu let značně vyvíjely. Například teorie přirozeného práva navazovala v této oblasti na názory římských právníků (zejm. učení Ciceronovo, které odpovídalo zásadě „*non scripta, sed nata lex*“ – nikoliv právo psané, ale právo (nám) přirozené), a považovala právo na nutnou obranu za přirozené právo

¹² Vokoun, R.: Vybrané aktuální otázky nutné obrany a krajní nouze, Acta Universitatis Carolina-Iuridica 3/1989, Praha, s. 11

¹³ Císařová, D., Čížková, J. in Aktuální problémy nutné obrany z hlediska nových kodifikací, Acta Universitatis Carolina-Iuridica 1/1986, Praha, s. 18, např. uvádí, že kriminalisté středověku stejně jako ideologové feudální společnosti často odůvodňovali nutnou obranu biblí. Viděli v ní nikoliv právo osobnosti, ale náboženskou povinnost boje proti hříchu, jejíž porušení samo bylo uznáno za těžký hřích.

¹⁴ Institutu krajní nouze se věnuje větší pozornost až podstatně později (právo rakouské, německé), a i tehdy v mnohem omezenějším rozsahu, než jak je tomu u nutné obrany. Důvodem byl zejména relativně řídký výskyt situací, ve kterých by typové jednání v rámci této okolnosti vylučující protiprávnost přicházelo v úvahu a proto i potřeba věnovat se této otázce zevrubněji zůstávala po dlouhou dobu relativně nízká; k tomu Kubová, O.: K některým otázkám krajní nouze, Bulletin advokacie 10/1998, s. 49

člověka. J. J. Rousseau pak v tomto právu navíc viděl právo člověka na obranu ve společnosti, jež bylo postoupeno státu na základě společenské smlouvy. V 18. a 19. století pak francouzští ideologové revoluční buržoazie, vycházející z Rousseauovy teorie, viděli v právu na nutnou obranu rovněž právo na povstání a právo na obranu proti takovému jednání panovníka, který jím zmíněnou společenskou smlouvu porušil. Obdobný názor později zastávali také ruští revoluční demokraté, např. A. N. Radiščev či A. I. Gercen.¹⁵

Naopak zastánci absolutní monarchie, např. T. Hobbes ve svém díle Leviathan, vyžadovali bezvýhradnou poslušnost poddaných vůči panovníkovi, a to i kdyby se vůči nim dopustil jakéhokoliv nezákonného jednání. Na tento názor navazovali také němečtí idealističtí filosofové, např. I. Kant, kteří obecně vystupovali proti teoretikům přirozeného práva a zastávali názor, že jakýkoliv pokus násilí vůči nejvyšší moci je tím nejhorším a nejzavrženíhodnějším činem. G. W. F. Hegel naproti tomu beztrestnost jednání v nutné obraně připouštěl a zdůvodňoval ji nicotností bezpráví. Pozdější německá trestněprávní teorie nutnou obranu rovněž připouštěla, ale pouze v omezeném rozsahu tam, kde se nešlo dovolat pomoci policie či jiného orgánu státní moci, a nikoliv jako přirozené subjektivní právo osobnosti.¹⁶

Jiné názory spojovaly vznik práva na obranu s výskytem duševní poruchy u jednajícího (S. von Puffendorf), nedostatkem zavinění, morálním donucením, nebo ji odůvodňovaly odplatou zla zlem, když útočník ztrácí právo na to, aby jeho zájem byl respektován (L. Feuerbach). Někteří pak přiznávali obránci právo trestat bezpráví útoku či odůvodňovali beztrestnost jeho nouzí.¹⁷

V socialistické společnosti byl pak institutům nutné obrany a krajní nouze teorií přiznán vedle jejich právního významu také význam společenský a politický. Bylo zejména konstatováno, že „*jednání při splnění všech podmínek a mezi těchto institutů*

¹⁵ Císařová, D., Čížková, J. in Aktuální problémy nutné obrany z hlediska nových kodifikací, Acta Universitatis Carolina-Iuridica 1/1986, Praha, s. 18 - 19

¹⁶ Císařová, D., Čížková, J., opak. cit., s. 18 - 19

¹⁷ Solnař, V., Fenyk, J., Císařová, D., Vanduchová, M.: Systém českého trestního práva, 1. vydání, Část II.: Základy trestní odpovědnosti, Novatrix s.r.o., Praha, 2009, s. 115

*nemají charakter jednání protiprávních a pro společnost nebezpečných. Jde naopak o jednání právem aprobovaná a pro společnost prospěšná“.*¹⁸

V poslední době se pak zejména uvádí, že nutná obrana je uplatněním práva proti bezpráví, kdy se svépomocí nahrazuje nedostatek ochrany důležitých zájmů ze strany veřejné moci, a z tohoto důvodu má její připuštění preventivní účinek. U krajní nouze je situace obdobná, přičemž svépomoc se zde uplatňuje vedle útoku také při ochraně před dalšími typy nebezpečí pramenícími z nejrůznějších zdrojů. V obou případech se pak jedná o řešení určité kolize dvou chráněných zájmů¹⁹, z nichž jeden má být obětován, neboť oba zachránit nelze. Z této myšlenky také vychází tzv. kolizní teorie (R. Sammler), jež obhajuje názor, že jednání, kterým se zachovává kvalitativně vyšší právo na úkor kvalitativně nižšího, popř. kvalitativně stejného, ale kvantitativně nižšího, nebo alespoň kvalitativně a kvantitativně stejné právo na úkor jiného, nemůže být protiprávní.²⁰

3.2 Význam a vývoj institutů nutné obrany a krajní nouze v českých zemích

Mezníkem vývoje české právní úpravy institutů nutné obrany a krajní nouze byl rok 1918, kdy byl po vzniku Československa recepčním zákonem převzat právní řád do té doby platný na jeho území. V oblasti trestního práva se jednalo především o Trestní zákon o zločinech, přečinech a přestupcích z roku 1852 (zákon č. 117/1852 ř.z.), který

¹⁸ Vokoun, R.: Vybrané aktuální otázky nutné obrany a krajní nouze, Acta Universitatis Carolina-Iuridica 3/1989, Praha, s. 11; dále Vokoun uvádí, že právní úprava nutné obrany a krajní nouze zde hraje také důležitou roli preventivní, neboť umožňuje občanům účinně zakročit proti páchanému bezpráví, ať už na ochranu zájmů individuálních či celospolečenských. To má rovněž význam jako nástroj výchovy občanů ve smyslu vzájemné soudružské pomoci a kolektivismu a jako nástroj upevňování socialistické zákonnosti.

¹⁹ Solnař, V., Fenyk, J., Císařová, D., Vanduchová, M.: Systém českého trestního práva, 1. vydání, Část II.: Základy trestní odpovědnosti, Novatrix s.r.o., Praha, 2009, s. 120 uvádí, že podle některých autorů nejde však o konflikt dvou chráněných zájmů, ale o konflikt dvou motivů pachatele – trestní hrozby a nouze (A. H. von Ferneck).

²⁰ Solnař, V., Fenyk, J., Císařová, D., Vanduchová, M., opak. cit., s. 115, 129-130

ve svém § 2 upravoval „důvody vylučující zlý úmysl²¹“. Mezi tyto důvody přitom v písmenu g) řadil jak tzv. „spravedlivou nutnou obranu“, tak skutek, který se stal z „neodolatelného donucení“, přičemž tím se podle všeho rozuměly právě případy krajní nouze. Protože se úprava krajní nouze omezovala pouze na toto strohé konstatování o vyloučení zlého úmyslu, bylo ponecháno poměrně široké pole působnosti právní praxi a teorii, které postupně při jednání v nouzi připouštěly způsobení škody stejně závažné jako ta, která hrozila. Naproti tomu u spravedlivé nutné obrany TrZ 1852 dále blíže vymezoval podmínky jejího použití, když požadoval, aby ze všech okolností případu vyplývala potřeba použité obrany k odvrácení „protiprávního útoku na život, svobodu nebo jmění“. V případě excesu z nutné obrany z důvodu „poděšení, ze strachu nebo z leknutí“, TrZ 1852 stanovil možnost potrestání pachatele podle povahy okolností za některý nedbalostní trestný čin.²²

Nová právní úprava těchto okolností se objevuje až v roce 1950, kdy Národní shromáždění v rámci tzv. právnické dvouletky schválilo nový trestní zákon (zákon č. 86/1950 Sb.). Otázky nutné obrany a krajní nouze jsou zde řešeny v samostatných ustanoveních tohoto zákona, konkrétně v jeho § 8 a § 9. Ve vztahu k nutné obraně došlo v těchto ustanoveních k rozšíření podmínek její použitelnosti ve smyslu širšího vymezení okruhu společenských vztahů, k jejichž ochraně ji lze uplatnit (konkrétně šlo o ochranu lidově demokratické republiky, její socialistické výstavby a zájmů pracujícího lidu nebo jednotlivce)²³. Okruh společenských vztahů, na jejichž ochranu

²¹ Zlý úmysl byl zvláštním znakem subjektivní stránky, který TrZ 1852 ve svém § 1 požadoval pro spáchání zločinu, přičemž stanovil, že „zlý úmysl dává se však za vinu nejen tehda, když před tím, než se něco předsevzalo nebo opominulo, anebo když se to předsebralo nebo opomijelo, zlo, jež se zločinem jest spojeno, přímo bylo rozváženo a umíněno; nýbrž i, když z nějakého jiného zlého úmyslu něco bylo předsevzato nebo opominuto, z čeho zlo, které tím povstalo, obyčejně povstává, anebo alespoň snadno povstati může.“

²² Císařová, D., Čížková, J. in Aktuální problémy nutné obrany z hlediska nových kodifikací, Acta Universitatis Carolina-Iuridica 1/1986, Praha, s. 21 k tomu dále uvádí, že tato konstrukce nutné obrany, kde se požaduje přiměřenost jen mezi intenzitou útoku a obrany, přes jisté výhrady teorie umožňovala bránit i soukromý majetek omezené hodnoty těmi nejkrajnějšími prostředky, bylo-li toho třeba. Ačkoliv je toto pojetí typické pro buržoazní morálku, pro socialistické právo a morálku je nepřijatelné, neboť odporuje jejich základním zásadám; Kubová, O. : K některým otázkám krajní nouze, Bulletin advokacie č. 10/1998, s. 50

²³ Podle § 8 TrZ 1950 šlo k ochraně těchto zájmů vystoupit tehdy, pakliže útok na tyto zájmy přímo hrozil nebo trval a obrana byla útoku přiměřená.

bylo možno jednat v rámci krajní nouze, byl pak vymezen shodně s okruhem u nutné obrany.²⁴

Ve stejném roce, kdy byl přijat TrZ 1950, byl přijat také trestní zákon správní (zákon č. 88/1950 Sb.), který ve svém § 8 obsahoval ustanovení o „nouzi“²⁵, aplikovatelné toliko ve vztahu k přestupkům. Trestní zákon správní byl však v roce 1961 zrušen zákonem č. 60/1961 Sb., o úkolech národních výborů při zajišťování socialistického pořádku, který ustanovení o nutné obraně, krajní nouzi nebo nouzi sám vůbec neupravoval (stejně jako v témže roce přijatý zákon č. 38/1961 Sb., o místních lidových soudech), a proto tyto okolnosti vylučující protiprávnost ze správního práva na nějakou dobu zcela mizí.²⁶

Další změnu v této problematice přináší až nový trestní zákon (zákon č. 140/1961 Sb.), který byl ve znění pozdějších předpisů platný a účinný na našem území až do 31. 12. 2009. Tento zákon rovněž obsahuje samostatná ustanovení o nutné obraně a krajní nouzi, přičemž podmínky obou okolností částečně rozšiřuje ve prospěch osob za těchto okolností jednajících.²⁷ Tato nová formulace podmínek měla za úkol zamezit stíhání osob, které řádně a svědomitě vystoupí na ochranu společenských zájmů, čímž

²⁴ Podle § 9 TrZ 1950 šlo k ochraně těchto zájmů v rámci krajní nouze přistoupit tehdy, když způsobená škoda byla menší než ta, která hrozila, a nebezpečí nebylo možno odvrátit jinak. Dále bylo stanoveno, že nejde o krajní nouzi, pakliže byl ten, komu nebezpečí hrozilo, povinen je snášet.

²⁵ V tomto ustanovení došlo do jisté míry ke spojení prvků nutné obrany a krajní nouze, když se na obranu proti nebezpečí přímo hrozícímu jemu nebo někomu jinému připouští způsobení škody nikoli podstatně větší než ta, která hrozila, pokud nebezpečí nebylo možno odvrátit jinak. Vyloučení použití nouze v případě povinnosti nebezpečí snášet tu rovněž nechybí.

²⁶ Vokoun, R.: Vybrané aktuální otázky nutné obrany a krajní nouze, Acta Universitatis Carolina-Iuridica 3/1989, Praha, s. 18

²⁷ Pokud jde o krajní nouzi, TrZ 1961 poněkud zmírňuje podmínku proporcionality, když nově stanoví, že způsobený následek nesmí být zřejmě stejně závažný nebo ještě závažnější než ten, který hrozil. Poprvé se tak do těchto ustanovení prosazuje subjektivní hledisko užívání těchto institutů – tedy skutečnost, jak se situace jevila osobě se bránící nebo odvracející škodu (arg. výkladem slova „zřejmě“), jakkoliv to není hledisko výlučné, a připouští se, aby způsobená škoda byla závažnější, nikoliv však zřejmě. Podmínka subsidiarity zůstává zachována, avšak je vypuštěna formulace, že nejde o krajní nouzi, jestliže ten, komu nebezpečí hrozilo, byl povinen je snášet, což vedlo k některým nežádoucím důsledkům – proto se tato podmínka později do institutu krajní nouze navrátila. U nutné obrany došlo ke zmírnění podmínky přiměřenosti, když je nově stanoveno, že obrana nesmí být zřejmě nepřiměřená povaze a nebezpečnosti útoku. Obdobně jako u krajní nouze se tak více přihlíží k subjektivnímu hledisku obránce a připouští se i obrana nepřiměřená, nikoliv však zřejmě.

se skrze zvýšení aktivity a zapojení občanů sledovalo mimo jiné preventivní působení těchto institutů.²⁸

Na tomto místě je ještě vhodné zmínit zákon č. 150/1969 Sb., o přečinech, přijatý v roce 1969, který vytváří novou kategorii soudních deliktů – přečin, avšak neobsahuje výslovné ustanovení o nutné obraně nebo krajní nouzi, a proto se na základě odkazu v jeho § 13 na kategorii přečinů použijí ustanovení obecné části TrZ 1961, upravující instituty nutné obrany a krajní nouze pro trestné činy.²⁹

Pokud jde o institut nutné obrany, již poslední, zato poměrně zásadní změnu³⁰ přinesla novela TrZ 1961, konkrétně zákon č. 290/1993 Sb., který opět o něco rozšiřuje podmínky použití nutné obrany, neboť se snaží respektovat skutečnost, že „*osoba jednající v obraně často nemůže předem náležitě zhodnotit hrozící nebo trvajících útok a zvolit vždy přesně adekvátní prostředky obrany.*“³¹ Jak naznačeno, tato podoba institutu nutné obrany se zachovala až dodnes (o tom podrobněji v následujících kapitolách).

A konečně pokud jde o institut krajní nouze, tam přináší další a poslední změnu až současně účinný trestní zákoník (zákon č. 40/2009 Sb.), který opět vylučuje použitelnost krajní nouze v případech, kdy je zde dána povinnost konkrétní nebezpečí snášet.³²

²⁸ Císařová, D., Čížková, J. in Aktuální problémy nutné obrany z hlediska nových kodifikací, Acta Universitatis Carolina-Iuridica 1/1986, Praha, s. 22

²⁹ Vokoun, R.: Vybrané aktuální otázky nutné obrany a krajní nouze, Acta Universitatis Carolina-Iuridica 3/1989, Praha, s. 19

³⁰ Jedná se o dvě zásadní změny. Zaprvé poměrně abstraktní pojem „povaha a nebezpečnost útoku“ je nahrazen pojmem „způsobu útoku“, kterýžto má být pro bránící se osobu snadněji uchopitelný a definovatelný. Zadruhé je původní pojem „zřejmě“ nahrazen pojmem „zcela zjevně“, kterýžto má obránci poskytnout větší manévrovací prostor při uplatňování obrany, když klade patrně mírnější požadavky na přiměřenost obrany útoku.

³¹ Fremr, R., Zelenka, P.: K výkladu ustanovení § 13 o nutné obraně, Právní praxe 6/1994, s. 337 – z textu důvodové zprávy návrhu novely předloženého legislativní komisí vlády.

³² Podle důvodové zprávy k trestnímu zákoníku se jedná o osoby, které jsou povinny nebezpečí snášet např. z titulu svého zaměstnání - ošetřovatel v nemocnici, nebo postavení - voják ve válce. Tuto povinnost snášet nebezpečí ukládají určitým kategoriím osob zvláštní předpisy, a tyto osoby se jí nemohou vyhybat poukazem na své vlastní ohrožení. Bez tohoto doplnění by krajní nouze vylučovala protiprávnost činů, které by jinak byly např. zneužitím pravomoci úřední osoby.

3.3 Nutná obrana a krajní nouze v jiných oblastech právního řádu

3.3.1 Úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod a ústavní pořádek ČR

Ačkoliv právo na jednání v nutné obraně a krajní nouzi podle mého názoru patří mezi základní lidská práva, jejichž výkonem někdo odvrací buď protiprávní útok na svou osobu nebo nebezpečí hrozící jemu či jiné osobě, popř. jinému chráněnému zájmu, a do jisté míry tak vycházejí z jednoho z nejzákladnějších, člověku přirozených pudů – pudu sebezáchovy, lidskoprávní dokumenty obecně, ať už mezinárodní či národní povahy, explicitně tyto instituty neupravují.

Pokud jde o ostatní lidská práva, která se těchto institutů dotýkají a jsou ve zmíněných dokumentech upravena, lze jmenovat především čl. 2 odst. 2 Evropské úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod (jež je ve spojení s čl. 10 Ústavy ČR součástí českého právního řádu), který stanoví, že není porušením ustanovení Úmluvy, pokud někdo zbaví života jiného při *a) obraně každé osoby proti nezákonnému násilí, b) provádění zákonného zatčení nebo zabránění útěku osoby zákonně zadržené nebo c) zákonně uskutečněné akci za účelem potlačení nepokojů nebo vzpoury, není-li síla k tomuto použita více než zcela nezbytná.*

Zčásti podobné ustanovení obsahuje i Listina základních práv a svobod ČR, která ve svém čl. 6 odst. 4 stanoví, že „*porušením práv podle tohoto článku není, jestliže byl někdo zbaven života v souvislosti s jednáním, které podle zákona není trestné.*“ Dále však Listina nestanoví konkrétní okolnosti beztrestnosti a odkazuje v tomto na jednotlivé zákony, které vylučují buď protiprávnost, či alespoň trestnost určitého jednání – to je právě případ trestního zákoníku a institutů nutné obrany a krajní nouze. Protože tyto instituty takové jednání a priori nevylučují, je zde podle českého práva dána možnost usmrtit i na ochranu např. majetku, pokud to v daném případě bude odpovídat podmínkám těchto institutů (jakkoliv se nejedná o názor všeobecně přijímaný; o tom dále). Znění a výklad čl. 2 odst. 2 Úmluvy však takovou možnost nepřipouští a proto je evropská úprava v tomto ohledu užší. Ježto má pak Úmluva ve smyslu výše zmíněného čl. 10 Ústavy ČR aplikační přednost před zákonem, bylo by patrně porušením této Úmluvy, kdyby soudy v konkrétním případě připustily usmrtit

toliko na ochranu majetku (resp. shledaly by naplnění všech podmínek dané okolnosti vylučující protiprávnost a pachatele by pro tento důvod zprostitly obžaloby). Zajímavé by bylo sledovat, jak by v případě takového rozporu otázku s ohledem na konstantní zvyšování standardu ochrany základních lidských práv posoudil Evropský soud pro lidská práva. Protože se však jedná o potenciálně poměrně výrazný zásah do právní jistoty občanů, bylo by de lege ferenda vhodné, aby byl zmíněný rozpor zákonodárcem (resp. ústavodárcem) odstraněn. Ještě vhodnější by pak podle mého názoru bylo, aby Evropský soud pro lidská práva svým výkladem rozšířil aplikovatelnost čl. 2 Úmluvy i na případy usmrcení na ochranu majetku v některých případech, avšak takový postoj lze jen velmi obtížně, pokud vůbec, z národní úrovně ovlivnit.

Dále s právem nutné obrany částečně souvisí čl. 23 Listiny, který stanoví, že *„občané mají právo postavit se na odpor proti každému, kdo by odstraňoval demokratický řád lidských práv a základních svobod, založený Listinou, jestliže činnost ústavních orgánů a účinné použití zákonných prostředků jsou znemožněny.“* Jedná se však o krajní prostředek v případech, kdy stát naprosto selhává v ochraně základních lidských a občanských práv a kdy není možné domoci se ochrany práv a oprávněných zájmů jiným způsobem. Lze jen doufat, že k jeho naplnění v praxi nikdy nedojde.

Tím je výčet souvisejících ustanovení na této úrovni v zásadě vyčerpán. Jak jsem naznačil v úvodu, de lege ferenda by šlo v tomto směru doporučit, aby napříště byly zmíněné základní okolnosti vylučující protiprávnost, alespoň v rozsahu představujícím přirozené právo každé lidské bytosti na ochranu své integrity, zakotveny v ústavním pořádku České republiky, patrně přímo v Listině. Tím by se jednak mohlo přispět k jednotné podobě, výkladu a aplikaci těchto okolností ve všech odvětvích práva (ačkoliv současné tendence jsou spíše opačné – viz instituty krajní nouze a nutné obrany v právu občanském), a jednak by zakotvení těchto práv dostalo určitou relativně rigidní podobu a občané by při možnosti jejich uplatňování nebyli odkázáni čistě na poměrně často se měnící zákonnou úpravu.

3.3.2 Právní úprava přestupků

Jak již bylo naznačeno výše, instituty nutné obrany a krajní nouze lze považovat za instituty obecné, které prostupují v podstatě celý právní řád v jeho jednotlivých

odvětvích³³, mimo trestní právo jde zejména o právo správní (přestupkové), občanské a ve smyslu předchozí podkapitoly i ústavní.

Zejména před přijetím zákona o přestupcích (zákon č. 200/1990 Sb.), ale i poté, byla v teorii a praxi řešena otázka přípustnosti užití trestněprávních institutů nutné obrany a krajní nouze v jejich mezích daných TrZ i proti jiným deliktům, zejména přestupkům. Ustanovení trestního zákoníku o těchto okolnostech požadují bezprostředně hrozící nebezpečí, resp. trvajícím či bezprostředně hrozícím útok, na zájmy chráněné trestním zákonem. Tyto zájmy jsou přitom trestním zákoníkem vymezeny kvalitativně. Shodnost co do druhu těchto zájmů (tedy kvalitativně) se zájmy chráněnými zmíněným zákonem o přestupcích je na první pohled patrná. Rozdíl mezi oběma objekty tedy převážně tkví toliko v míře (stupni) porušení těchto zájmů – to by však podle dikce příslušných ustanovení TrZ nemělo mít na možnost realizace nutné obrany či krajní nouze vliv. Lze tedy dojít k názoru, že i v případě, že je společenská škodlivost způsobu útoku, resp. následku z hrozícího nebezpečí tak nízká, že naplňuje pouze znaky přestupku, lze v případě, že jsou splněny i ostatní podmínky těchto institutů, přistoupit k jednání v rámci nutné obrany či krajní nouze podle ustanovení trestního zákoníku.³⁴ K tomu však Dolenský³⁵ uvádí, že „*je pochybné přenášet mechanicky zásady nutné obrany z trestního zákona na provinění a přestupky*“ a proto zastává názor, že by případům méně závažných útoků (např. právě u přestupků) lépe vyhovovala právní úprava, která oproti úpravě v TrZ zúží možnost svépomoci.

³³ Vokoun, R.: Vybrané aktuální otázky nutné obrany a krajní nouze, Acta Universitatis Carolina-Iuridica 3/1989, Praha, s. 31; na jiném místě (s. 25 – 26, 28) pak autor uvádí, že „*kategorizace deliktů je institutem právním, nikoliv objektivně existujícím*“, jehož podoba se v průběhu času vyvíjí – proto člověk bez právního vzdělání, mající jednat za některé ze zmíněných okolností, bude sotva schopen posoudit a právně kategorizovat konkrétní delikt. To obzvláště když je hranice mezi trestnými činy a přestupky mnohdy tak úzká, že nezřídka dochází k „přelévání“ deliktů z jedné kategorie do druhé, když zákonodárce (de)kriminalizací reaguje na aktuální podmínky ve společnosti. Proto je třeba připustit užití krajní nouze či nutné obrany např. i proti přestupkům, o tom dále.

³⁴ Kuchta, J. in Kratochvíl, V. a kol.: Kurs trestního práva, Trestní právo hmotné, Obecná část, 1. vydání, C. H. Beck, Praha, 2009, s. 373 – 374; Císařová, D., Čížková, J. in Aktuální problémy nutné obrany z hlediska nových kodifikací, Acta Universitatis Carolina-Iuridica 1/1986, Praha, s. 23

³⁵ Dolenský, A.: Přiměřenost nutné obrany, Sborník prací z trestního práva k 70. narozeninám prof. Dr. V. Solnaře, Univerzita Karlova, Praha, 1969, s. 29

Takovou úpravu v současnosti obsahuje zákon o přestupcích (účinný od 1. 7. 1990), který do správního práva zavedl „vlastní“ úpravu těchto okolností vylučujících protiprávnost, když výslovně ve svém § 2 stanoví, že přestupkem³⁶ není jednání v případě, kdy a) někdo přiměřeným způsobem odvrací přímo hrozící nebo trvajícím útok na zájem chráněný zákonem, nebo b) odvrací nebezpečí přímo hrozící zájmu chráněnému zákonem, jestliže tímto jednáním nebyl způsoben zřejmě stejně závažný následek než ten, který hrozil, a toto nebezpečí nebylo možno v dané situaci odvrátit jinak. Jedná se tak o obdobu institutů nutné obrany a krajní nouze, které známe z trestního práva.

Je třeba si povšimnout, že u nutné obrany je zpřísněn požadavek přiměřenosti (požadavek obrany přiměřené v PřesZ a obrany nikoliv zcela zjevně nepřiměřené v TrZ), patrně z toho důvodu, že přestupky nedosahují takové společenské škodlivosti jako trestné činy a zájem státu (a potažmo společnosti) na tom, aby občané vystoupili na obranu chráněných zájmů není tak intenzivní, a není zde potřeba obránců odrazit útok s takovou razancí a převahou.³⁷

Naopak podmínky „krajní nouze“ v PřesZ se mi jeví jako o něco širší, než v TrZ. Podmínka bezprostřednosti hrozící škody zájmu chráněnému (trestním) zákonem a podmínka subsidiarity jsou tu zachovány a jejich znění je v podstatě totožné. Pokud jde o podmínku proporcionality, PřesZ zákon ji stanoví tak, že nepřipouští následek zřejmě stejně závažný než ten, který hrozil. Lze však logickým argumentem a *minore ad maius* dovodit, že když se nepřipouští následek zřejmě stejně závažný, tím spíše se nebude připouštět následek ještě závažnější než ten, který hrozil. Rozdíl je tedy toliko ve formulaci této podmínky, obsahově je pak totožná. Naopak je zde zcela vypuštěno

³⁶ Přestupek je pozitivně definován v § 2 odst. 1 PřesZ jako „zaviněné jednání, které porušuje nebo ohrožuje zájem společnosti a je za přestupek výslovně označeno v tomto nebo jiném zákoně, nejde-li o jiný správní delikt postížitelný podle zvláštních právních předpisů anebo o trestný čin.“ V § 2 odst. 2 pak následuje definice negativní, která odpovídá právě uvedeným ekvivalentům trestněprávních institutů nutné obrany a krajní nouze – tyto pojmy však PřesZ nezná.

³⁷ Je tak například rozdíl, zda má obránce odrazit útok na jeho osobu hrozící způsobením zranění, které by vyžadovalo lékařské ošetření a znesnadňovalo obvyklý způsob života poškozeného nikoliv po krátkou dobu - dle judikatury 7 dní (viz § 146 odst. 1 ve spojení s § 122 odst. 1 TrZ), nebo útok na svou tělesnou integritu spočívající např. v několika fackách, majících za následek pouze drobné ublížení na zdraví (viz § 48 odst. 1 písm. c) PřesZ).

omezení, že nejde o krajní nouzi, byl-li ten, komu nebezpečí hrozilo, povinen je snášet. V tomto vidím ono zmíněné širší vymezení podmínek krajní nouze v PřesZ oproti TrZ, které bude patrně opět odůvodněno nižší škodlivostí přestupků a menší potřebou obětovat zájmy nositelů zvláštní povinnosti nebezpečí snášet (např. z titulu jejich zaměstnání) ve prospěch jiných chráněných zájmů, kterým v daném případě hrozí nebezpečí, jež je však (nezřídka výrazně) kvantitativně nižší (např. nižší majetková škoda), než jak je tomu u činů soudně trestných.

Obě úpravy okolností vylučujících protiprávnost si tedy konkurují. Pro jednajícího příznivější právní úpravu v TrZ bude patrně možno použít vždy tehdy, jedná-li se o nebezpečí pro (resp. útok na) zájem chráněný trestním zákonem, neboť jak uvedeno výše, po řadovém občanu nelze v okamžiku jednání požadovat úsudek o právní kvalifikaci deliktu původce útoku (či jiného nebezpečí). V ostatních případech se pak subsidiárně použije právní úprava v PřesZ (např. případy porušení nočního klidu jako přestupku proti veřejnému pořádku podle § 47 odst. 1 písm. b) PřesZ³⁸).

3.3.3 Právo občanské

3.3.3.1 Občanský zákoník č. 40/1964 Sb.

Rovněž současně účinný občanský zákoník (zákon č. 40/1964 Sb.) v rámci ustanovení o odpovědnosti za škodu se věnuje úpravě okolností, které odpovědnost za škodu vylučují a které jsou rovněž v podstatě ekvivalentem trestněprávních institutů krajní nouze a nutné obrany. Jejich podoba je však od dikce současného TrZ poněkud odlišná, neboť odráží podobu těchto okolností tak, jak byly zakotveny v předchozím TrZ 1961 do přijetí novelizujícího zákona č. 290/1993 Sb. (k tomu viz předchozí výklad). Konkrétně § 418 odst. 1 občanského zákoníku stanoví, že *„kdo způsobil škodu, když odvracel přímo hrozící nebezpečí, které sám nevyvolal, není za ni odpovědný, ledaže bylo možno toto nebezpečí za daných okolností odvrátit jinak anebo jestliže je způsobený následek zřejmě stejně závažný nebo ještě závažnější než ten, který hrozil“*, což odpovídá institutu krajní nouze a § 418 odst. 2 pak stanoví, že *„rovněž neodpovídá*

³⁸ Ačkoliv TrZ v hlavě X. dílu 6. vymezuje trestné činy, které jsou „jiným rušením veřejného pořádku“, žádná z uvedených skutkových podstat podle mého názoru nemá zcela shodný individuální objekt se skutkovou podstatou řečeného přestupku porušení nočního klidu. Proto by patrně šlo při obraně proti tomuto jednání použít toliko „nutnou obranu“ podle § 2 písm. a) PřesZ.

za škodu, kdo ji způsobil v nutné obraně proti hrozícímu nebo trvajícímú útoku. O nutnou obranu nejde, byla-li zřejmě nepřiměřená povaze a nebezpečnosti útoku“, kterážto ustanovení odpovídá naopak institutu nutné obrany.

Na první pohled by se mohlo zdát, že podmínky těchto okolností jsou v občanském právu užší, než v právu trestním, což by mohlo mít negativní vliv na ochotu občanů zakročit na obranu chráněných zájmů, ve skutečnosti je zde ale rozdíl naprosto minimální, ačkoliv se v teorii objevily názory opačné.³⁹ Totiž v zájmu zachování vnitřní jednoty, souladnosti a bezrozpornosti právního řádu se teorie i praxe postupně jala vykládat a aplikovat po zmíněné novele nutnou obranu shodně s tím, jak byla nově upravena v TrZ 1961 a jak je dnes upravena v trestním zákoníku⁴⁰, a po přijetí trestního zákoníku krajní nouzi shodně s tím, jak je dnes upravena v tomto zákoníku.⁴¹

Rozdílem mezi oběma pojetími krajní nouze však vždy byl a je požadavek OZ, že si odvracené nebezpečí osoba jednající v krajní nouzi nevyvolala sama. V opačném případě totiž sice bude protiprávnost a trestnost takového jednání podle trestního zákoníku vyloučena, avšak jednající bude podle občanského zákoníku odpovídat za škodu, kterou svým jednáním způsobil⁴². Jedná se patrně o snahu zachovat určitou rovnováhu mezi zájmem na tom, aby osoby aktivně jednaly k odvracení nebezpečí a byly pro toto jednání beztrestné a zájmem na tom, aby každý odpovídal za škodu,

³⁹ Např. Králík, M.: Nutná obrana v občanském a trestním právu aneb meze interpretace v právu, Právní rozhledy 1/2000, s. 8 a násl., který trvá na odlišném výkladu podmínek těchto okolností v obou úpravách a interpretuje úpravu v OZ obdobně tak, jak byla interpretována původní, stejně znějící ustanovení o nutné obraně a krajní nouzi v TrZ 1961, přičemž však zároveň upozorňuje na problémy s touto odlišnou interpretací a aplikací spojené.

⁴⁰ Tedy konkrétně se u nutné obrany pojmem „hrozící útok“ rozumí „bezprostředně hrozící útok“, pojmem „zřejmě nepřiměřená“ se rozumí „zcela zjevně nepřiměřená“ a pojmem „povaha a nebezpečnost útoku“ se rozumí „způsob útoku“.

⁴¹ Knappová, M., Švestka, J., Dvořák, J. a kol.: Občanské právo hmotné, svazek 2., 4. aktualizované a doplněné vydání, ASPI a.s., 2005, s. 392 a násl.

⁴² Proti tomu by však šlo namítnout, že hovoří-li právo o krajní nouzi a nutné obraně jako o okolnostech vylučujících protiprávnost, mělo by to znamenat, že předsevzaté jednání není v rozporu s objektivním právem vůbec, protože není splněna jedna ze základních podmínek soukromoprávní povinnosti k náhradě škody, totiž existence protiprávního jednání. V praxi se však nedostatek trestnosti nijak nedotýká případné povinnosti k náhradě způsobené škody.

kteřou svým jednáním zaviněně způsobil. Rozdílnost mezi oběma úpravami totiž vychází z (částečně) odlišnosti účelů, jež má institut krajní nouze v tom kterém právním odvětví plnit. V trestním právu je delikt jednáním materiálně protiprávním, společensky škodlivým, kde jde o potrestání těch nejzávažnějších protispolečenských skutků. V občanském právu jde pak o jednání škodlivé (téměř výhradně) pro individuální práva, pročez právní úprava náhrady škody sleduje spravedlivé rozložení této škody. Není správné a spravedlivé povínovat jednajícího v krajní nouzi k náhradě škody, když tento k obraně zájmů chráněných zákonem jednal na základě určitých svých morálních pohnutek. Pokud však jednající škodnou událost sám vyvolal, je sice z pohledu celospolečenských hodnot chráněných trestním zákoníkem žádoucí, aby ji pod příslibem beztrestnosti odvrátil, zároveň je však třeba spravedlivě rozložit škodu (resp. právní důsledky spojené s jejím vznikem) mezi poškozené, původce nebezpečí a jednající v krajní nouzi (popř. také beneficianty).

Druhou odchylkou právní úpravy institutu krajní nouze v OZ 1964 od jeho právní úpravy v trestním zákoníku je povinnost nahradit škodu vlastníku věci, jehož věc byla použita k odvrácení nebezpečí, a jež je povinen takovoto jednání strpět ve smyslu § 128 odst. 1 OZ 1964. V právní teorii však na intenzi a extenzi této povinnosti nejsou jednotné názory. Někteří autoři navrhuji analogické použití § 419 OZ 1964, ze kterého plyne možnost požadovat náhradu škody po tom, kdo odpovídá za vznik nebezpečí.⁴³ Jiní autoři přisuzují náhradě dle § 128 OZ 1964 povahu zvláštního nároku, odlišného od nároku na náhradu škody, pročez povinnost náhrady leží na tom, kdo věc použil, bez ohledu na protiprávnost jeho jednání, resp. bez ohledu na jeho zavinění.⁴⁴ Domnívám se, že lze zkombinovat obě řešení tak, že vlastníku věci se přiznává oprávnění domoci se náhrady po osobě, která jeho věc použila, a to bez ohledu na protiprávnost jejího jednání, resp. bez ohledu na její zavinění. Taková osoba, jež vlastníkovu věc použila k odvrácení nebezpečí, by se pak mohla (regresním nárokem) analogicky dle § 419 OZ 1964 domáhat náhrady po tom, kdo odpovídá za vznik nebezpečí. Tedy pakliže by za

⁴³ např. Eliáš, K. a kol.: Občanský zákoník, velký akademický komentář, 1. svazek, § 1 – 487, Praha: Linde, 2008, s. 783, 784

⁴⁴ Švestka, J. a kol.: Občanský zákoník, komentář, 2. vydání, Praha: C. H. Beck, 2009, s. 729

vznik nebezpečí odpovídala sama tato osoba, ponese náklady související s jeho odvracením rovněž sama.

Existence obou výše uvedených odchylek byla tedy dle mého názoru s ohledem na (částečnou) odlišnost účelů, jež má institut krajní nouze naplňovat v právu občanském oproti právu trestnímu, opodstatněná.

3.3.3.2 Nový občanský zákoník

Nový občanský zákoník (zákon č. 89/2012 Sb.), který má nabýt účinnosti 1. 1. 2014, však v této oblasti opět přináší některé změny. Úprava bude totiž odlišná od úpravy těchto institutů v trestním právu (byť jí byla v podstatných rysech inspirována), a tedy i od podoby, v jaké jsou tyto instituty dnes převážně vykládány a aplikovány v právu občanském. To má být dle důvodové zprávy odůvodněno jejich odlišnou funkcí v příslušných odvětvích práva (k tomu viz předcházející bod výkladu).

§ 2905 pod názvem „nutná obrana“ NOZ stanoví, že *„kdo odvrací od sebe nebo od jiného bezprostředně hrozící nebo trvající protiprávní útok a způsobí přitom útočnickovi újmu, není povinen k její náhradě. To neplatí, je-li zjevné, že napadenému hrozí vzhledem k jeho poměrům újma jen nepatrná nebo obrana je zcela zjevně nepřiměřená, zejména vzhledem k závažnosti újmy útočníka způsobené odvracením útoku.“*

V § 2906 NOZ je pak upravena krajní nouze, konkrétně *„kdo odvrací od sebe nebo od jiného přímo hrozící nebezpečí újmy, není povinen k náhradě újmy tím způsobené, nebylo-li za daných okolností možné odvrátit nebezpečí jinak nebo nezpůsobí-li následek zjevně stejně závažný nebo ještě závažnější než újma, která hrozila, ledaže by majetek i bez jednání v nouzi podlehl zkáze. To neplatí, vyvolal-li nebezpečí vlastní vinou sám jednající.“*

K tomu navíc NOZ ve svém následujícím § 2907 stanoví, že *„při posouzení, zda někdo jednal v nutné obraně, anebo v krajní nouzi, se přihlédne i k omluvitelnému vzrušení myslí toho, kdo odvracel útok nebo jiné nebezpečí.“*

Ke zvláštním podmínkám nutné obrany důvodová zpráva uvádí, že *„hrozí-li újma jen nepatrná - avšak jen v tomto případě - vyžaduje se navíc i přiměřenost (pozn.*

autora: přesněji řečeno nikoliv zcela zjevná nepřiměřenost) obrany. *Míra hrozící újmy musí být posouzena vzhledem k poměrům napadeného.*“⁴⁵ Tento právní názor uvedený v důvodové zprávě však neodpovídá aktuální dikci zákona, která obě podmínky vyloučení aplikace privilegujících ustanovení o nutné obraně (1/ je zjevné, že napadenému hrozí vzhledem k jeho poměrům újma jen nepatrná a 2/ obrana je zcela zjevně nepřiměřená) stanoví alternativně – viz spojka „nebo“. Tento nesoulad přitom vznikl změnou znění návrhu zákona (NOZ) v průběhu legislativního procesu, a to oproti znění původního návrhu, jež byl odeslán do připomínkového řízení na počátku roku 2011, jež ještě namísto spojky „nebo“ obsahoval slučovací spojku „a“. I za účinnosti NOZ může tedy docházet k případům, kdy jednání v nutné obraně bude vyhovovat podmínkám trestního zákoníku, avšak nikoliv už podmínkám NOZ. Půjde o případy, kdy obrana sice nebyla s ohledem na všechny okolnosti zcela zjevně nepřiměřená – svou intenzitou a poměrem hrozících škod, nicméně napadenému přesto hrozila vzhledem k jeho poměrům újma jen nepatrná. V případě „nepatrnosti“ újmy je totiž nutná obrana dle NOZ vůbec vyloučena, bez ohledu na její intenzitu a bez ohledu na další okolnosti případu, resp. v takovém případě bude obránce vždy povinen nahradit způsobenou škodu (pokud na jeho straně nebudou jiné liberační důvody). Nedomnívám se, že by takováto odchylka byla dostatečně opodstatněna výše zmíněným odlišným účelem, jež má institut nutné obrany naplňovat v právu občanském oproti právu trestnímu, neboť každý by měl mít právo (přiměřeným způsobem) bránit svůj majetek bez ohledu na to, zda je nebo není majetnější než jeho spoluobčané.

Právní pravidlo, že se hrozící újma posuzuje vzhledem k poměrům napadeného, se podle důvodové zprávy uplatní i v případech, kdy napadený jedná v hrůze nebo strachu, které nejsou objektivně odůvodněny, ale napadenému se obrana jeví jako nutná – sem spadají případy napadení žertem, přičemž napadený o žertu neví a reaguje, jako by šlo o skutečné nebezpečí⁴⁶ (někdy také tzv. putativní nutná obrana, o tom níže). Takový postup v uvedených případech má za následek přísnější posuzování

⁴⁵ Naopak hrozí-li napadenému např. ztráta sumy, která se obecně nejeví jako zvlášť významná, ale pro napadeného představuje úspory za delší dobu, nelze dospět k závěru, že mu hrozila nepatrná újma, a tudíž dle důvodové zprávy ani nebude na místě zkoumat přiměřenost obrany.

⁴⁶ Proto se v § 2907 ukládá vzít úvahu omluvitelné vzrušení myslí napadené osoby; NOZ na rozdíl od TrZ neobsahuje žádné ustanovení o skutkovém omylu, které by se na daný případ dalo aplikovat.

přiměřenosti nutné obrany oproti dřívějšímu stavu dle OZ 1964, a tedy pro obránce zúžení podmínek a možností za tohoto stavu po právu jednat.

Obdobné důsledky (tedy zpřísnění podmínek pro obránce jednat v nutné obraně oproti stavu dle OZ 1964) patrně bude mít posuzování i ve všech ostatních případech (kdy nehrozí újma jen nepatrná), neboť NOZ stanoví, že při posuzování zcela zjevné nepřiměřenosti obrany se má zvláštní pozornost klást na závažnost újmy způsobené útočníku odvracením útoku. Tím se zde podle mého požadavek přiměřenosti nápadně připodobňuje požadavku proporcionality, který známe z úpravy institutu krajní nouze (k tomu podrobněji níže), což rovněž povede k odlišnému, přísnějšímu posuzování přiměřenosti (resp. zcela zjevné nepřiměřenosti) nutné obrany v právu občanském oproti právu trestnímu.

Ani v těchto dvou posledně zmíněných případech se nedomnívám, že by uvedené odchylky byly dostatečně opodstatněny odlišným účelem, jež má institut nutné obrany naplňovat v právu občanském oproti právu trestnímu. V tomto ohledu bych se přimlouval za shodnou právní úpravu uvedeného institutu v obou odvětvích práva.

Úprava krajní nouze v NOZ naproti tomu nepřináší v podstatě žádné změny oproti tomu, jak byla pojmána donedávna (OZ 1964), snad s výjimkou výhrady vyjádřené slovy „*leđaže by majetek i bez jednání v nouzi podlehl zkáze*“.⁴⁷ Tedy povinnost k náhradě škody je vyloučena i např. tehdy, když je způsobena škoda větší než ta, která hrozila, avšak na majetku, který by i bez jednání v nouzi podlehl zkáze. Jedná se o poměrně jasné ustanovení nevyvolávající pochybnosti o svém významu, jež je zároveň dle mého názoru ustanovením logickým a spravedlivým, pročež jeho zakotvení v NOZ nachází své opodstatnění.

I v případě krajní nouze se pak má, obdobně jako u nutné obrany, přihlížet k některému z omluvitelných vzrůšených myslí při posouzení, zda se vůbec jednalo o situaci krajní nouze.

⁴⁷ To podle důvodové zprávy dopadá např. na situace, kdy hoří dům tak, že sousední by rovněž shořel, a vlastník třetího v řadě strhne prostřední dům, aby zachránil svůj.

Pokud jde o jednotlivé odchylky právní úpravy institutu krajní nouze v občanském právu oproti právu trestnímu a jejich opodstatněnost, odkazují na výše poskytnutý výklad k právní úpravě tohoto institutu v OZ 1964. Toliko dodávám, že výhodou NOZ je plné znovuzavedení institutu upotřebením cizí věci k prospěchu jiného, který řeší např. situace, kdy se v nouzi obětuje něčí věc, aby se odvrátila větší škoda (§ 3014 NOZ). Povinnost uhradit škodu, jež takto vznikla, vůči vlastníku věci mají ti, kdo z jednání v krajní nouzi měli užitek, a to poměrně podle velikosti tohoto užitku.⁴⁸

NOZ tedy z převážné části vychází z úpravy institutů nutné obrany a krajní nouze v trestním zákoníku, přičemž stanoví některé výše zmíněné odchylky a výhrady odůvodněné odlišným účelem, který mají tyto instituty v občanském právu naplňovat. Zůstává však otázkou a praxe ukáže, nakolik jsou tyto jednotlivé odchylky úprav odůvodněny legitimním cílem⁴⁹, když se tím zároveň, dle mého názoru v rozporu s požadavkem právní jistoty (a tak i požadavkem na účinné preventivní působení těchto institutů), brání úpravě jednotné pro všechna právní odvětví, kterou jsem jako *de lege ferenda* vhodnou uváděl výše.

⁴⁸ Kabát, R. in Vývoj vztahu mezi trestněprávní a civilněprávní nutnou obranou a krajní nouzí, ASPI ID: LIT39720CZ, článek / stanovisko / výklad ze dne 01. 02. 2012

⁴⁹ Důvodová zpráva se k proklamované „jiné funkci“ těchto institutů v právu občanském blíže nevyjadřuje. Není tedy zcela jasné, co má být tím legitimním cílem, který je sledován stanovením užších podmínek předmětných institutů oproti podmínkám trestněprávním. Je jím však patrně skutečnost, že ačkoliv je třeba podporovat a ochraňovat občany při jednání na ochranu rozličných zájmů proti společensky škodlivým jednáním a jevům tím, že je nebudeme za společensky prospěšné jednání trestně stíhat a trestat, přetrvává zde stále veřejný zájem na tom, aby tyto osoby ve stanovených případech odpovídaly za zaviněnou škodu, kterou takovým jednáním způsobily. Přenášení odpovědnosti za vzniklou škodu na třetí osoby v těchto případech by vedlo k nespravedlivému společenskému uspořádání.

4. Podmínky a překročení mezí krajní nouze

4.1 Charakteristika institutu krajní nouze

Krajní nouze je často považována za nejobecnější institut v rámci okolností vylučujících protiprávnost.⁵⁰ Proto je také zařazena (ne vždy tomu však tak bylo) do čela těchto okolností v § 28 trestního zákoníku. To na rozdíl od nutné obrany, která bývá naopak považována za zvláštní, privilegovaný případ stavu krajní nouze (o tom dále).

Teorie přirozeného práva odůvodňovala krajní nouzi pudem sebezáchovy „*v situacích, kdy subjekt ve svém rozhodování není ovlivňován právem a jedná podle svých přirozených pudů, které nemůže zvládnout, resp. nelze takovou autoregulaci po něm spravedlivě požadovat.*“⁵¹

Novější teorie pak užívají k ospravedlnění beztrestnosti jednání v krajní nouzi hledisek objektivních i subjektivních. Objektivní teorie se omezují na porovnávání hodnot statku ohroženého a statku obětovaného a dovolují zachránit ten cennější na úkor toho méně cenného – na základě principu volby menšího zla („*de duobus malis minus est semper eligendum*“). Teorie subjektivní naopak kladou váhu převážně na psychický stav jednající osoby a zkoumají její nepřičetnost, nedostatek úmyslu, morální donucení, nedostatek normální motivace apod. Sem patří i výše zmíněný A. H. von Ferneck, který zastával názor, že charakteristickým rysem krajní nouze není kolize dvou právních statků, ale kolize dvou motivů pachatele – trestní hrozby a nouze, přičemž v tomto světle měla být chápána i proporcionalita.⁵²

Podle našeho práva se krajní nouze nejčastěji charakterizuje jako stav, kdy je možné chránit některý ohrožený zájem jen tím, že se obětuje chráněný zájem jiný (např.

⁵⁰ Vokoun, R. in Novotný, O., Vanduchová, M., Šámal, P. a kol.: Trestní právo hmotné, Obecná část, 6. vydání, Wolters Kluwer ČR a.s., Praha, 2010, s. 258

⁵¹ Kuchta, J. in Kratochvíl, V. a kol.: Trestní právo hmotné, Obecná část, 2. Vydání, C. H. Beck, s.r.o., Praha, 2012, s. 427

⁵² Solnař, V., Fenyk, J., Císařová, D., Vanduchová, M.: Systém českého trestního práva, 1. vydání, Část II.: Základy trestní odpovědnosti, Novatrix s.r.o., Praha, 2009, s. 129 - 130

lehce opilý řidič nasedne za volant, aby odvezl vážně zraněnou osobu do nemocnice a zachránil jí tak život). „Krajní nouzi se staví na roveň kolize právních norem a jimi stanovených povinností, kdy jednu povinnost lze splnit jen porušením druhé.“⁵³ Z toho vyplývá, že jednání v krajní nouzi je mnohdy společensky prospěšné a žádoucí. Proto stav krajní nouze vylučuje nejen protiprávnost, ale obecně i společenskou škodlivost jednání - při jednání v krajní nouzi jde o „ochranu společenských hodnot, byť projevujících se v konkrétním případě i v individuálních zájmech, poněvadž ochrana života, zdraví, ale i majetku jednotlivce je nepochybně v zájmu celé společnosti (srov. čl. 1 LPS).“⁵⁴ Odvracet nebezpečí hrozící některému chráněnému zájmu lze přitom jak konáním, tak i opomenutím v případech, kdy stav krajní nouze pramení z kolize dvou povinností.⁵⁵

Protože krajní nouze vylučuje protiprávnost jednání a nejen jeho trestnost, nelze čin posoudit ani jako přestupek či jiný delikt s odůvodněním, že krajní nouze jen snižuje společenskou škodlivost.⁵⁶

Krajní nouze je jako okolnost vylučující protiprávnost aplikovatelná i na jednání mladistvých a není-li to vyloučeno z povahy věci, i na jednání právnických osob u trestných činů vypočtených v § 7 zákona o trestní odpovědnosti právnických osob a řízení proti nim (zákon č. 418/2011 Sb.). Důležité přitom je, že k jednání v krajní nouzi je oprávněn každý a nejen ten, jehož zájmy jsou ohroženy (u ostatních osob jde pak o

⁵³ Kuchta, J. in Kratochvíl, V. a kol.: Kurs trestního práva, Trestní právo hmotné, Obecná část, 1. vydání, C. H. Beck, Praha, 2009, s. 365

⁵⁴ Šámal, P. a kol.: Trestní zákoník I, § 1 až 139, Komentář, 2. vydání, C.H.Beck, Praha, 2012, s. 390

⁵⁵ Solnař, V., Fenyk, J., Císařová, D., Vanduchová, M.: Systém českého trestního práva, 1. vydání, Část II.: Základy trestní odpovědnosti, Novatrix s.r.o., Praha, 2009, s. 132

⁵⁶ Rozhodnutí č. 10/1980 Sb. rozh. tr.: případ z roku 1978, ve kterém tehdy Nejvyšší soud SSR v rozsudku vydaném na základě stížnosti pro porušení zákona vytkl okresnímu prokurátorovi, že postoupil věc jako přestupek k projednání dopravnímu inspektorátu poté, co dospěl k názoru, že obviněný jednal v krajní nouzi. Přitom posuzovat krajní nouzi jako okolnost, která snižuje stupeň nebezpečnosti činu pro společnost (dnes škodlivosti), ale nevylučuje jeho protiprávnost, není v souladu se zákonem. Proto pokud byl okresní prokurátor toho názoru, že obviněný skutečně jednal v krajní nouzi, měl trestní stíhání zastavit pro důvod, že skutek není trestným činem (§ 172 odst. 1 písm. b) trestního řádu).

tzv. pomoc v krajní nouzi⁵⁷). Jednání může být přitom namířeno proti komukoliv kromě samotného útočnicka, proti němuž přichází v úvahu toliko nutná obrana. Proti tomu, kdo již v krajní nouzi nebo nutné obraně jedná, není další krajní nouze přípustná.⁵⁸ „*Jednání v krajní nouzi však lze za podmínek § 28 použít proti dalšímu nebezpečí, které oprávněný čin vyvolá, ale které není jeho bezprostředním, adekvátním a nutným výsledkem*“⁵⁹ (např. osoba bojující s požárem po jeho úplném odvrácení pozapomene otočit uzávěrem přívodu vody a v důsledku toho „vytopí“ souseda – soused by proti takovému jednání patrně mohl uplatnit jednání v krajní nouzi či nutné obraně).

4.2 Jednotlivé podmínky krajní nouze

Trestní zákoník ve svém § 28 odst. 1 ke krajní nouzi stanoví, že „*čin jinak trestný, kterým někdo odvrací nebezpečí přímo hrozící zájmu chráněnému trestním zákonem, není trestným činem.*“ V odstavci druhém jsou pak blíže vymezeny podmínky tohoto jednání ustanovením, že „*nejde o krajní nouzi, jestliže bylo možno toto nebezpečí za daných okolností odvrátit jinak anebo způsobený následek je zřejmě stejně závažný nebo ještě závažnější než ten, který hrozil, anebo byl ten, komu nebezpečí hrozilo, povinen je snášet.*“

4.2.1 Nebezpečí přímo hrozící zájmu chráněnému trestním zákonem

4.2.1.1 Pojem nebezpečí

Nebezpečím se rozumí stav, který hrozí poruchou některému zájmu chráněnému trestním zákoníkem. Původ nebezpečí⁶⁰ zpravidla není rozhodující – může se jednat o

⁵⁷ Solnař, V., Fenyk, J., Císařová, D., Vanduchová, M., opak. cit., s. 131, k pojmu „pomoci v nouzi“ uvádí, že je v českém právu (na rozdíl od některých zahraničních právních úprav) bezpředmětný, ježto je pomoc v nouzi zahrnuta v krajní nouzi samé, neboť nezáleží na tom, zda je subjektem zájmu jednajícím či někdo jiný.

⁵⁸ Kuchta, J. in Kratochvíl, V. a kol.: Trestní právo hmotné, Obecná část, 2. Vydání, C. H. Beck, s.r.o., Praha, 2012, s. 427

⁵⁹ Šámal, P. a kol.: Trestní zákoník I, § 1 až 139, Komentář, 2. vydání, C.H.Beck, Praha, 2012, s. 390

⁶⁰ K tomuto zajímavé rozhodnutí č. 20/1982 Sb. rozh. tr., kde bylo mimo jiné judikováno, že za splnění všech podmínek, které jsou stanoveny zákonem, lze jednat v krajní nouzi proti nebezpečí, které je

přírodní síly (vichřice, požár), zvířata (pokud nejsou poštvána člověkem, pak by se jednalo o útok, proti kterému by byla přípustná nutná obrana), věci (špatně zabrzděný automobil, který se rozjede, různé poruchy strojů), biologické a fyziologické procesy (epidemie choroby), popřípadě i útok člověka. K posledním uvedenému je nutno zdůraznit, že se o krajní nouzi v případě útoku člověka jedná jen tehdy, když je způsobena újma osobě odlišné od útočnicka⁶¹, popřípadě i jinému zájmu – např. majetková škoda (poštovní doručovatelka vydá svěřené peníze útočníku poté, co ten jí hrozí nožem).

Jak uvedeno v předchozí kapitole, není na závalu jednání v krajní nouzi (a to na rozdíl od občanského práva), že nebezpečí bylo vyvoláno osobou, která je sama ohrožena (např. někdo rozdráždil psa, který na něj poté zaútočil). I v takovém případě lze jednat v krajní nouzi se všemi důsledky s tím spojenými.⁶² Obdobně jako u nutné obrany je však třeba vyloučit možnost jednat v krajní nouzi tam, kde jednající nebezpečí vyvolal se záměrem spáchat trestný čin, aby se tak vyhnul trestní odpovědnosti a trestu za své následné jednání.⁶³

vyvoláno i např. „vyhrážkami a nátlakom zo strany tretej osoby na vôľu obvineného, z ktorých vyplýva nebezpečenstvo priamo hroziace záujmom chráneným trestným zákonom a ktoré obmedzujú slobodu rozhodovania obvineného.“

⁶¹ Rozhodnutí č. 9/1988 Sb. rozh. tr.: případ řešený Nejvyšším soudem SSR, ve kterém bylo judikováno, že „nebezpečenstvo, ktoré občan odvracia v krajnej núdzi, môže spočívať aj v útoku človeka. V takom prípade ide o krajnú núdzu, a nie o nutnú obranu vtedy, ak konaním inak trestným je spôsobená škoda inému než útočníkovi“ – v daném případě se obránce bránil proti (patrně) čtyřem útočníkům, před kterými ustupoval na střechu školy, při tom rozbil dvojí skleněné dveře, tři květináče a poškodil sedm květin.

⁶² V teorii se však ozývají i názory velmi kritické vůči tomuto pojetí, viz např. Polášek M., Kolár J.: Některé problémy vyloučení krajní nouze, *Právník* 7/1975, s. 790, kteří uvádí, že takové řešení je nelogické v těch případech, kdy samo vyvolání nebezpečí je trestným činem, resp. v případech, kdy je nebezpečí vyvoláno nedbalostí jednajícího, přičemž při jeho následném odvracení vznikne škoda, jejíž způsobení z nedbalosti je jinak trestným činem. Problematickým se jeví zejména druhý zmíněný případ, neboť v případě prvním následné jednání v krajní nouzi nezbavuje jednajícího trestní odpovědnosti za prvotní vyvolání nebezpečí trestným činem – hrozba této trestní odpovědnosti pak patrně bude působit vůči takovému nežádoucímu jednání svým preventivním účinkem.

⁶³ Vokoun, R. in Novotný, O., Vanduchová, M., Šámal, P. a kol.: *Trestní právo hmotné, Obecná část*, 6. vydání, Wolters Kluwer ČR a.s., Praha, 2010, s. 259; Šámal, P. a kol.: *Trestní zákoník I*, § 1 až 139, Komentář, 2. vydání, C.H.Beck, Praha, 2012, s. 391

4.2.1.2 Bezprostřednost (přímá hrozba) nebezpečí

Jak trestní zákoník stanoví, nebezpečí musí hrozit přímo (bezprostředně). O případ krajní nouze nejde, jestliže nebezpečí buď hrozí teprve někdy v budoucnu, anebo pokud již zcela pominulo. „*Přímá hrozící nebezpečí je tu tehdy, jestliže vývoj události spěje rychle k poruše anebo sice nepokračuje, ale jsou splněny téměř všechny podmínky potřebné k tomu, aby porucha nastala, a uskutečnění zbývajících podmínek je věcí náhody, jež se může kdykoliv a s velkou pravděpodobností.*“⁶⁴ Touto problematikou se budu více zabývat v kapitole následující.

4.2.1.3 Zájem chráněný trestním zákonem

Pojmem trestní zákon se zde podle § 110 trestního zákoníku rozumí tento zákoník a podle povahy věci i zákon o soudnictví ve věcech mládeže a zákon o trestní odpovědnosti právnických osob a řízení proti nim. Protože však posledně dva zmíněné zákony neobsahují žádné skutkové podstaty trestných činů, myslí se pojmem „zájem chráněný trestním zákonem“ toliko zájmy chráněné přímo v trestním zákoníku (konkrétně v jeho zvláštní části). A *contratio* nejde-li v daném případě o nebezpečí žádnému ze zájmů, kterým TrZ poskytuje ochranu, nelze beztrestně krajní nouze ve smyslu § 28 TrZ užít.

V pojmu „chráněný zájem“ lze spatřovat vyjádření objektu trestného činu, který je obligatorním znakem každé skutkové podstaty takového činu. Proto se konkrétní obsah zájmů chráněných trestním zákoníkem dovozuje z jeho jednotlivých ustanovení zvláštní části, kterážto obsahuje taxativní výčet skutkových podstat všech trestných činů, jež v současnosti v českém trestním právu existují.

Specificky jde o zájmy na ochraně života, zdraví, svobody, osobnosti člověka, jeho soukromí, lidské důstojnosti, cti, majetku atp. „*Nepochybně může jít o zájmy jednotlivce, ale i společnosti, státu, právnických osob a jiných organizací.*“⁶⁵ Jak jsem již uvedl výše, vymezení chráněných zájmů je třeba chápat kvalitativně a nikoliv

⁶⁴ Jelínek, J. a kol.: Trestní právo hmotné, 2. Vydání, Leges s.r.o., Praha, 2010, s. 244 – 245; autor jako příklad uvádí případ, kdy v bytě uniká plyn a koncentrace dosáhla takového stupně, že může dojít každou chvílí k výbuchu (např. zažehnutím žárovky).

⁶⁵ Šámal, P. a kol.: Trestní zákoník I, § 1 až 139, Komentář, 2. vydání, C.H.Beck, Praha, 2012, s. 392

kvantitativně (tzn. například u ochrany majetku nebude rozhodující konkrétní výše hrozící majtkové škody, ale samotná skutečnost, že je to právě majetek, co je jako chráněný zájem ohroženo), a proto se převážně připouští, za splnění příslušných podmínek a mezí, užít krajní nouze k odvrácení nebezpečí i v případě, že závažnost a škodlivost případného následku by nedosahovala míry (kvantity) potřebné pro trestný čin (např. v případě přestupků proti majetku - § 50 PřesZ).

4.2.1.4 Nebezpečí domnělé aneb putativní krajní nouze

Někdy se v literatuře hovoří o ještě jedné specifické podmínce hrozícího nebezpečí – totiž že toto nebezpečí musí být skutečné (resp. nikoliv domnělé). Jedná se tak o zvláštní požadavek na subjektivní stránku jednající osoby: *„jednání musí záměrně k odvrácení nebezpečí směřovat. Stačí, pokládá-li jednající jednání v nouzi za ‚pravděpodobně způsobilý a žádoucí prostředek k záchraně.‘“*⁶⁶

Pokud nebezpečí skutečné není, tedy jedná se o nebezpečí, které existuje toliko v představě osoby, která jej odvrací (popř. jde o nebezpečí ve skutečnosti menší intenzity), hovoříme o případech tzv. putativní krajní nouze. Tyto případy se posuzují podle zásad o skutkovém omylu (§ 18 odst. 4 TrZ)⁶⁷, což znamená, že pokud pachatel nepřekročí meze krajní nouze stanovené zákonem, bude případně odpovídat pouze za některý trestný čin spáchaný z nedbalosti, který svým jednáním způsobil. To tehdy pokud měl a mohl vědět o neexistenci skutkových okolností vylučujících jeho protiprávnost – tedy o tom, že nejde o skutečné nebezpečí. V opačném případě bude beztrestný.⁶⁸ Pokud by však stanovené meze překročil, přicházela by v úvahu

⁶⁶ Solnař, V., Fenyk, J., Císařová, D., Vanduchová, M.: Systém českého trestního práva, 1. vydání, Část II.: Základy trestní odpovědnosti, Novatrix s.r.o., Praha, 2009, s. 132

⁶⁷ Vokoun, R. in Novotný, O., Vanduchová, M., Šámal, P. a kol.: Trestní právo hmotné, Obecná část, 6. vydání, Wolters Kluwer ČR a.s., Praha, 2010, s. 263

⁶⁸ Případy domnělé krajní nouze nejsou cizí ani rozhodovací praxi soudů. V této souvislosti bych rád opět zmínil rozhodnutí č. 10/1980 Sb. rozh. tr. Skutkově šlo o případ, kdy obviněný po rodinné oslavě předchozího večera druhý den ráno vezl v podnapilém stavu svého bratra do nemocnice na ošetření, ježto ten údajně trpěl silnými bolestmi břicha a hrozila zde závažná újma na zdraví. Po cestě byl obviněný však zastaven policejní hlídkou, která mu naměřila 1,11 promile alkoholu v krvi, což odpovídalo typovým znakům trestného činu opilství podle tehdejšího § 201 trestního zákona. Protože skutkový stav nebyl v předchozím řízení dostatečně prokázán, Nejvyšší soud SSR toliko judikoval, že *„v případě, že vykonanými důkazy nebude vyvrátená domněnka, že brat trpí akutními zdravotními těžkostmi, pre ktoré potrebuje bezodkladnú lekársku pomoc, hoci v skutočnosti išlo len o ťažkosti prechodné a*

odpovědnost i za některý trestný čin úmyslný, pokud by bylo ve vztahu k typovým znakům příslušného trestného činu a ve vztahu k překročení mezí dovozeno potřebné zavinění (tj. úmysl přímý či eventuální).

Od putativní krajní nouze je třeba odlišovat případy, kdy osoba odvracející nebezpečí jedná v negativním skutkovém omylu o této okolnosti vylučující protiprávnost, tedy neví, že jsou zde splněny podmínky krajní nouze. V takovém případě bude jednajícím posuzován obdobně podle zásad o pozitivním skutkovém omylu podle § 18 odst. 3 TrZ – tedy za (nezpůsobilý) pokus příslušného úmyslného trestného činu. „Např. *'bytař' netušil, že rozbitým oknem (větší škoda), k němuž došlo při samotném vloupání, se odvětral plyn unikající z karmy, čímž byla zachráněna osoba nacházející se v uvedeném bytě [§ 21 odst. 1 k § 205 odst. 1 písm. b), odst. 3].*“⁶⁹

4.2.2 Podpůrnost (subsidiarita) jednání v krajní nouzi

Další podmínkou jednání v krajní nouzi je, že nebezpečí nebylo možno za daných okolností odvrátit jinak (a to na rozdíl od nutné obrany, která tuto podmínku nežadává, a možnosti jejího použití jsou v tomto směru širší). Zde je důležité, že „*při hodnocení, zda nebezpečí bylo možno odvrátit jinak, je třeba brát v úvahu jen ty možnosti obviněného, kterými bylo možno odvrátit nebezpečí včas, tj. ještě před porušením zájmu chráněného trestním zákonem, kterému nebezpečí hrozilo*“⁷⁰.

Podmínka subsidiarity krajní nouze bývá nejčastěji odůvodňována tím, že se nebezpečí zpravidla dotýká zájmu těch, kdož na vzniku nebezpečí nemají žádné viny a o

neohrožující zdraví, půjde u obviněného M. Č. o omyl, který by vylučoval zodpovědnost za úmyslný trestný čin.“ Dále se NS SSR vyslovil v tom smyslu, že aby byla plně vyloučena odpovědnost za (jakýkoliv) úmyslný trestný čin, musí být vedle podmínky bezprostředně hrozícího nebezpečí splněny i další podmínky institutu krajní nouze – konkrétně bylo v daném případě sporné naplnění podmínky subsidiarity.

⁶⁹ Kuchta, J. in Kratochvíl, V. a kol.: Kurs trestního práva, Trestní právo hmotné, Obecná část, 1. vydání, C. H. Beck, Praha, 2009, s. 369

⁷⁰ Rozhodnutí č. 26/1972 Sb. rozh. tr.

jeho způsobení se nijak nepříčinily. Proto lze-li nebezpečí odvrátit jiným způsobem, bez ohrožení zájmů těchto osob, je třeba takovému řešení dát přednost.⁷¹

Proto bylo-li možné se nebezpečí vyhnout např. útekem bez způsobení škody, je třeba tohoto řešení využít. Pokud však taková možnost neexistuje a všechna řešení jsou spojena se způsobením určité újmy, neměla by patrně být krajní nouze vázána na výběr nejméně škodlivého řešení, neboť by to kladlo přílišné požadavky na jednajícího, který se v době jednání zpravidla nachází ve stavu tísně či rozrušení (o tom více v dalším výkladu).⁷²

4.2.3 Povinnost nebezpečí snášet

V krajní nouzi nemůže jednat ten, kdo má povinnost nebezpečí snášet. Přesněji řečeno „*ten, kdo má zvláštní povinnost určitý typ nebezpečí snášet, nemůže splnění této povinnosti odepřít s odvoláním se na stav krajní nouze.*“⁷³ Tuto povinnost nebezpečí snášet ukládají určitým kategoriím osob zvláštní předpisy, a tyto osoby se jí nemohou vyhnout tím, že poukáží na své vlastní ohrožení (např. hasič nemůže odmítnout zasáhnout při požáru, plavčík při záchraně tonoucího na plovárně, policista při zákroku proti pachateli trestného činu atp.).

Nauka se však vesměs shoduje, že tuto podmínku nelze chápat absolutně (tzn. je potřeba ji vykládat s ohledem na konkrétní podmínky dané situace). Jestliže totiž jednání osob se zvláštní povinností konat není vůbec způsobitelné hrozící nebezpečí odvrátit, anebo je-li tato možnost jen velmi málo pravděpodobná, není třeba krajní nouzi vylučovat. Tak např. po lékaři, který není vybaven žádnými ochrannými prostředky, nelze patrně spravedlivě požadovat, aby se při léčení pacienta zcela otevřeně vystavil nebezpečí nákazy některou chorobou s možnými fatálními důsledky

⁷¹ Šámal, P. a kol.: Trestní zákoník I, § 1 až 139, Komentář, 2. vydání, C.H.Beck, Praha, 2012, s. 393; Vokoun, R. in Novotný, O., Vanduchová, M., Šámal, P. a kol.: Trestní právo hmotné, Obecná část, 6. vydání, Wolters Kluwer ČR a.s., Praha, 2010, s. 260 – zde autor uvádí, že není naplněn požadavek subsidiarity, např. pokud podnapilý řidič má v rámci jednání v krajní nouzi odvézt těžce raněnou osobu do nemocnice, pokud jsou na místě i další řidiči, kteří jsou schopni a ochotni tak učinit.

⁷² Kuchta, J. in Kratochvíl, V. a kol.: Kurs trestního práva, Trestní právo hmotné, Obecná část, 1. vydání, C. H. Beck, Praha, 2009, s. 367

⁷³ Vokoun, R., opak. cit., s. 261

pro lékaře. V jiném případě policista není povinen provést zákrok, není-li pro jeho provedení náležitě vycvičen, vystrojen a vyzbrojen.⁷⁴ K tomu lze však jedním dechem dodat, že zde pro tyto osoby existuje povinnost být na takové situace připraveny, řádně vycvičeny, vystrojeny a vyzbrojeny, aby mohly na místě a v čase nebezpečí řádně a včas zasáhnout.

Protože není rozhodující, zda je povinen nebezpečí snášet ten, kdo je odvrací, ale zda je povinen toto nebezpečí snášet ten, komu hrozí, není možné těmto osobám ani poskytnout pomoc v krajní nouzi⁷⁵ (např. někdo by se zabránil plavčíku v tom, aby riskoval svůj život pro záchranu tonoucího, a bránil by mu proto ve vstupu do vody). Takové jednání by bylo trestné.

4.2.4 Požadavek proporcionality (úměrnosti následků)

Poslední podmínkou, kterou trestní zákoník stanoví, je, že následek způsobený jednáním v krajní nouzi nesmí být zřejmě stejně závažný nebo ještě závažnější než ten, který hrozil. Je zde tedy třeba porovnávat chráněný a obětovaný zájem, přičemž krajní nouze nepřichází v úvahu tehdy, je-li zřejmé, že „*podle individuálního i průměrného*⁷⁶ *úsudku je obětovaný zájem rovnocenný nebo dokonce závažnější než zájem ohrožený. Zájem, který by měl být obětován, se nemůže těšit stejnému nebo zvýšenému ohledu (ochraně), než zájem krajní nouzi chráněný, poněvadž přesouvání rovnocenné nebo dokonce vyšší škody na jiného je nežádoucí a není společensky prospěšné.*“⁷⁷ Opačný přístup by evidentně odporoval účelu krajní nouze.

Při srovnávání významu zájmu chráněného a obětovaného se přitom vychází ze dvou základních hledisek. Prvním je hledisko objektivní, kde klíčovou roli hraje hierarchie jednotlivých skupin zájmů, odrážející význam, jaký je jednotlivým zájmům

⁷⁴ Kuchta, J. in Kratochvíl, V. a kol.: Kurs trestního práva, Trestní právo hmotné, Obecná část, 1. vydání, C. H. Beck, Praha, 2009, s. 369; Vokoun, R. in Novotný, O., Vanduchová, M., Šámal, P. a kol.: Trestní právo hmotné, Obecná část, 6. vydání, Wolters Kluwer ČR a.s., Praha, 2010, s. 261

⁷⁵ Šámal, P. a kol.: Trestní zákoník I, § 1 až 139, Komentář, 2. vydání, C.H.Beck, Praha, 2012 na s. 394

⁷⁶ Pojem „průměrného úsudku“ je pojmem dosti relativním a bude vždy záležet na tom, jak situaci posoudí ten který orgán činný v trestním řízení aplikující právo. K jednotlivým způsobům posuzování proporcionality viz níže.

⁷⁷ Kuchta, J., opak. cit., s. 367

příkládán.⁷⁸ Obecným pravidlem zde je, že způsobený následek je zřejmě stejně závažný jako ten, který hrozil, jestliže je způsoben na zájmu, jenž je stejně významný jako zájem, který osoba ve stavu krajní nouze bránila, přičemž má stejnou intenzitu jako hrozící následek, nebo je-li i při dotčení rozdílných zájmů svou povahou a intenzitou srovnatelný s následkem, který hrozil. Závažnější je pak tento následek v případě, dotýká-li se stejně významného zájmu a má větší intenzitu než hrozící následek, nebo se dotýká zájmu významnějšího a v porovnání s hrozícím následkem, včetně zvážení rozdílnosti dotčených zájmů, má alespoň rovnocenný význam.⁷⁹

Druhým hlediskem srovnávání významu zájmu chráněného a obětovaného je hledisko subjektivní. „*Zákon používá pojem zřejmě stejně závažný, aby v praxi nedocházelo k příliš úzkému výkladu podmínek krajní nouze*“⁸⁰. To znamená, že se při posuzování proporcionality nevychází výhradně ze skutečného stavu věci (objektivní hledisko), ale také z psychického stavu jednatelova (subjektivní hledisko), kdy se vychází ze situace tak, jak se jevila jednatelovi v době činu. „*Podmínky krajní nouze budou tedy splněny i tehdy, jestliže se uvedený předpoklad vyplývající z formulace*

⁷⁸ Solnař, V., Fenyk, J., Císařová, D., Vanduchová, M.: Systém českého trestního práva, 1. vydání, Část II.: Základy trestní odpovědnosti, Novatrix s.r.o., Praha, 2009, na s. 133 – 134 tyto zájmy dělí podle jejich důležitosti na tři skupiny. Na prvním místě je zájem na ochraně života, zdraví, svobody a lidské důstojnosti. Druhou skupinu tvoří zájem na ochraně ústavního zřízení a územní celistvosti České republiky, a třetí a poslední – relativně nejméně důležitou skupinu – tvoří zájem na ochraně majetku a ostatních vztahů fyzických a právnických osob. K tomu dále uvádí, že „*při kolizi zájmů prvního typu se zájmy třetího typu třeba první pokládat za významnější, i když bude pochopitelně záležet na okolnostech konkrétního případu. Kolizi zájmů druhého typu se zájmy třetího typu bude třeba zřídka řešit podle zásad o krajní nouzi, poněvadž jednotlivec je povinen v některých, zákonem stanovených případech snášet nebezpečí mu hrozící při jejich kolizi. Uvnitř zájmů první skupiny je samozřejmě nejzávažnější zájem na ochraně života; význam zájmu na ochraně zdraví je závislý na intenzitě jeho ohrožení; velmi obtížné je srovnávat význam zájmu na ochraně ostatních individuálních zájmů. Patrně tu nebude možné stanovit obecné pravidlo.*“ Ačkoliv toto dělení vychází ze systematiky zvláštní části dřívějšího trestního zákona a dnešní trestní zákoník v jeho zvláštní části přednostně ochraňuje všechny zájmy individuální a až poté zájmy celospolečenské a skupinové, toto dělení má stále svůj význam a popsání řešení střetu jednotlivých zájmů lze podle mého názoru aplikovat i dnes. Nadto se i dnes v teorii objevují názory, že dělení vycházející z nového trestního zákoníku neodpovídá skutečnosti a ochrana některých individuálních zájmů (např. majetkových) by měla být ve zvláštní části zařazena až za ochranu ústavního zřízení, neboť bez toho nelze ani ochranu individuálním zájmům poskytovat.

⁷⁹ Např. Šámal, P. a kol.: Trestní zákoník I, § 1 až 139, Komentář, 2. vydání, C.H.Beck, Praha, 2012 s. 394

⁸⁰ Šámal, P., opak. cit., s. 395

'...zřejmě stejně závažný nebo ještě závažnější...', který je založen na hodnocení situace z pohledu osoby jednající v krajní nouzi (subjektivní hledisko), nakonec nesplní.⁸¹

Z uvedeného vyplývá, že při posuzování následků je třeba obě hlediska (objektivní a subjektivní) zkombinovat, přičemž pro zachování podmínky proporcionality krajní nouze postačí, lze-li na proporcionalitu následků usuzovat z alespoň jednoho z obou hledisek. Subjektivní hledisko zde tak hraje roli jakéhosi korektivu závěrů plynoucích z v některých případech příliš přísného hlediska objektivního.⁸²

Obě tato hodnocení je přitom nutno provádět vždy s přihlédnutím ke všem konkrétním okolnostem případu (tedy nejen typově), a to kvalitativně (o střet kterých zájmů se jedná – tedy jejich druh a povaha) i kvantitativně (míra újmy, která hrozí chráněným a obětovaným zájmům – např. výše škody a popř. i pravděpodobnost jejího vzniku).⁸³ Proto se uvádí, že prosté ublížení na zdraví, kterým se odvrací nebezpečí značné škody na majetku, může být v konkrétním případě méně závažným následkem než ten, který hrozil, přestože je obecně zdraví člověka chráněným zájmem vyšší hodnoty. Stejně tak je v některých případech možné k ochraně skupinových zájmů obětovat i významnější zájmy individuální nebo naopak k ochraně zájmů individuálních i méně významné zájmy skupinové. Přehlížet nelze ani rozdíl mezi hrozící poruchou a

⁸¹ Šámal, P. a kol.: Trestní zákoník I, § 1 až 139, Komentář, 2. vydání, C.H.Beck, Praha, 2012 s. 395

⁸² Toto posuzování je však do značné míry problematické, neboť závěr o tom, jak se situace jevila pachateli, náleží finálně příslušnému orgánu činnému v trestním řízení a nelze ho proto provádět zcela jednoznačně a bezchybně. Někdy se v nauce v této souvislosti hovoří o tzv. dvojím subjektivním zkreslení, pramenícím při posuzování případu poprvé z toho, jak se situace jevila jednajícímu v době odvracení nebezpečí, a podruhé z toho, jak se situace jevila orgánu činnému v trestním řízení (soudu) v době hodnocení proporcionality následků.

⁸³ Rozhodnutí č. 26/1972 Sb. rozh. tr. – Při posuzování krajní nouze není na rozdíl od nutné obrany rozhodující přiměřenost či nepřiměřenost způsobu odvracení hrozícího nebezpečí. Rozhodující pro hodnocení vybočení z mezí krajní nouze je, bylo-li toto nebezpečí možno odvrátit jinak, nebo zda způsobený následek je zřejmě stejně závažný nebo ještě závažnější než ten, který hrozil. Posuzování se přitom děje s ohledem na všechny okolnosti případu.

hrozícím ohrožením – porucha je vždy závažnější než ohrožení, a její hrozba bude proto považována za větší újmu.⁸⁴ Více k této otázce v následující kapitole.

4.3 Překročení mezí krajní nouze

Ježto pojem a povaha excesu velmi úzce souvisí s tím, jak jsou vymezeny jednotlivé podmínky institutu krajní nouze, budu zde z velké části navazovat na výklad poskytnutý v předcházející kapitole. Pokusím se při tom zaměřit především na samotný pojem excesu a jeho druhy a upozornit na některé problematické otázky.

Aby některé konkrétní jednání bylo pro takový důvod posouzeno jako beztrestné a vůbec v souladu s právem, je potřeba, aby naplňovalo veškeré podmínky stanovené trestním zákoníkem pro příslušnou okolnost vylučující protiprávnost. Je zde přitom třeba rozlišovat podmínku jako nezbytný požadavek, který musí být naplněn, aby vůbec vznikl „stav“ (právo jednat v situaci) krajní nouze, a podmínku jako mez samotného jednání v rámci již existujícího stavu krajní nouze. Jsou-li podmínky konstituující stav krajní nouze dány, jejich další existence je nezávislá na tom, jakým způsobem si pak osoba v tomto stavu počíná (zda jedná v mezích či nikoliv).⁸⁵

Podmínkami v prvním smyslu (podmínkami stavu jako takového) jsou: 1) existence skutečného, bezprostředně hrozícího nebezpečí zájmu chráněnému trestním zákonem, 2) podmínka subsidiarity jednání v krajní nouzi a 3) neexistence povinnosti nebezpečí snášet. Bez naplnění těchto podmínek se o stav krajní nouze vůbec nejedná a nelze se ani dovolávat práva v tomto stavu jednat. Podmínkou ve druhém smyslu (mezí) je pak pouze požadavek proporcionality následků, jehož nenaplněním dochází k excesu

⁸⁴ Kuchta, J. in Kratochvíl, V. a kol.: Kurs trestního práva, Trestní právo hmotné, Obecná část, 1. vydání, C. H. Beck, Praha, 2009, s. 368; Šámal, P. a kol.: Trestní zákoník I, § 1 až 139, Komentář, 2. vydání, C.H.Beck, Praha, 2012 s. 394; obdobně též Vokoun, R. in Novotný, O., Vanduchová, M., Šámal, P. a kol.: Trestní právo hmotné, Obecná část, 6. vydání, Wolters Kluwer ČR a.s., Praha, 2010, s. 262 - 263

⁸⁵ Vokoun, R.: Vybrané aktuální otázky nutné obrany a krajní nouze, Acta Universitatis Carolina-Iuridica 3/1989, Praha, s. 61 - 62

(překročením mezí) v pravém slova smyslu. Toto rozlišování však pramení výhradně z nauky⁸⁶ a trestní zákoník⁸⁷ ho bohužel nerozeznává.

V následujícím výkladu se budu pro úplnost zaobírat všemi možnými excesy ve smyslu trestního zákoníku – tedy překročením podmínek krajní nouze bez ohledu na to, zda jde o podmínky samotného stavu či o meze jednání v tomto stavu. Konkrétně jde podle trestního zákoníku o vybočení z mezí krajní nouze vždy tehdy, „*jestliže zde některé její podmínky byly, že tedy stav byl krajní nouzi blízký, ale nebyly tu dány podmínky krajní nouze zcela ve všech směrech.*“⁸⁸

V závislosti na tomto vymezení teorie i praxe trestního práva rozeznává tyto případy excesů:

a) k jednání došlo v době, kdy nebezpečí buď ještě bezprostředně nehrozilo, nebo již pominulo; jedná se o tzv. exces extenzivní – vybočení z časových mezí krajní nouze,

b) nebezpečí bylo možno za daných okolností odvrátit jinak, zcela bez způsobení újmy, popř. se způsobením méně závažné újmy (zde s určitými výhradami – viz níže) – vybočení z podmínky subsidiarity krajní nouze,

c) byla zde povinnost nebezpečí snášet,

d) následek způsobený jednáním v krajní nouzi byl zřejmě stejně závažný nebo ještě závažnější než ten, který z nebezpečí hrozil; jedná se o tzv. exces intenzivní – vybočení z mezí proporcionality krajní nouze.

⁸⁶ Vokoun, R.: Vybrané aktuální otázky nutné obrany a krajní nouze, Acta Universitatis Carolina-Iuridica 3/1989, Praha, s. 62 – 64; Kuchta, J.: Nutná obrana, 1. vydání, Masarykova univerzita, Brno, 1999, s. 165; Kuchta, J. in Kratochvíl, V. a kol.: Trestní právo hmotné, Obecná část, 2. Vydání, C. H. Beck, s.r.o., Praha, 2012, s. 435; Jak píše Vokoun, bylo by v tomto směru žádoucí, aby ve vědecké a odborné práci a v pedagogické činnosti byly obě kategorie podmínek od sebe odlišovány. Pro účely praxe to však nezbytně nutné není, neboť pachatelé budou jak v případě překročení mezí jednání, tak v případě jednání bez splnění podmínek krajní nouze či nutné obrany, zásadně postihnuti podle obecných zásad trestnosti.

⁸⁷ Viz § 41 písm. g), který hovoří souhrnně o „podmínkách“ krajní nouze.

⁸⁸ Šámal, P. a kol.: Trestní zákoník I, § 1 až 139, Komentář, 2. vydání, C.H.Beck, Praha, 2012 s. 395; Solnař, V., Fenyk, J., Císařová, D., Vanduchová, M.: Systém českého trestního práva, 1. vydání, Část II.: Základy trestní odpovědnosti, Novatrix s.r.o., Praha, 2009, k tomu na s. 135 uvádí, že „*Na rozdíl od nutné obrany nemívají zákony ustanovení o vykročení z mezí krajní nouze; není však pochyby, že k němu může dojít v podobných případech a za podobných okolností jako u nutné obrany ..., proto někteří užívají analogie nutné obrany, pokud zákon o tom nic u krajní nouze nestanoví (Miříčka, Rittler).*“

Vybočit z mezí a podmínek krajní nouze lze úmyslně či z nedbalosti, ale i zcela nezaviněně. Omyl pachatele o skutkových okolnostech, týkajících se podmínek a mezí krajní nouze, se posuzuje podle obecných zásad o omylu - § 18 odst. 4 (popř. § 18 odst. 3) TrZ (k tomu viz předchozí výklad o případech tzv. putativní krajní nouze a případech pokusu trestného činu při negativním omylu o okolnostech vylučujících protiprávnost).

V teorii se dále někdy rozeznává a) tzv. exces jarý (stenický) – vybočení z mezí krajní nouze ze zlosti, pomstychtivosti atp. a b) tzv. exces chabý (astenický) – vybočení z mezí krajní nouze ze strachu, úleku atp.⁸⁹

Ke konkrétním právním důsledkům jednotlivých druhů excesů viz další výklad.

4.3.1 Exces extenzivní

Jedná se o případ, kdy osoba odvracející nějaké nebezpečí jedná v době, kdy nebezpečí ještě nehrozí bezprostředně anebo již zcela pominulo. Nebezpečí tu tedy musí hrozit přímo, tzn. „vývoj situace tu buď postupně a nezadržitelně směřuje k poruše (např. malý ohýnek poblíž dřevěného stavení se rozhořívá a nabývá na intenzitě), nebo se sice zastavil, ale postačí určitá nahodilá, avšak reálně možná událost, která poruchu způsobí.“⁹⁰ K tomu Solnař⁹¹ uvádí, že terminologie trestního zákona je v tomto ohledu nejednotná. Přímá hrozba ve smyslu ustanovení o krajní nouzi má však patrně obdobný smysl jako „bezprostřední směřování“ k dokonání u pokusu (§ 21 TrZ) či pohrůžka „bezprostředního násilí“ u trestného činu loupeže (§ 173 TrZ), tedy určení časové. Bezprostřednost je přitom třeba hodnotit nejen z objektivního hlediska, ale také s přihlédnutím k tomu, jak se situace jevila jednajícímú.⁹²

⁸⁹ Vokoun, R. in Novotný, O., Vanduchová, M., Šámal, P. a kol.: Trestní právo hmotné, Obecná část, 6. vydání, Wolters Kluwer ČR a.s., Praha, 2010, s. 263 – 264

⁹⁰ Vokoun, R., opak. cit., s. 259

⁹¹ Solnař, V., Fenyk, J., Císařová, D., Vanduchová, M.: Systém českého trestního práva, 1. vydání, Část II.: Základy trestní odpovědnosti, Novatrix s.r.o., Praha, 2009, s. 131

⁹² Např. rozhodnutí č. 4532/1932 Sb. rozh. tr.: „*Stav bídy (nouze) zakládá beztrestnost, byla-li takové síly, že jí byl život pachatele nebo osoby jemu blízké přímo a bezprostředně ohrožen, a nebylo-li jiného východiska k záchraně života, než spáchat trestný čin, takže jedinou pohnutkou byl názor pachatele, že jinak zemře hladu.*“ (znovu potvrzeno např. v usnesení II. ÚS 2435/09 ze dne 18. 2. 2010)

Pokud tedy osoba jedná, zatímco nebezpečí nehrozí bezprostředně, ale teprve výhledově někdy v budoucnu (preventivní zásah)⁹³, anebo pokud nebezpečí již pominulo, jde o extenzivní excés – vykročení z časových mezí krajní nouze.⁹⁴

Je vidět, že se jedná o podmínku přísnou a relativně dosti omezující, která však jistě nachází opodstatnění v požadavku předcházení vzniku zbytečných, těžko napravitelných škod, a požadavku omezení aplikace tohoto institutu pouze na situace, kdy se osoba skutečně nachází v určité nouzi či časové (popř. jiné) tísní a jiných prostředků ochrany se jí z těchto důvodů nedostává.

4.3.2 Vybočení z požadavku subsidiarity

Jak již bylo uvedeno výše, v krajní nouzi nelze jednat tehdy, bylo-li možno nebezpečí za daných okolností odvrátit jinak, přičemž při hodnocení, zda nebezpečí bylo možno odvrátit jinak, je třeba také brát v úvahu jen ty možnosti obviněného, kterými bylo lze odvrátit nebezpečí spolehlivě a včas, tj. ještě před porušením zájmu chráněného trestním zákonem, kterému nebezpečí hrozilo. Při tom potřeba brát ohled také na psychický stav toho, kdo v krajní nouzi jednal a mohl být hrozícím nebezpečím podstatně ovlivněn v rozhodování, jaký způsob jednání v krajní nouzi použije.⁹⁵ Hodnotí se tedy také to, zda měl jednající ve svém psychickém stavu a s ohledem na konkrétní okolnosti případu vůbec možnost se o ostatních způsobech řešení dozvědět a jejich aplikaci zvážit, nikoliv jen to, zda objektivně existovaly.

Problém zde nenastává, pokud má osoba odvracející nebezpečí k dispozici toliko jeden způsob řešení situace – pak je zde podmínka subsidiarity naplněna vždy. V praxi

⁹³ Např. pokud by aktivní soused nechal strhnout garáž pro auto, která stojí uprostřed mezi jinými dvěma garážemi, které výškou výrazně přesahuje, z důvodu, aby zamezil potenciálnímu rozšíření požáru na tyto druhé dvě garáže v případě, že do té rizikové prostřední uhodí blesk a zapříčiní vznícení její střechy, a to i tehdy, pokud by takové jednání vyplývalo z odůvodněných předpokladů dokládajících náchylnost této garáže vůči úderům blesků (např. nepřiměřená výška, absence bleskosvodu atd.).

⁹⁴ Přesněji řečeno se však, jak uvedeno výše, o stav krajní nouze vůbec nejedná a nelze se jí proto dovolávat. Vokoun, R.: Vybrané aktuální otázky nutné obrany a krajní nouze, Acta Universitatis Carolina-Iuridica 3/1989, Praha, k tomu na s. 63 uvádí, že „*Položíme-li si otázku: Lze v nutné obraně nebo krajní nouzi jednat, když útok nebo nebezpečí bezprostředně ještě nehrozí nebo již minuly?, třeba odpovědět jednoznačně záporně.*“ Z toho vyplývá, že nelze-li v krajní nouzi jednat, nelze logicky ani vykročit z jejích mezí.

⁹⁵ Šámal, P. a kol.: Trestní zákoník I, § 1 až 139, Komentář, 2. vydání, C.H.Beck, Praha, 2012 s. 393

se však jednající osobě zpravidla nabízí více variant řešení, z nichž ne všechna jsou nutně spojena se způsobením škody, a dále některá řešení působí větší újmu, než řešení jiná. Obecně se uvádí, že bylo-li možné nebezpečí odvrátit bez způsobení škody, např. útekem, je třeba tohoto řešení využít. Pokud jsou všechna v úvahu připadající řešení spojená se způsobením alespoň minimální újmy, bývá někdy požadavek subsidiarity navíc interpretován tak, že se žádá zvolit ze všech v úvahu přicházejících způsobů odvrácení nebezpečí ten, který přináší újmu nejmenší. Zde je třeba dodat, že zákon takový požadavek výslovně nestanoví – hovoří pouze o požadavku odvrácení nebezpečí „jinak“, nikoli o požadavku (menší) škodlivosti jiných řešení. Solnař⁹⁶ k tomu uvádí, že takový požadavek vyplývá toliko ze základního rysu a smyslu krajní nouze, totiž chránit důležitější zájem obětováním zájmu méně závažného. Zároveň dodává, že by se patrně jednalo o požadavek přílišný, ježto osoba jednající v krajní nouzi tak zpravidla činí ve stavu tísně a rozrušení.

S tímto názorem souhlasím pouze zčásti a myslím si, že by se požadavek volby méně škodlivého řešení měl aplikovat, avšak výhradně v těch případech, kdy jednající osoba může volit mezi více prostředky, z nichž některé zcela evidentně přesahují potřeby odvrácení nebezpečí, a to i kdyby byly všechny v úvahu přicházející prostředky v konkrétním případě v rámci požadavku proporcionality.⁹⁷ Jedná se však o potenciálně velmi výrazné omezení jednávajících v krajní nouzi a proto by tato otázka měla být

⁹⁶ Solnař, V., Fenyk, J., Císařová, D., Vanduchová, M.: *Systém českého trestního práva*, 1. vydání, Část II.: *Základy trestní odpovědnosti*, Novatrix s.r.o., Praha, 2009, s. 132; obdobný názor zastává také Vokoun, R. in Novotný, O., Vanduchová, M., Šámal, P. a kol.: *Trestní právo hmotné, Obecná část*, 6. vydání, Wolters Kluwer ČR a.s., Praha, 2010, s. 261

⁹⁷ Jelínek, J. a kol.: *Trestní právo hmotné*, 2. Vydání, Leges s.r.o., Praha, 2010, na straně 245 uvádí příklad, kdy se pan A ocitne ve špatném počasí, vánici, mrazu a za snížené viditelnosti na horské túře, následně ztratí orientaci a hrozí mu, že zabloudí a možná i umrzne, když vtom vidí opuštěnou horskou chatu, kde by se mohl ukrýt. Protože zde pan A odvrací nebezpečí, které hrozí jeho zdraví nebo dokonce životu, bude patrně v rámci požadavku proporcionality, ať už zvolí jakýkoliv způsob se do objektu dostat, i kdyby tím způsobil např. větší škodu (ve smyslu § 138 TrZ). Přesto, pokud se do objektu může dostat a účelu dosáhnout i rozbitím malého sklepního okna, neměl by se uchylovat např. k totální devastaci silných, vyztužených dveří i s okolními zárubněmi (např. sekerou, kterou našel v nedalekém přístěnku) a způsobit tak škodu, která evidentně přesahuje potřeby odvrácení nebezpečí v konkrétním případě. V opačném případě by podle mého názoru nebyl naplněn požadavek subsidiarity a jednající by měl odpovídat za trestný čin poškození cizí věci podle § 228 odst. 1 TrZ. To samozřejmě v případě, že měl reálnou možnost a dostatek času další řešení zvážit a je použít, rovněž s přihlédnutím k jeho psychickému stavu.

orgány činnými v trestním řízení posuzována nanejvýš citlivě, s přihlédnutím k podstatě a smyslu tohoto institutu.

Naopak je třeba razantně odmítnout závěr, který by vycházel z čistě jazykového a doslovného výkladu podmínky subsidiarity krajní nouze. Požadavek, že nebezpečí nebylo možno odvrátit jinak, nelze brát absolutně. Takový přístup by vedl k absurdním situacím, kdy by jakékoliv jednání ve stavu krajní nouze bylo posouzeno jako excesivní vždy tehdy, kdy by zde existovalo více než jedno možné řešení daného stavu (tedy v zásadě vždy), neboť by bývalo šlo nebezpečí odvrátit jinak. Podle Vokouna⁹⁸ by bylo takové stanovisko třeba zaujmout tehdy, kdyby se na podmínku subsidiarity nahlíželo jako na mez jednání v krajní nouzi a nikoliv jako na *conditio sine qua non* (podmínku samotného stavu). Neboť by takový výklad a aplikace ustanovení o krajní nouzi zjevně popíral podstatu a smysl této okolnosti vylučující protiprávnost, je třeba požadavek subsidiarity krajní nouze v této souvislosti považovat za podmínku stavu⁹⁹ a vykládat ji extenzivně, i za použití ostatních metod interpretace právních norem (zejm. metody teleologické, tj. účelem daného institutu).

Pokud soud při posuzování konkrétního případu dojde k závěru, že nebezpečí bylo možno (objektivně i subjektivně) odvrátit jinak, a to bez následků nebo alespoň s méně závažnými následky, pak platí, že jednající vybočil z požadavku subsidiarity krajní nouze a bude proto případně odpovídat za trestný čin, který svým jednáním spáchal.¹⁰⁰

⁹⁸ Vokoun, R.: Vybrané aktuální otázky nutné obrany a krajní nouze, *Acta Universitatis Carolina-Iuridica* 3/1989, Praha, k tomu na s. 63

⁹⁹ Tomu podle Vokouna nasvědčuje i samotná formulace této podmínky – „*Nejde o krajní nouzi, jestliže bylo možno nebezpečí za daných okolností odvrátit jinak...*“. S tímto názorem je třeba souhlasit.

¹⁰⁰ Např. rozhodnutí č. 17/1991 Sb. rozh. tr. – Obviněný v nočních hodinách řídil po předchozím požití alkoholických nápojů svůj osobní automobil, přičemž měl v krvi 1,54 g/kg (1,54 promile) alkoholu. Obviněný namítal, že jednal v krajní nouzi, protože vozidlo řídil, aby odvrátil nebezpečí, které hrozilo jeho dceři. Tato v noci téhož dne byla postižena bolestmi a křečemi, a obviněný v domněnání, že je ohrožena na životě, se rozhodl odvézt jí do nemocnice. Zákonné podmínky jednání v krajní nouzi však splněny nebyly. Použití ustanovení § 28 TrZ mj. předpokládá, že nebezpečí, které hrozí zájmům chráněným trestním zákoníkem, nelze za daných okolností odvrátit jinak. V případě obviněného však bylo prokázáno, že pomoc jeho dceři bylo možno zajistit telefonickým přivoláním lékařské pomoci, zejména když jeden ze sousedů, kterého obviněný žádal bezvýsledně o odvoz dcery do nemocnice, měl telefon a byl ochoten jej použít v případě, že by ho obviněný o přivolání lékařské pomoci požádal.

4.3.3 Porušení povinnosti nebezpečí snášet

Svého druhu excesu se při jednání v krajní nouzi (i zde však ve skutečnosti jde o jednání mimo krajní nouzi) dopustí osoby, které mají povinnost odvracené nebezpečí snášet. Ustanovení § 28 TrZ o krajní nouzi totiž nepřipouští aplikaci této okolnosti vylučující protiprávnost při jednání osob, které jsou povinny nebezpečí snášet např. z titulu svého zaměstnání (ošetřovatel v nemocnici) nebo postavení (voják ve válce). Tuto povinnost snášet nebezpečí ukládají určitým kategoriím osob zvláštní předpisy, a tyto osoby se jí nemohou vyhnout poukazem na své vlastní ohrožení. Rozhodující přitom je, že tuto povinnost mají právě osoby, kterým nebezpečí hrozí (nikoliv nezbytně ty, které je odvracejí) – proto není přípustná ani pomoc v krajní nouzi těmto osobám (např. občan brání příslušníku sboru požární ochrany ve vstupu do hořícího domu, aby ho tak ochránil před újmou na zdraví).

Jak uvedeno, tato podmínka nebyla vždy součástí institutu krajní nouze a dodnes na ni nejsou jednotné názory. Kuchta¹⁰¹ např. uvádí, že krajní nouze by bez této podmínky vylučovala protiprávnost i takových činů, které by byly zneužitím pravomoci úřední osoby, neposkytnutím pomoci apod., a proto ji považuje za zpřesnění úpravy a celkově ji hodnotí jako přínosnou. Jelínek¹⁰² naproti tomu uvádí, že se mu tato podmínka jeví jako příliš přísná a v konkrétních případech nepřiměřená, když vylučuje řadu případů, které by bylo vhodné a žádoucí pod krajní nouzi podřadit.¹⁰³ Řešení by viděl, po vzoru např. německé úpravy, v omezení povinnosti nebezpečí snášet jenom na případy tzv. omluvné krajní nouze, tedy při způsobení stejně závažného následku, jako ten, který hrozil. Mému přesvědčení lépe odpovídá druhý zmíněný názor, ježto (viz příklad v poznámce č. 99) sotva můžeme říci, že je v daném případě zájem na ochraně

¹⁰¹ Kuchta, J.: K úpravě okolností vylučujících protiprávnost v novém trestním zákoně, Koncepce nové kodifikace trestního práva hmotného České republiky – Sborník příspěvků z konference, Acta Universitatis Masarykianae Brunensis Iuridica, Brno, 2000, s. 158

¹⁰² Jelínek, J. a kol.: Trestní právo hmotné, 2. Vydání, Leges s.r.o., Praha, 2010, s. 245 - 246

¹⁰³ Jako příklad uvádí situaci, kdy se ošetřující lékař v nemocnici, ohrožený přenosnou chorobou v akutním, jinak neodvratitelném nebezpečí, nemůže bez dodržení řádného postupu zmocnit drahého léku, který by si aplikoval, aby odvrátil životu hrozící újmu, protože má zvláštní povinnost nebezpečí snášet.

majetku vyšší, než na ochraně života a zdraví ošetřujícího lékaře jen proto, že tento lékař má povinnost nebezpečí snášet.

Je patrné, že povinnost nebezpečí snášet nelze chápat absolutně, ale s ohledem na konkrétní okolnosti případu (o tom podrobněji viz předchozí výklad o podmínkách krajní nouze). Přitom otázka, zda byla osoba v konkrétním případě ještě povinna nebezpečí snášet a odpovídá za trestný čin, nebo zda z této povinnosti zavázána nebyla a jednala při splnění všech podmínek ve stavu nouze, bude náležet k posouzení vždy jednotlivým orgánům činným v trestním řízení. Je proto důležité, aby tyto orgány postupovaly podle svého nejlepšího vědomí a svědomí, a aby tak osobám se zvláštní povinností nebezpečí snášet nevznikala účelem této podmínky neodůvodněná újma.

4.3.4 Exces intenzivní

Jedná se o jediný exces (vykročení z mezí požadavku proporcionality krajní nouze) v pravém slova smyslu. Nastává v případě, že způsobený následek při odvracení nebezpečí byl zřejmě stejně závažný nebo ještě závažnější než ten, který hrozil. Srovnává se zde tedy následek na zájmu, kterému hrozí nebezpečí a proto má být chráněn, a následek na zájmu, který má být jednáním v krajní nouzi obětován. Toto hodnocení se provádí z hlediska subjektivního i objektivního, kvalitativního i kvantitativního, a je třeba ho činit vždy s přihlédnutím ke konkrétním okolnostem případu¹⁰⁴ (podrobněji k tomu viz předchozí výklad). „*Požadavek proporcionality u krajní nouze je výrazem toho, že nelze připustit záchranu jednoho zájmu chráněného trestním zákoníkem obětováním rovnocenného zájmu jiného, neboť to by nezbavovalo čin povahy materiální protiprávnosti.*“¹⁰⁵ Přiměřenost nebo nepřiměřenost způsobu odvracení hrozícího nebezpečí zde přitom není rozhodující, a to na rozdíl od nutné obrany.¹⁰⁶

¹⁰⁴ Vokoun, R. in Novotný, O., Vanduchová, M., Šámal, P. a kol.: Trestní právo hmotné, Obecná část, 6. vydání, Wolters Kluwer ČR a.s., Praha, 2010, s. 261 – 262

¹⁰⁵ Šámal, P. a kol.: Trestní zákoník I, § 1 až 139, Komentář, 2. vydání, C.H.Beck, Praha, 2012 s. 394

¹⁰⁶ Rozhodnutí č. 26/1972 Sb. rozh. tr.

Z uvedeného vyplývá, že požadavek proporcionality nespĺňuje takové jednání pachatele, kterým např. zachraňuje vlastní život tím, že usmrtí jiného.¹⁰⁷ Tento požadavek však může splňovat jednání, kterým osoba jednající v krajní nouzi obětováním jednoho lidského života zachrání život více lidí¹⁰⁸, např. když do záchranného člunu zachraňujícího více lidí již není vzat další člověk, neboť by se člun potopil.¹⁰⁹

K tomuto závěru Kuchta¹¹⁰ uvádí, že zákon by měl podrobněji upravovat některé případy, kdy je vědomě obětován život jedné osoby za cenu záchrany života více osob.

¹⁰⁷ Např. známý případ Karneadova prkna, (Plank of Carneades – řecký filosof), který uvádí např. Jelínek, J. a kol.: Trestní právo hmotné, 2. Vydání, Leges s.r.o., Praha, 2010, s. 246, a jež je snahou dokumentovat možnosti užití krajní nouze (resp. nutné obrany) na hypotetickém případě ztroskotání dvou námořníků, které může od utonutí zachránit plovoucí prkno, jež však unese pouze jednoho z nich. Poté, co se prvnímu podaří na prkno vyšplhat, druhý, silnější námořník, odvraceje bezprostředně hrozící nebezpečí utonutí, prvního z prkna vystrčí zpět do vody a ten se v důsledku toho skutečně utopí. Silnější námořník je později skutečně zachráněn. Tento případ by však byl podle českého trestního práva posouzen jako trestný čin vraždy. Protože se jedná o čin trestný, bylo by proti takovému jednání přeživšího námořníka možno užití nutné obrany. Proti této právní kvalifikaci je nejčastěji namítáno, že právní řád by po nikom neměl žádat hrdinství – obě jednání jsou lidsky pochopitelná a na místě námořníků by nikdo z nás patrně nejednal jinak. Proto by ani jedno z jednání nemělo být trestně postihováno. Beztrestnost by umožňoval např. výše zmíněný německý institut tzv. omluvné krajní nouze. I podle platného českého práva by se však na tuto situaci podle mého názoru dalo nahlížet také tak (zejména pokud by fyzické vlastnosti obou námořníků byly zhruba rovnocenné), že jednající odvracel nebezpečí utonutí dvou námořníků (to jak v případě, že by se na prkno dostali oba – potopilo by se, tak v případě, že by se na ně nedostal ani jeden z nich) tím, že zachrání život jednoho z nich (tedy svůj). Pokud by v takovém případě bylo zřejmé, že vzhledem ke všem okolnostem hrozí, že se utopí oba, pak způsobený následek (1 utonutí) zřejmě nebyl stejně závažný nebo ještě závažnější než ten, který hrozil (2 utonutí), a podmínka proporcionality krajní nouze by tak byla splněna.

¹⁰⁸ Např. rozhodnutí č. 20/1982 Sb. rozh. tr.; skutkově šlo o případ, kdy obviněný hrozil mladistvé poškozené (jež byla jeho dcerou) a jejím sourozencům s nožem v ruce usmrcením, jestliže neuškrtní svou babičku. Bylo prokázáno, že již dříve obviněný poškozené často bil gumovou hadicí, zejména když byl pod vlivem alkoholu, ale i když byl střízlivý, a choval se k nim vůbec hrubě. Pokud se tedy mladistvá poškozená důvodně obávala o svůj život a o život svých sourozenců a v této obavě také jednala, bude její jednání posouzeno jako jednání ve stavu krajní nouze a její odpovědnost za spáchaný trestný čin bude vyloučena. Zde tedy soud judikoval, že jednou z podmínek krajní nouze je, aby způsobený následek nebyl zřejmě stejně závažný anebo ještě závažnější než ten, který hrozil. Uvedenou podmínku nespĺňuje jednání pachatele, který zachraňuje vlastní život tím, že usmrtí jiného. Tuto podmínku však může splňovat jednání, kterým obviněný obětováním jednoho lidského života zachrání život více lidí – právě tak tomu bylo v uvedeném případě.

¹⁰⁹ Šámal, P. a kol.: Trestní zákoník I, § 1 až 139, Komentář, 2. vydání, C.H.Beck, Praha, 2012 s. 394

¹¹⁰ Kuchta, J.: K úpravě okolností vylučujících protiprávnost v novém trestním zákoně, Koncepce nové kodifikace trestního práva hmotného České republiky – Sborník příspěvků z konference, Acta Universitatis Masarykianae Brunensis Iuridica, Brno, 2000, s. 158 - 159

Ježto takové jednání nebude vždy přijatelné a společensky žádoucí, bylo by vhodné zvážit úplný zákaz některých takových jednání přímo v trestním zákoníku. Jako příklad uvádí situaci, kdy je úmyslně usmrcena osoba, aby jí byly odebrány orgány a následně transplantovány několika jiným osobám, kterým je tak zachráněn život. Podle současného výkladu by takové jednání bylo beztrestné, ale shodně s Kuchtovým názorem si myslím, že zde nelze v žádném případě hovořit o jeho vhodnosti a společenské prospěšnosti.

Již dříve jsem uvedl, že je třeba proporcionalitu následku způsobeného a následku hrozícího hodnotit jak z hlediska objektivního, tak subjektivního, přičemž pro naplnění podmínky proporcionality postačí, lze-li na proporcionalitu těchto následků usuzovat z alespoň jednoho z těchto dvou hledisek. Tento způsob však není jediným, jak hodnocení provádět, proto nyní stručně rozeberu i některé další možné přístupy k hodnocení, které ačkoliv se obecně uvádějí pro institut nutné obrany, lze je vztáhnout i na institut krajní nouze.¹¹¹

a) hledisko čistě objektivní – podstatným rysem tohoto hlediska je, že se v zásadě nebere ohled na psychický stav osoby, která jedná v krajní nouzi, a na to, jak se jí konkrétní situace jevila. „*Filozofická kategorie 'objektivní' označuje to, co existuje nezávisle na člověku, nezávisle na jeho vědomí.*“¹¹² Při hodnocení závažnosti následků se zde tak vychází z určité objektivní hierarchie hodnot, kterou nalézáme v politických dokumentech a právních normách, a která je vždy odrazem hodnotových měřítek příznačných pro tu kterou společnost či třídu.

Nedostatků tohoto hlediska je několik a jsou v zásadě patrné na první pohled. Zaprvé objektivní zhodnocení toho, jaký následek skutečně hrozil, je činností subjektivní, vycházející z vědomí, názorů a představ toho, kdo hodnocení provádí. Při tomto hodnocení navíc orgány činné v trestním řízení budou vycházet především z názorů obviněného, poškozeného a svědků, a tyto názory se zpravidla budou značně lišit. Spolehlivě lze proto posoudit toliko škodu způsobenou, nikoliv tu hrozící.

¹¹¹ Vokoun, R.: Vybrané aktuální otázky nutné obrany a krajní nouze, Acta Universitatis Carolina-Iuridica 3/1989, Praha, s. 36

¹¹² Vokoun, R., opak. Cit., s. 38

Zadruhé osoba v krajní nouzi často jedná v psychickém rozrušení, pod tlakem a v časové tísní, a jednoduše nemá dostatek času a možností zvážit a zhodnotit všechna v úvahu připadající řešení. Musí jednat rychle a rozhodně, aby nebezpečí odvrátila, a není v jejích schopnostech a možnostech postupovat „objektivně“ a nezaujatě. Čistě objektivní hledisko však k tomuto stavu nikterak nepřihlíží a to lze považovat za závažný nedostatek.

Jistým nedostatkem je také to, že čistě objektivní hledisko nelze uplatňovat u výše zmíněného případu putativní krajní nouze, neboť tento případ pramení z odlišnosti představ jednajícího od objektivního stavu věci, a tedy posuzování představ jednajícího v době odvracení nebezpečí je zde nezbytností.¹¹³

b) hledisko subjektivní – jde v podstatě o pravý opak čistě objektivního hlediska – výchozím a rozhodujícím kritériem jsou tu odůvodněné představy (úsudek) jednajícího v době odvracení nebezpečí, tedy jak se mu situace jevila. Jedná se o individualizované hledisko, které bere ohled na konkrétní pozorovací a rozumové vlastnosti a schopnosti jednajícího a také na jeho psychický stav. Přihlíží se rovněž k tomu, že různé vnější podněty mohou na různé jedince působit odlišným způsobem. To, co je předchozímu hledisku vytýkáno, zde tedy neplatí. Bere se tu ohled na skutečnost, že jednající zpravidla odvrací nebezpečí v různých psychických stavech, které negativně ovlivňují jeho úsudek a jednání, a že často je nucen se rozhodovat pod tlakem a v tísní. Objektivně existující hierarchie společenských hodnot zde nemá význam.¹¹⁴

I toto hledisko však určité své nedostatky má. Zaprvé v praxi mnohdy dochází k případům, kdy konkrétní osoby určité skutečnosti nevnímají adekvátním způsobem (resp. je vnímají zkresleně či zcela chybně) a proto ani jejich jednání v krajní nouzi nemůže být situací adekvátní. Někdy tato okolnost vyplývá z jejich omylu (resp. nedbalosti ze strany jednajícího), někdy vyplývá z chyb v oblasti nemoci, myšlení, vědomí či intelektu. Pakliže sice byl způsobený následek zřejmě stejně závažný nebo

¹¹³ Vokoun, R.: Vybrané aktuální otázky nutné obrany a krajní nouze, Acta Universitatis Carolina-Iuridica 3/1989, Praha, s. 38 - 39

¹¹⁴ Vokoun, R.: opak. cit., s. 42

ještě závažnější než ten, který hrozil, avšak dle představ jednajícího byl stále v mezích požadavku proporcionality, (čistě) subjektivní hledisko by neumožňovalo stíhat a trestat ani případy hrubé disproporce, ježto by se zavinění osoby (tedy zda o určitých okolnostech měla a mohla vědět) zásadně nezkoumalo.¹¹⁵

Velmi často se také upozorňuje na možnost zneužití tohoto hlediska jednáním v krajní nouzi v tom smyslu, že při pozdější výpovědi před orgánem činným v trestním může své představy dodatečně přizpůsobovat (resp. může je uvádět v takové formě) tak, aby to odpovídalo proporcionalitě následků, ačkoliv mu ve skutečnosti byla disproporce zřejmá. To se přitom netýká jen osob s právnickým vzděláním, ale i např. osob poučených či recidivistů, kteří dobře vědí, kdy je jednání v krajní nouzi považováno za proporcionální a kdy nikoliv. Protože je v praxi v zásadě nemožné prokázat, že určitá osoba některé představy neměla a úsudky nečinila, trestu by v některých případech ucházely osoby, které by měly být za své jednání po právu potrestány.¹¹⁶

c) spojení objektivního a subjektivního hlediska – jedná se o případ, kdy se na posuzování proporcionality následku hrozícího a způsobeného aplikují obě dvě hlediska – subjektivní i objektivní, přičemž je potřeba naplnění obou. V tomto smyslu se dle mého názoru jedná o určité zpřísnění dvou výše uvedených způsobů posuzování, jejich nedostatky zde však převážně přetrvávají. Výše uvedené námitky vůči hledisku čistě subjektivnímu zde odpadají, neboť zmíněné situace zde z důvodu existence objektivního hlediska nemohou nastat (resp. nebudou mít za následek vyvinění). Nedostatky hlediska objektivního zde však nadále přetrvávají, neboť i kdyby byly následky v konkrétním případě shledány z pohledu jednajícího jako proporcionální, nadále se od jednajícího očekává, že bude schopen posoudit nebezpečí také objektivně a nezávisle na jeho psychickém stavu, možnostech a schopnostech. Tedy aby nebyly překročeny meze krajní nouze, je nutné, aby následky byly proporcionální jak subjektivně tak objektivně – v tomto je možné spatřovat ono zpřísnění posuzování.

¹¹⁵ Vokoun, R.: Vybrané aktuální otázky nutné obrany a krajní nouze, Acta Universitatis Carolina-Iuridica 3/1989, Praha, s. 42 – 43

¹¹⁶ Vokoun, R., opak. cit., s. 43

d) Představy (úsudky) „průměrného občana“ – jedná se o posuzování proporcionality následků z pohledu průměrného úsudku průměrného občana. Vychází se zde z myšlenky, že určitým zobecňováním a abstrakcí je možno nalézt určité znaky a vlastnosti společné všem lidem – to, co je pro všechny obecné, podstatné a hlavní. Jednání osoby odvracející nebezpečí má být potom zkoumáno z pohledu existence těchto znaků a vlastností tak, jako by v daném případě jednal průměrný občan. Ačkoliv se na první pohled může zdát, že tato koncepce odstraňuje všechny nedostatky plynoucí z předcházejících hledisek a je pro posuzování proporcionality ideální, po bližším prozkoumání dojdeme k odlišnému názoru.

V první řadě není jasné, co by se pojmem průměrný úsudek průměrného člověka mělo vlastně rozumět. Každý člověk je jedinečný, s neopakovatelnými a charakteristickými rysy, vlastnostmi a schopnostmi. Ačkoliv patrně lze určitým stupněm zobecňování odhalit některé vlastnosti a znaky společné všem lidem, nelze jejich výskyt a projevy oddělovat od výskytu a projevů těch znaků, které jsou pro jednotlivce specifické. *„Každý člověk je neopakovatelnou a specifickou jednotou obecného a individuálního. 'Obecné neexistuje před jedinečným a mimo ně, stejně jako jedinečné neexistuje mimo obecné'.*“¹¹⁷

I kdyby se nám podařilo prototyp průměrného člověka s průměrným úsudkem vytvořit, lze dále namítnout, že v praxi nikdy nebezpečí neodvrací občan s průměrným úsudkem, ale zcela konkrétní občan se zcela konkrétním úsudkem a specifickými rysy, vlastnostmi a schopnostmi. Proto se také jeho úsudek a představy v konkrétním případě budou zpravidla lišit od hypotetických představ a úsudků průměrného občana. Posuzování proporcionality z tohoto pohledu průměrného občana by mimoto v zásadě zcela ignorovalo rozličné vnitřní psychické stavy a vlivy, kterým je jednající v konkrétním případě vystaven (rozrušení, strach, hodnocení vlastních fyzických schopností apod.). Pokud bychom na základě tohoto posuzování došli k závěru o tom, že následek byl zřejmě stejně závažný nebo ještě závažnější než ten, který hrozil, a

¹¹⁷ Vokoun, R.: Vybrané aktuální otázky nutné obrany a krajní nouze, Acta Universitatis Carolina-Iuridica 3/1989, Praha, s. 41

chtěli za to jednajícího postihnout, tím bychom ho však zároveň postihovali i za to, že „není průměrným občanem, že má podprůměrné vlastnosti a schopnosti.“¹¹⁸

S tímto postupem by byly spojeny i některé praktické problémy. Orgány činné v trestním řízení by svůj úsudek pokládali patrně minimálně za průměrný a podle toho by také v řízení rozhodovali, bez nějakého dalšího zkoumání. Obviněný by se naproti tomu hájil tím, že jeho úsudek v žádném případě nemůže být horší, než úsudek průměrného občana, proto by se předmětem dokazování muselo stát i zjišťování této okolnosti.¹¹⁹ Protože by byl celý tento proces založený na subjektivním posuzování (z pohledu jednotlivých orgánů činných v trestním řízení), do značné míry by se podle mého popíral účel a smysl tohoto hlediska, jež mělo v procesu posuzování za úkol patrně skloubit některé objektivizující, všeobecně platné prvky (průměrný úsudek, průměrný občan) s prvky subjektivními (toliko úsudek tohoto občana), které mely dohromady zajistit spravedlivost a adekvátnost rozhodování.

Na základě uvedených výhrad je však i toto hledisko považovat za nevyhovující.

Z uvedeného vyplývá, že každé z uvedených hledisek trpí svými nedostatky, které se nikdy nepodaří zcela eliminovat. Zákon přitom nijak nespecifikuje, jakým způsobem hodnocení provádět. Nejvhodnější proto patrně je výše zmíněný postup, který uvádějí některé komentáře¹²⁰, totiž vycházet při hodnocení jak z hlediska objektivního (objektivně existující stav věcí), tak z hlediska subjektivního (jak se situace jevila jednajícímu s přihlédnutím k jejímu psychickému stavu), přičemž ale postačí, že následky jsou proporcionální podle jednoho z těchto hledisek. Protože subjektivní hledisko nelze absolutizovat, je třeba v případě rozporu mezi oběma hledisky vždy zkoumat případný zaviněný omyl jednajícího, který by sice vylučoval odpovědnost za úmyslný trestný čin, ale přicházel by v úvahu postih za některý trestný čin nedbalostní. To jak v případě tzv. putativní krajní nouze, tak v případě, kdy jednající špatně odhadl

¹¹⁸ Vokoun, R.: Vybrané aktuální otázky nutné obrany a krajní nouze, Acta Universitatis Carolina-Iuridica 3/1989, Praha, s. 40 - 41

¹¹⁹ Vokoun, R., opak. cit., s. 41 – 42

¹²⁰ Šámal, P. a kol.: Trestní zákoník I, § 1 až 139, Komentář, 2. vydání, C.H.Beck, Praha, 2012 s. 395; Novotný, F., Růžička, M. a kol.: Trestní kodexy (trestní zákon, trestní řád) a související předpisy, 2. doplněné vydání, Eurounion, Praha, 2002, s. 45

např. hrozící následek či intenzitu a možné dopady svého jednání, kterým nebezpečí odvracel. Takový postup klade zvláště vysoké požadavky na orgány činné v trestním řízení, které situace krajní nouze posuzují ex post. Musí se proto „vmyslet“ do postavení jednajícího a veškeré podmínky, včetně podmínky proporcionality, posuzovat s ohledem na úsudek této osoby, a to s přihlédnutím k jejímu psychickému stavu a popř. i dalším okolnostem, které mohly mít vliv na vnímání a hodnocení situace jednajícím.¹²¹ Jsou to totiž tyto orgány, jejichž úkolem je zajistit, aby společensky prospěšné činy nebyly nesprávně postihovány a ty škodlivé naopak ano, a tímto přispívat k upevňování zákonnosti ve společnosti.

4.4 Zhodnocení právní úpravy krajní nouze

Právní úprava krajní nouze se mi jeví jako vesměs dostačující. Poskytuje osobě odvracející nebezpečí dostatečný prostor v případech, kdy je to potřeba a naopak, je-li to na místě, jednání takové osoby určitým způsobem omezuje (viz povinnost nebezpečí snášet). Přesto by šlo uvést určitá doporučení de lege ferenda.

Tak pokud jde o podmínku subsidiarity, bylo by vhodné, aby zákon upřesnil, co se myslí formulací „jestliže bylo možno toto nebezpečí za daných okolností odvrátit jinak“. Tedy např. zda pod tento případ spadají pouze ty případy, kdy bylo možno nebezpečí odvrátit zcela bez způsobení škody, anebo i ty případy, kdy bylo možno způsobit škodu nižší (ve všech případech však pouze pokud bylo možno takovým jednáním nebezpečí odvrátit spolehlivě a včas). Současná úprava umožňuje poměrně široký výklad a názory na rozsah této podmínky nejsou zcela jednoznačné.

Pokud jde o povinnost nebezpečí snášet, zákon by mohl podpořit názor, že takovou podmínku nelze chápat absolutně, např. tím, že by připouštěl tuto povinnost opominout v případech, kdy je zde hrubý nepoměr mezi zájmem ohroženým a zájmem, který má být obětován, popř. by v některých případech připouštěl způsobení škody stejně závažné jako ta, která hrozila (určitá obdoba institutu omluvné krajní nouze, k tomu viz výše).

¹²¹ Kuchta, J.: Nutná obrana, 1. vydání, Masarykova univerzita, Brno, 1999, s. 157 - 158

Pokud jde o posuzování proporcionality škod, zákon by mohl uvést určité směrnice, jakým způsobem postupovat. Jedná se o problematiku velice nepřehlednou, na níž nejsou jednotné názory. Patrně by bylo vhodné, aby zákon vycházel z hlediska subjektivního, tedy aby požadoval proporcionalitu následků z pohledu jednajícího v krajní nouzi (jak se mu situace jevila), avšak pouze do té míry, ve které by tento subjektivní úsudek byl odůvodněn psychickým stavem jednajícího, jeho osobními vlastnostmi a schopnostmi a především také objektivně existujícími okolnostmi případu. V případech, kde by úsudek tuto odůvodněnou míru překračoval, dopustil by se pachatel excesu a byl by trestně odpovědný pro některý trestný čin.

Již výše jsem uvedl, že v případech, kdy pachatel vyvolal nebezpečí s úmyslem ujít trestní odpovědnosti za své následné jednání, bude tento pachatel trestně odpovědný za trestný čin, který svým jednáním odvracejícím takové nebezpečí spáchal. Neboť nelze svévolně rozšiřovat podmínky trestní odpovědnosti a trestní zákoník takové omezení v ustanoveních o krajní nouzi neuvádí, v ostatních případech pachatel, který nebezpečí vyvolal svým zaviněným jednáním, trestně odpovídat nebude. Výše jsem uvedl, že v některých případech se takové řešení jeví jako nelogické (např. v případech, kdy je nebezpečí vyvoláno nedbalostí jednajícího, přičemž při jeho následném odvracení vznikne škoda, jejíž způsobení z nedbalosti je jinak trestným činem). V takových případech by patrně stálo za úvahu možnost jednání v krajní nouzi vyloučit, obdobně jako tak činí občanský zákoník (starý i nový). To by mimo jiné i přispělo k jednotnému výkladu a aplikaci tohoto institutu ve všech oblastech právního řádu, což je jistě žádoucí pro upevňování principu právní jistoty v této oblasti (jakkoliv určité drobné odchylky zde budou nadále přetrvávat – k tomu viz kapitolu 3.3).

5. Podmínky a překročení mezí nutné obrany

5.1 Charakteristika institutu nutné obrany

Protože není v možnostech státu efektivně bránit své občany před veškerými protiprávními útoky, je třeba jim přiznat určité právo na svépomocnou obranu. Trestněprávní nutnou obranu by pak měl stát přiznat v těch případech, kdy je to účelné a pro stát i jeho občany prospěšné. Nutná obrana poté představuje určitou morální a v některých případech i právní povinnost, jejíž porušení může zakládat odpovědnost pro některý trestný čin (např. § 367 TrZ – trestný čin nepřekažení trestného činu), či jinou deliktní odpovědnost podle příslušných předpisů, které povinnost jednat v nutné obraně ukládají. Proto má nutná obrana i významnou preventivní funkci, a to jak ve vztahu ke konkrétnímu pachateli (zejm. funkce odstrašující), tak ve vztahu k ostatním občanům (zejm. funkce výchovná a ochranná).¹²²

Dolenský¹²³ před více než čtyřiceti lety napsal, že „*nutná obrana souvisí s jednou z nejaktuálnějších zásad současné kriminální politiky, se zapojením veřejnosti do boje proti zločinnosti. Je to velmi praktická otázka, týká se většiny obecně kriminálních útoků vedených přímo proti osobě, neboť napadený se zpravidla brání.*“ Tato aktuálnost a význam institutu nutné obrany dle mého názoru není ani dnes o nic menší.

Nutnou obranou se konkrétně rozumí odražení nebezpečí spočívajícího v protiprávním bezprostředně hrozícím nebo trvajícím útoku na zájmy chráněné trestním zákonem. Nutná obrana vždy směřuje proti útočníkovi, což tvoří významný rozlišovací prvek ve srovnání s krajní nouzí. Jedná se totiž o zvláštní, privilegovaný případ krajní nouze a proto je v pochybnostech třeba nejprve rozhodnout, zda jsou tu podmínky nutné obrany, a až pak případně posuzovat podmínky krajní nouze.¹²⁴ Nutná obrana je tedy

¹²² Kuchta, J. in Kratochvíl, V. a kol.: Kurs trestního práva, Trestní právo hmotné, Obecná část, 1. vydání, C. H. Beck, Praha, 2009, s. 370

¹²³ Dolenský, A.: Přiměřenost nutné obrany, Sborník prací z trestního práva k 70. narozeninám prof. Dr. V. Solnaře, Univerzita Karlova, Praha, 1969, s. 22

¹²⁴ Např. Císařová, D., Čížková, J. in Aktuální problémy nutné obrany z hlediska nových kodifikací, Acta Universitatis Carolina-Iuridica 1/1986, Praha, s. 24

jednou z okolností vylučujících protiprávnost (nejen trestnost)¹²⁵ a škodlivost činu, kterou trestní zákoník rozeznává.

Nutnou obranou se řeší konflikt zájmů chráněných trestním zákonem – na straně jedné zájem, který je útokem napaden (např. život či majetek obránce), a na straně druhé zájem samotného útočnicka (např. zdraví útočnicka). Obránce tak v konkrétním případě uplatňuje právo proti bezpráví a vystupuje na obranu chráněných zájmů, čímž zde nahrazuje činnost orgánů veřejné moci, v jejichž silách není chránit občany před protiprávními útoky absolutně. Proto obránce jedná ve shodě s účelem trestního zákoníku a jeho jednání lze obecně považovat za společensky prospěšné.¹²⁶

V nauce i praxi panuje vesměs shoda o tom, že riziko vyvolané útokem by měl nést útočnick a nikoliv obránce. Jednání útočnicka je totiž vždy protiprávní a společensky škodlivé, a existují na jeho straně určité výhody – útočnick sám rozhoduje o tom, zda situace nutné obrany vůbec vznikne, od jeho rozhodnutí odvisí zásadně všechny okolnosti útoku (místo, čas, prostředky, forma útoku a jeho intenzita atp.). Mimo jiné z těchto důvodů útočnick ve srovnání s obráncem netrpí v době útoku zdaleka tak významnou psychickou zátěží.¹²⁷ Na druhé straně však útočnick není protiprávním útokem zbaven všech svých práv a proto i jeho práva je potřeba určitým způsobem šetřit – to se děje zejména vytyčením jednotlivých podmínek a mezí nutné obrany zákonodárcem.^{128 129}

¹²⁵ Rozhodnutí č. II/1965 Sb. rozh. tr. – Stav nutné obrany je důvodem vylučujícím protiprávnost i jeho nedovolenost, takže čin provedený v nutné obraně není trestným činem a nemůže být postižen trestem ani jinou sankcí.

¹²⁶ Vokoun, R. in Novotný, O., Vanduchová, M., Šámal, P. a kol.: Trestní právo hmotné, Obecná část, 6. vydání, Wolters Kluwer ČR a.s., Praha, 2010, s. 265

¹²⁷ K tomu i rozhodnutí NS ČR sp. zn. 5 Tdo 1447/2007-I: „*Primárním účelem nutné obrany je dát možnost občanům k ochraně zájmů vlastních, zájmů jiných osob, zájmů státu a společnosti, neboť na místě páčení útoku není často možné zajistit včasný zásah veřejných orgánů. Přitom je třeba vycházet ze zásady, že riziko vyvolané útokem by měl nést útočnick, a nikoli obránce. Útočnick svým jednostranným jednáním totiž vyvolal situaci, za které bylo použito nutné obrany, a proto by se ustanovení § 13 tr. zák. mělo uplatňovat ve prospěch obránce, a to co nejvýrazněji a co možná nejšířeji.*“

¹²⁸ Kuchta, J. in Kratochvíl, V. a kol.: Trestní právo hmotné, Obecná část, 2. Vydání, C. H. Beck, s.r.o., Praha, 2012, s. 434

K nutné obraně je oprávněn jak ten, kdo je útokem sám ohrožen, tak i ten, kdo vystupuje proti útoku směřujícímu proti jiné osobě, a to bez ohledu na to, zda se tato osoba útoku brání či nikoliv – zde hovoříme o tzv. pomoci v nutné obraně.¹³⁰ Ježto jednání v nutné obraně není protiprávní, není proti tomuto jednání další nutná obrana přípustná.¹³¹ Nutná obrana je jako okolnost vylučující protiprávnost, stejně jako je tomu u krajní nouze, aplikovatelná také na jednání mladistvého a na jednání právnických osob, není-li to z povahy věci vyloučeno.¹³²

Nyní se budu věnovat jednotlivým podmínkám jednání v nutné obraně. O rozdělení podmínek na podmínky podmiňující vůbec vznik situace nutné obrany a podmínky jakožto meze jednání v rámci již existující situace nutné obrany, zde platí obdobně to, co jsem uvedl výše v podkapitole 4.3 překročení mezí krajní nouze. První kategorii podmínek zde představuje bezprostřední hrozba či trvání skutečného útoku na

¹²⁹ Dolenský, A.: Přiměřenost nutné obrany, Sborník prací z trestního práva k 70. narozeninám prof. Dr. V. Solnaře, Univerzita Karlova, Praha, 1969 na s. 31 k tomu uvádí: „*Vůči tak hrubému porušení práva, jako je násilí, svémoc, útok, trestný čin, bude ovšem namístě vytyčit meze ohledu na útočnicka velmi úzce. Ale rozhodně i zde platí zásady humanismu, zejména jde-li o obranu krajními prostředky.*“

¹³⁰ Kuchta, J. in Kratochvíl, V. a kol.: Kurs trestního práva, Trestní právo hmotné, Obecná část, 1. vydání, C. H. Beck, Praha, 2009, na s. 373 uvádí, že v případě útoku na život a zdraví se připouští pomoc v nutné obraně i proti vůli napadeného, ježto i svolení poškozeného je v těchto případech bezvýznamné (viz § 30 odst. 3 TrZ). Pokud by šlo naopak o obranu zájmu, který je v osobní dispozici napadeného, byla by pomoc v nutné obraně možná jen se souhlasem napadeného. Takové řešení se mi jeví jako logické v případě, kdy si sama oprávněná osoba z některého důvodu nepřeje proti útočnickovi zakročít – pak ale „útok“ agresora na zájmy, které jsou ve výlučné dispozici oprávněného, vlastně ani nemůže být považován za protiprávní, neboť ten by jednal s konkludentním souhlasem „obránce“, který protiprávnost jednání vylučuje. Proto by ani pomoc v nutné obraně v takovém případě nebyla přípustná (výjimkou by patrně mohly být např. případy takového útoku na veřejnosti, kterým by byla naplněna skutková podstata trestného činu výtržnictví podle § 358 TrZ). Pokud by pomocník o konkludentním souhlasu nevěděl a přesto zakročil, jeho jednání by se patrně posoudilo podle ustanovení o skutkovém omylu.

¹³¹ Např. rozhodnutí č. 9/1980 Sb. rozh. tr. – „*O nutnou obranu jde i tehdy, odvrací-li osoba činem jinak trestným přímo hrozící nebo trvající útok, který je namířený proti tělesné integritě jiné osoby. Proti jednání v nutné obraně však není nutná obrana přípustná. Jednání útočnicka, namířené proti osobě, která jedná v nutné obraně, je třeba považovat za pokračování v útoku bez ohledu na to, zda útok byl od začátku namířený proti osobě, která jedná v nutné obraně, anebo vůči jiné osobě. Osoba, která jedná v nutné obraně, je proto oprávněná překonat i tento pokračující útok vůči své osobě způsobem, který není zřejmě (dnes zcela zjevně) nepřiměřený povaze a nebezpečnosti útoku (dnes způsobu útoku).*“

¹³² Šámal, P. a kol.: Trestní zákoník I, § 1 až 139, Komentář, 2. vydání, C.H.Beck, Praha, 2012 s. 399 - 400

zájem chráněný trestním zákonem, druhou kategorií pak podmínka (mez) přiměřenosti, tedy že obrana nesmí být zcela zjevně nepřiměřená způsobu útoku.

5.2 Jednotlivé podmínky nutné obrany

§ 28 odst. 1 TrZ vymezuje nutnou obranu jako čin jinak trestný, kterým někdo odvrací přímo hrozící nebo trvajícím útok na zájem chráněný trestním zákonem. Ve druhém odstavci se pak stanoví, že nejde o nutnou obranu, byla-li obrana zcela zjevně nepřiměřená způsobu útoku. Zde vidíme, že přes určité odlišné rysy je nutná obrana institutem krajní nouzi blízkým (jak bylo řečeno, nutná obrana je jejím privilegovaným případem – pro obránce jsou zde dány mírnější podmínky). Kuchta¹³³ vymezuje **shodné znaky** zhruba takto:

- a) oba instituty vylučují jak protiprávnost, tak společenskou škodlivost činu,
- b) shodné jsou i motivy jednání – snaha bránit určité trestním zákoníkem chráněné zájmy,
- c) okruh těchto chráněných zájmů je totožný,
- d) odvrací se zde nebezpečí, jež může v obou případech pramenit z protiprávního útoku fyzické osoby (u krajní nouze však „obrana“ nesměřuje proti původci tohoto útoku),
- e) nutná obrana není přípustná proti jednání v krajní nouzi a naopak.

Rozdílné znaky jsou pak vymezeny zhruba takto:

- a) pramenem nebezpečí u nutné obrany může být výhradně protiprávní útok, u krajní nouze mohou být tímto pramenem i jiné skutečnosti,
- b) při nutné obraně je obranné jednání zaměřeno vždy proti původci útoku, u krajní nouze se vždy jedná proti osobě třetí, která ani nemusí být na místě jednání přítomna (resp. proti jejím zájmům, např. majetkovým),
- c) krajní nouze požaduje subsidiaritu jednání, nutná obrana nikoliv,

¹³³ Kuchta, J. in Kratochvíl, V. a kol.: Kurs trestního práva, Trestní právo hmotné, Obecná část, 1. vydání, C. H. Beck, Praha, 2009, s. 388 - 389

d) u krajní nouze lze způsobit toliko následek, který není zřejmě stejně závažný nebo ještě závažnější než ten, který hrozil (proporcionalita). U nutné obrany hraje klíčovou roli přiměřenost (resp. zcela zjevná nepřiměřenost útoku), proporcionalita tu má poněkud odlišný význam (k tomu podrobněji níže). Útočníku obecně lze způsobit i závažnější následek než ten, který z útoku hrozil,

e) jsou-li dodrženy podmínky nutné obrany, obránce nikdy nenahrazuje útočníkovi škodu, u krajní nouze se nahrazuje zaviněná škoda způsobená třetím osobám.

5.2.1 Přímý hrozící nebo trvajících útok na zájem chráněný trestním zákonem

5.2.1.1 Útok

Útokem se rozumí protiprávní jednání člověka, a to ve formě konání i opomenutí¹³⁴. Pokud jde o zavinění, může být útok jednáním úmyslným či nedbalostním. Útok zpravidla bude mít znaky trestného činu, to ale není nezbytným požadavkem. Může se rovněž jednat např. o přešůpek či jiný delikt (k tomu více viz kapitolu 3.3.2), nesmí se však z hlediska závažnosti útoku jednat o zcela nepatrný zásah, neboť pak útoku chybí potřebná společenská škodlivost (např. pouhé nepřístojnosti či nezbednosti – povykování dětí na ulici). Naopak některé trestné činy za útok z povahy věci vůbec považovat nelze, a není proti nim proto nutná obrana přípustná (např. trestný čin zanedbání povinné výživy podle § 196 TrZ či trestný čin dvojího manželství podle § 194 TrZ).^{135 136}

¹³⁴ Např. již výše zmíněné rozhodnutí č. 9/1980 Sb. rozh. tr., kde soud judikoval, že nutná obrana je přípustná i proti útoku, který směřuje proti domovní svobodě způsobem uvedeným v § 238 odst. 1 trestního zákona (dnes § 178 odst. 1 trestního zákoníku). V takovém případě útok spočívá v opomenutí a trvá do té doby, dokud se nepodaří útočníka, který vnikl do domu nebo do bytu jiného s úmyslem dopustit se tam násilí z domu či bytu vyhnat.

¹³⁵ Císařová, D., Čížková, J. in Aktuální problémy nutné obrany z hlediska nových kodifikací, Acta Universitatis Carolina-Iuridica 1/1986, Praha, s. 25

¹³⁶ Dolenský, A. in Nová koncepce nutné obrany (§ 13 trestního zákona), Bulletin advokacie 1/1994, na s. 18 uvádí i jiné možné vysvětlení pojmu útok, které spočívá v tom, že „u nutné obrany se musí zároveň uplatňovat výše připomenutá hlediska individuální i sociální (tj. dva účely nutné obrany - jednak sebeochrana a jednak prosazování právního řádu jako celku). Nejde o útok, kde by jednání v obraně bylo jen ochranou právního řádu vůbec (šíření pornografie, porušování pravidel silničního provozu, padělání

Za útok rovněž nelze považovat nebezpečné chování zvířete, neboť se nejedná o protiprávní jednání člověka – bránit by se proti němu šlo pouze v rámci institutu krajní nouze. Výjimkou by byla situace, kdy by bylo zvíře člověkem poštváno. V takovém případě by bylo zvíře považováno za živý nástroj (nikoliv však ve smyslu § 22 odst. 2 TrZ o nepřímém pachatelství), a nutná obrana by byla přípustná jak proti zvířeti samotnému, tak proti osobě, která ho poštvala. Šámal¹³⁷ v této souvislosti hovoří o pojmu „živé zbraně“, které pachatel užil de facto, nikoliv však de iure (srov. § 118 TrZ).

Ježto je protiprávnost základním požadavkem útoku, není nutná obrana přípustná proti jednáním dovoleným, i kdyby jimi byl porušen chráněný zájem. Z tohoto důvodu nelze užít nutné obrany proti jednání v nutné obraně nebo krajní nouzi, ale ani proti jinému jednání za některé okolnosti vylučující protiprávnost (např. oprávněné použití zbraně, výkon práva či povinnosti).¹³⁸ Z tohoto hlediska se posuzuje i problematika nutné obrany proti úkonům úředních osob, které se budu blíže věnovat v samostatné kapitole zaměřené na některé problematické otázky nutné obrany (spolu s problematikou případů vzájemného napadení a rvačky a problematikou používání automatických obranných zařízení).

O tom, že útok je protiprávním činem, panuje v nauce i praxi shoda. Sporné však zůstává pojetí této protiprávnosti, tedy otázka, zda protiprávnost chápat jako kategorii subjektivní či objektivní. **Pojetí subjektivní**, dříve převažující, v české trestněprávní nauce zastával např. Solnař¹³⁹. Toto pojetí chápe protiprávnost jako „*znak jednání odporujícího normě = pravidlu určujícímu jednání*“ (se zřetelem k právnímu řádu jako celku). Podle tohoto pojetí musí útok vedle společenské škodlivosti zahrnovat i všechny

veřejné listiny), a ani tam, kde by při napadení zájmu jednotlivce nebyly zároveň ohroženy zájmy celku (porušení smluvní povinnosti).“ U tohoto vysvětlení však není jasné, jak by podle něj byly posuzovány např. útoky na majetkové zájmy, které jsou mnohdy považovány za jsoucí plně v dispozici oprávněného. Teorie a praxe však obecně nutnou obranu proti útoku na majetek připouští. Někteří autoři pak uvádějí, že se v případě útoku na majetek útočí skrze zájmy individuální i na zájmy celospolečenské (viz výše citovaný názor Šámala).

¹³⁷ Šámal, P. a kol.: Trestní zákoník I, § 1 až 139, Komentář, 2. vydání, C.H.Beck, Praha, 2012 s. 401

¹³⁸ Kuchta, J. in Kratochvíl, V. a kol.: Kurs trestního práva, Trestní právo hmotné, Obecná část, 1. vydání, C. H. Beck, Praha, 2009, s. 375

¹³⁹ Solnař, V., Fenyk, J., Císařová, D., Vanduchová, M.: Systém českého trestního práva, 1. vydání, Část II.: Základy trestní odpovědnosti, Novatrix s.r.o., Praha, 2009, s. 117 - 118

znaky skutkové podstaty trestného činu (popř. přestupku či jiného deliktu vyžadujícího zavinění), zejména právě znak zavinění, a deliktně odpovědný subjekt. Proto subjektivní pojetí nepřipouští nutnou obranu proti činům, které nenaplňují znaky trestného činu či jiného deliktu vyžadujícího zavinění zcela, např. proti činům jinak trestným.

Objektivní pojetí naproti tomu vychází z názoru, že k protiprávnosti (škodlivosti) útoku postačí už jen samotný fakt, že tento útok směřuje proti zájmům chráněným trestním zákoníkem. Za protiprávní jsou tak při splnění této podmínky považovány i činy nezaviněné a činy, které z jiných důvodů nenaplňují znaky trestného činu (resp. přestupku či jiného deliktu vyžadujícího zavinění) – tedy např. činy jinak trestné, činy, jejichž trestnost zanikla nebo třeba činy, které nelze stíhat z důvodů procesních. Nutná obrana je pak podle tohoto pojetí připuštěna proti všem těmto objektivně protiprávním činům. Objektivnímu pojetí protiprávnosti patrně odpovídá i samotná dikce § 29 TrZ, kde se hovoří o „*útku na zájem chráněný trestním zákonem*“. Jedná se o pojetí zřejmě převažující¹⁴⁰, které podle mého názoru lépe odpovídá podstatě a smyslu nutné obrany – obránce v době útoku v zásadě není schopen rozpoznat, zda čin naplňuje všechny znaky trestného činu nebo jen některé, zejm. není schopen rozpoznat subjektivní stránku útočnicka. Nadto obránce často jedná pod určitým tlakem, který pramení ze skutečnosti, že je mu útok vnucen proti jeho vůli, jedná v určité časové tísní a nezřídká také ve stresu či afektu – proto, jak uvedeno výše, by měl být střet chráněných zájmů, který z útoku pramení, řešen pokud možno ve prospěch obránce.

5.2.1.2 Útok osob nepřičetných, dětí a osob jednajících v omylu

S otázkou, zda chápat protiprávnost subjektivně či objektivně, také úzce souvisí otázka přípustnosti nutné obrany proti útokům choromyslných (nepřičetných) osob, dětí a osob jednajících ve skutkovém omylu. Zastánci subjektivního pojetí nutnou obranu proti těmto osobám nepřipouští, ježto při jejich útoku nejsou naplněny všechny znaky

¹⁴⁰ Nývltová, I.: Objektivní a subjektivní koncepce protiprávnosti útoku a jejich vztah k právnímu posouzení obrany proti útoku osob trestně neodpovědných, *Trestněprávní revue* 7/2003, s. 204 – 206; Kuchta, J.: *Nutná obrana*, 1. vydání, Masarykova univerzita, Brno, 1999, s. 91; Šámal, P. a kol.: *Trestní zákoník I, § 1 až 139, Komentář*, 2. vydání, C.H.Beck, Praha, 2012 s. 402; Vokoun, R. in Novotný, O., Vanduchová, M., Šámal, P. a kol.: *Trestní právo hmotné, Obecná část*, 6. vydání, Wolters Kluwer ČR a.s., Praha, 2010, s. 266 – 267; Jelínek, J. a kol.: *Trestní právo hmotné*, 2. Vydání, Leges s.r.o., Praha, 2010, s. 251

trestného činu, ledaže by obránce o tomto nedostatku nevěděl – pak připouští možnost jednat v tzv. domnělé (putativní) nutné obraně (k této situaci viz níže). V ostatních případech připouští pouze jednání v krajní nouzi (ježto „útok“ těchto osob řadí pod pojem nebezpečí ve smyslu tohoto institutu), což se jeví jako výrazné omezení obránce s ohledem na její podmínky subsidiarity a zejména pak proporcionality následků. Tomuto omezení se proto čelí tím, že se příliš úzké podmínky krajní nouze rozšiřují a na základě analogie se připodobňují nutné obraně, která, jak vyplývá z výše uvedeného výkladu, je v tomto směru širší a pro obránce příznivější (zejm. pokud jde o požadavek přiměřenosti namísto proporcionality). V praxi to pak znamená, že osoba je oprávněna jednat toliko ve stavu krajní nouze, avšak připouští se způsobení následku zřejmě stejně závažného jako ten, který hrozil. Takový postup je přitom možný z toho důvodu, že se jedná o analogii ve prospěch pachatele (v tomto případě obránce) – dochází zde k rozšiřování podmínek krajní nouze, tedy ke zužování podmínek trestní odpovědnosti.¹⁴¹

Zastánci objektivního pojetí naopak nutnou obranu proti útokům těchto osob připouštějí (za splnění všech náležitých podmínek a mezí), ježto jde o čin objektivně protiprávní – útočí se na zájem chráněný trestním zákoníkem. Podle tohoto pojetí posuzování uvedených případů podle ustanovení o krajní nouzi přitom není přípustné ani tehdy, pokud obránce o zmíněných „vadách“ (o duševní poruše útočnicka, jeho omylu či nedostatku věku) ví.¹⁴² Takový postup se jeví jako poměrně přísný ve vztahu k útočnickovi, který v době činu není schopen rozpoznat protiprávnost činu či ovládat své jednání, ať už z důvodu duševní poruchy či nedostatečné rozumové a volní vyspělosti odvislé od jeho nízkého věku, či pokud jedná jinak nezaviněně. Přesto je takový postup patrně odůvodněn zájmem na řádné a účinné realizaci institutu nutné obrany, kdy je potřeba obránce chránit a stimulovat je k využívání tohoto institutu, a je proto nepřipustné (resp. nevhodné a neúčelné) přenášet na něj rizika z útoku pramenící.

¹⁴¹ Solnař, V., Fenyk, J., Císařová, D., Vanduchová, M.: Systém českého trestního práva, 1. vydání, Část II.: Základy trestní odpovědnosti, Novatrix s.r.o., Praha, 2009, s. 118; Kuchta, J. in Kratochvíl, V. a kol.: Kurs trestního práva, Trestní právo hmotné, Obecná část, 1. vydání, C. H. Beck, Praha, 2009, s. 374 - 375

¹⁴² Císařová, D., Čížková, J. in Aktuální problémy nutné obrany z hlediska nových kodifikací, Acta Universitatis Carolina-Iuridica 1/1986, Praha, s. 28 – 29; Šámal, P. a kol.: Trestní zákoník I, § 1 až 139, Komentář, 2. vydání, C.H.Beck, Praha, 2012 s. 402

I tak se dříve objevovaly názory, které se pokoušely čelit zmíněným, pro útočníka příliš přísným dopadům, vycházejícím z připuštění nutné obrany, jejíž podmínky jsou pro obránce nastaveny relativně široce, tím, že některé tyto podmínky posuzovaly přísněji a na základě analogie je připodobňovaly institutu krajní nouze (ať už se jednalo o požadavek proporcionality namísto přiměřenosti či požadavek subsidiarity jednání obránce).¹⁴³ Takový postup je však podle současného českého trestního práva nepřijatelný, ježto jde o analogii v neprospěch pachatele (v tomto případě obránce) – dochází zde ke zužování podmínek nutné obrany, tedy k rozšiřování podmínek trestní odpovědnosti.

Objektivní pojetí protiprávnosti (nejen) ve vztahu k útokům osob nepříčetných, dětí a osob jednajících v omylu, se mi jeví jako správné. Jistě i útoky těchto osob dosahují v některých případech velmi vysoké společenské škodlivosti a nebezpečí z nich plynoucí pro obránce může být v konkrétním případě i značně vyšší, než nebezpečí plynoucí z útoku některých trestně odpovědných pachatelů v jiných případech. Ačkoliv toto pojetí v nauce převažuje, není zdaleka výlučné, a proto by patrně bylo vhodné, aby zákonodárce tyto případy výslovně v zákoně upravil. Šlo by přitom v této souvislosti uvažovat i o zavedení zmíněné podmínky subsidiarity, aby se ve vztahu k těmto osobám předešlo újmě, jejíž vznik není nezbytně nutný a v konkrétním případě adekvátní. Podle mého názoru by však taková podmínka byla případně vhodná pouze u méně závažných útoků, které svou intenzitou zjevně nedosahují intenzity trestného činu (např. facky či jiné obdobné drobné zásahy do fyzické integrity nebo útok na majetkové zájmy zcela nepatrné hodnoty apod.). U útoků závažnějších by to patrně kladlo příliš velké požadavky na obránce, který se, jak již několikrát uvedeno, nachází v době útoku v pozici slabší strany a často jedná v tísní a pod velkým psychickým tlakem – to je tím zřetelnější, čím je útok intenzivnější. Pokud by obránce nevěděl, že útočníkem je jedna z uvedených osob, a z toho důvodu podmínku subsidiarity nenaplnil, posuzovalo by se jeho jednání podle ustanovení trestního zákoníku o skutkovém omylu.

¹⁴³ Solnař, V., Fenyk, J., Císařová, D., Vanduchová, M.: Systém českého trestního práva, 1. vydání, Část II.: Základy trestní odpovědnosti, Novatrix s.r.o., Praha, 2009, s. 118

5.2.1.3 Trvání nebo přímá hrozba útoku

Nutná obrana je přípustná výlučně proti útoku, který trvá nebo alespoň bezprostředně hrozí. Útok bezprostředně hrozí tam, kde vzhledem ke všem okolnostem situace lze důvodně předpokládat, že k útoku dojde bez prodlení a záhy za hrozbou (např. útočník se napřáhne k úderu). Tato hrozba přitom nemusí být vyslovena, může toliko vyplynout z okolností případu. Samotný útok nemusí být neočekávaný, ale může vzejít z postupné eskalace násilného jednání útočníka.

Pokud útok spočívá v trestném činu, můžeme si při posuzování bezprostřednosti pomoci naukou o vývojových stádiích trestného činu.¹⁴⁴ O bezprostřední hrozbu půjde zpravidla tehdy, kdy útok přejde do stadia pokusu (útočník do napadeného surově kope v úmyslu ho usmrtit). Někdy však o bezprostřední hrozbu může jít již ve stadiu přípravy či dokonce již při projevu úmyslu spáchat trestný čin (např. útočník obránci vyhrožuje usmrcením a přitom sahá po zbrani).¹⁴⁵

Zásadně není nutno čekat, až útok započne (útočník zasadí první ránu). Rozhodující je již iniciativa směřující ke vzájemnému střetnutí (kdo si první začal, kdo projevil zájem na střetnutí) – ta musí pocházet vždy pouze od útočníka, jinak by se mohlo jednat o případ vzájemného napadení, popř. rvačky. Pokud byly zachovány meze nutné obrany, na určení, kdo je útočníkem, zásadně nemá vliv samotný průběh situace nutné obrany, ani závažnost následků vzešlých z útoku a obrany.¹⁴⁶ Obecně připuštěna je také tzv. preventivní nutná obrana (resp. příprava na nutnou obranu), spočívající např. v instalaci automatických obranných zařízení. Těmto otázkám, jak jsem uvedl výše, se budu blíže věnovat v samostatné kapitole.

¹⁴⁴ Jedná se však o kritérium toliko pomocné, ježto např. hranice mezi přípravou a pokusem nejsou vždy totožné s hranicí mezi hrozícím a přímo hrozícím útokem. Navíc vývojová stadia se rozeznávají pouze u úmyslných trestných činů, kdežto útok může mít více podob. Více k tomu viz Kratochvíl, V. a kol.: Kurs trestního práva, Trestní právo hmotné, Obecná část, 1. vydání, C. H. Beck, Praha, 2009, s. 377

¹⁴⁵ Šámal, P. a kol.: Trestní zákoník I, § 1 až 139, Komentář, 2. vydání, C.H.Beck, Praha, 2012 s. 403 – 404; Vokoun, R. in Novotný, O., Vanduchová, M., Šámal, P. a kol.: Trestní právo hmotné, Obecná část, 6. vydání, Wolters Kluwer ČR a.s., Praha, 2010, s. 267

¹⁴⁶ Dolenský, A.: Přiměřenost nutné obrany, Sborník prací z trestního práva k 70. narozeninám prof. Dr. V. Solnaře, Univerzita Karlova, Praha, 1969, s. 37; Vokoun, R., opak. cit., s. 268

Nutná obrana je přípustná po celou dobu, dokud útok nebyl přerušen nebo ukončen a nebezpečí již přímo nehrozí. „*Byl-li útok přerušen, již přímo nehrozí a nutná obrana proto nepřichází v úvahu (pokud se obránce přesto bránil, poněvadž přerušeni nepostřehl, přichází v úvahu odpovědnost za nedbalost).*“¹⁴⁷ Pokud byl však útok přerušen s tím, že v něm útočník hodlá záhy pokračovat (např. útočník dobíjí zbraň nebo si potřebuje odpočinout a načerpat síly na další útok), útok stále trvá a je proti němu možné použít nutnou obranu.

Pokud jde o ukončení útoku, je u trestných činů potřeba rozlišovat jejich dokonání (naplnění všech znaků skutkové podstaty trestného činu) a dokončení (ukončení jednání pachatele). Nauka se shoduje v tom, že se nutná obrana připouští až do dokončení trestného činu.¹⁴⁸ Kuchta¹⁴⁹ rozděluje okamžik ukončení situace nutné obrany na tři případy: 1) útok by již úspěšně odvrácen, přičemž útočník na další útok definitivně rezignoval, 2) útok byl úspěšný – útočník dosáhl svého cíle a k dalšímu porušování zájmů se již nechystá (např. po spáchání trestného činu znásilnění podle § 185 TrZ) a 3) útočník dobrovolně a definitivně upustí od svého jednání (u dokončeného pokusu by se navíc vyžadoval aktivní zásah útočníka k odstranění nebezpečí z pokusu vzešlého, jinak by byla nutná obrana i nadále přípustná). Má-li soud pochybnosti o tom, zda útok v době obranného jednání již skončil či nikoliv, postupuje v rámci zásady *in dubio pro reo*.¹⁵⁰ Nejde o případ nutné obrany, dopustil-li se pachatel „obránného“

¹⁴⁷ Solnař, V., Fenyk, J., Císařová, D., Vanduchová, M.: Systém českého trestního práva, 1. vydání, Část II.: Základy trestní odpovědnosti, Novatrix s.r.o., Praha, 2009, s. 121

¹⁴⁸ Tak např. Vokoun, R. in Novotný, O., Vanduchová, M., Šámal, P. a kol.: Trestní právo hmotné, Obecná část, 6. vydání, Wolters Kluwer ČR a.s., Praha, 2010, na s. 268 uvádí jako příklad trestný čin loupeže podle § 173 TrZ – trestný čin je dokonán již použitím pohrůžky bezprostředního násilí v úmyslu zmocnit se cizí věci, avšak dokončení jednání v sobě bude zpravidla zahrnovat také faktické zmocnění se věci a její odnesení do bezpečí – nutná obrana je přípustná až do chvíle, kdy již nebezpečí pro chráněný zájem pominulo, resp. kdy jsou tyto zájmy již porušeny a nehrozí nebezpečí dalších škod. Obdobně jsou posuzovány také tzv. trestné činy trvající, které jsou dokončeny až odstraněním protiprávního stavu – do tohoto okamžiku je nutná obrana přípustná (např. trestný čin omezování osobní svobody podle § 178 TrZ).

¹⁴⁹ Kuchta, J. in Kratochvíl, V. a kol.: Kurs trestního práva, Trestní právo hmotné, Obecná část, 1. vydání, C. H. Beck, Praha, 2009, s. 377

¹⁵⁰ Rozhodnutí č. 36/1991 Sb. rozh. tr., kde bylo judikováno, že při užití důvodu vylučujícího protiprávnost podle § 13 trestního zákona (dnes § 29 trestního zákoníku) o nutné obraně nemůže soud vycházet ze závěru, že útok ze strany poškozeného „velmi pravděpodobně neskončil“. Nelze-li tuto otázku provedenými důkazy zjistit zcela bezpečně, je nutno vycházet ze zásady *in dubio pro reo* a stran

trestného činu v době, kdy již útok skončil¹⁵¹ – takové případy je nutno považovat za odvetu (či mstu, vypořádání se s útočníkem apod. – k tomu dále).

5.2.1.4 Zájem chráněný trestním zákonem

Jednou z podmínek nutné obrany je, že útok je veden na zájmy chráněné trestním zákonem. Přitom zde platí obdobně to, co jsem o tomto požadavku uvedl v podkapitole 4.2.1.3 u krajní nouze. Trestním zákonem je v daném případě myšlen trestní zákoník, v jehož zvláštní části jsou uvedeny skutkové podstaty trestných činů, z jejichž objektů se zájmy dovozují. Jde jak o zájmy individuální, tak o zájmy celospolečenské či státní (život, zdraví, jednotlivé druhy svobod, důstojnost, majetek, ústavní zřízení ČR atd.). Tyto zájmy je třeba chápat zásadně kvalitativně – podle jejich druhu a povahy, nikoliv kvantitativně – podle intenzity způsobené újmy (např. výše škody).¹⁵² Proto je nutná obrana přípustná i proti činům, které svou intenzitou nedosahují závažnosti a škodlivosti činu trestného, pokud na některý takový zájem útočí (např. přestupky – k tomu více viz podkapitolu 3.3.2). Naopak ne každý trestný čin je považován za útok ve smyslu § 29 TrZ a nutná obrana proti němu nebude z povahy věci přicházet vůbec v úvahu, ježto ani s jejím použitím není možno zamezit z takového činu pocházejícímu následku¹⁵³ (obdobně jako u krajní nouze např. u trestného činu zanedbání povinné výživy podle § 196 TrZ či trestného činu dvojího manželství podle § 194 TrZ).

K nutné obraně je zásadně oprávněn každý, nejen ten, proti komu útok původně směřuje – nutnou obranou je tedy možno zakročit i na ochranu zájmů cizích (tzv. pomoc v nutné obraně). O potřebě souhlasu napadeného s takovou pomocí viz předchozí výklad.

skončení či neskončení útoku na zájem chráněný trestním zákonem učinit závěr, že útok v době činu obviněné, která se mu bránila, trval.

¹⁵¹ Rozhodnutí č. 77/1952 Sb. rozh. tr.

¹⁵² Šámal, P. a kol.: Trestní zákoník I, § 1 až 139, Komentář, 2. vydání, C.H.Beck, Praha, 2012 s. 403

¹⁵³ Císařová, D., Čížková, J. in Aktuální problémy nutné obrany z hlediska nových kodifikací, Acta Universitatis Carolina-Iuridica 1/1986, Praha, s. 25

5.2.1.5 Útok domnělý aneb putativní nutná obrana; vůle k nutné obraně

Situace, kdy skutečný útok chybí a obránce se pouze domnívá, že útok bezprostředně hrozí nebo trvá, nauka rozeznává jako tzv. putativní (domnělou, zdánlivou) nutnou obranu. Pokud totiž jednání „útočníka“ není skutečným útokem (např. je míněno jako žert), nehrozí z něj žádné nebezpečí některému zájmu chráněnému trestním zákonem a není tak společensky škodlivý.¹⁵⁴

Jednání obránce se v případech putativní nutné obrany posuzuje podle ustanovení TrZ o pozitivním skutkovém omylu o okolnostech vylučujících protiprávnost (§ 18 odst. 4), které vylučuje odpovědnost za úmyslný trestný čin. Bude se však v konkrétním případě zjišťovat, zda v tom, že obránce správně nerozpoznal situaci, není nedbalost – tedy zda obránce podle svých osobních poměrů a okolností případu měl a mohl vědět, že jde jen o útok zdánlivý (např. že osoba vstoupivší v noci do objektu není zlodějem, ale chodcem, který se jen chce zeptat na další cestu).¹⁵⁵ Pokud bude nedbalost prokázána, obránce může být odpovědný pro některý nedbalostní trestný čin, jež v rámci putativní nutné obrany spáchal.¹⁵⁶ Pokud se nedbalost prokázat nepodaří, pachatel vůbec trestně odpovědný pro nedostatek zavinění nebude. Stejně se bude posuzovat i omyl o jednotlivých aspektech, které se k útoku váží. Jde o případy, kdy tu útok sice je, ale nikoliv v takové podobě, v jaké si obránce představuje (např. ještě bezprostředně nehrozí nebo je jiné intenzity).

Obdobně jako u putativní krajní nouze je třeba i od putativní nutné obrany odlišovat situace, kdy pachatel jedná za objektivní existence podmínek nutné obrany,

¹⁵⁴ Kuchta, J. in Kratochvíl, V. a kol.: Kurs trestního práva, Trestní právo hmotné, Obecná část, 1. vydání, C. H. Beck, Praha, 2009, s. 378

¹⁵⁵ K tomu např. rozhodnutí č. 2196/1925 Sb. rozh. tr.: „*Soud musí tudíž při uvažování o putativní nutné obraně zabývat se otázkou, zda tu byl nesouhlas mezi představou a skutečností, musí uvažovati o tom, zda a jak mohl býti se zřetelem na duševní rozpoložení pachatelovo tento nesouhlas přivoděn, a musí na základě těchto úvah nabyté přesvědčení náležitě odůvodniti.*“

¹⁵⁶ Šámal, P. a kol.: Trestní zákoník I, § 1 až 139, Komentář, 2. vydání, C.H.Beck, Praha, 2012 s. 403; to však platí jen v případě, že všechny podmínky nutné obrany byly zachovány - i u putativní nutné obrany se totiž rozeznává exces a pachatel by v případě úmyslného překročení mezí mohl odpovídat i za některý trestný čin úmyslný, k němuž se jeho úmysl vztahoval (o tom, jakým způsobem se takové situace posuzují, viz dále).

aniž by o tom věděl (negativní omyl o okolnostech vylučujících protiprávnost). Jeho jednání se pak bude patrně posuzovat podle § 18 odst. 3 TrZ – bude tedy odpovídat za nezpůsobilý) pokus toho trestného činu, ke kterému jeho úmysl směřoval¹⁵⁷ (např. pachatel napadne a usmrtí osobu, která ho v té chvíli bezprostředně ohrožovala na životě náložemi připevněnými k tělu, které se chystala odpálit). Obdobně je potřeba odputativní nutné obrany odlišovat případy takového omylu pachatele, který se váže k zákonným mezím institutu nutné obrany (např. pachatel si myslí, že je nutná obrana přípustná již proti útoku hrozícímu nikoliv bezprostředně). Zde se totiž jedná o omyl právní, který pachatele zásadně neomlouvá (viz § 19 TrZ), a bude proto odpovídat za trestný čin, který v právním omylu spáchal.¹⁵⁸ To platí i pro krajní nouzi.

Tato problematika zčásti souvisí s otázkou, zda pojmovou složkou nutné obrany je rovněž subjektivní podmínka charakterizovaná např. jako vůle k obraně, motiv obrany či jednání k cíli obrany. K tomu Solnař¹⁵⁹ uvádí, že ti, kdož vůli k obraně nežadají, musí mít nutně za to, že v případě rozporu mezi objektivní existencí podmínek nutné obrany a představami pachatele (jež tyto podmínky nezná), nutná obrana je tu plně dána. Sám autor pak má za to, že vůle k obraně vyplývá již ze samotné podstaty obrany – proto v případě zmíněného rozporu, pokud zde není vůle k obraně, nemůže o nutnou obranu vůbec jít, avšak vzhledem k tomu, že její podmínky objektivně existují,

¹⁵⁷ Solnař, V., Fenyk, J., Císařová, D., Vanduchová, M.: Systém českého trestního práva, 1. vydání, Část II.: Základy trestní odpovědnosti, Novatrix s.r.o., Praha, 2009 na s. 124 uvádí, že vzhledem k tomu, že jsou podmínky nutné obrany objektivně dány, nelze obranným jednáním spáchat dokonáný trestný čin, může jít toliko o nezpůsobilý pokus trestného činu. Ačkoliv autor blíže neuvádí, o který druh nezpůsobilého pokusu by se mělo jednat (v subjektu, předmětu či prostředku), je tento názor podle mého správný. Nelze trestat za dokonáný trestný čin, nejsou-li zde objektivně dány všechny jeho znaky – v daném případě je protiprávnost a škodlivost činu objektivně vyloučena, ježto se “obranným jednáním” odvrací skutečné, bezprostředně hrozící nebezpečí na zájem chráněný trestním zákoníkem (pokud byly zachovány i ostatní meze nutné obrany, zejm. tedy obrana nebyla zcela zjevně nepřiměřená – v takovém případě by jednání bylo protiprávní a škodlivé i objektivně). Protože však povaha této situace do značné míry záleží na náhodě a jednání pachatele je škodlivé a protiprávní subjektivně, když jeho úmysl směřuje ke spáchání trestného činu, měl by být pro toto jednání potrestán podle zásad o pozitivním skutkovém omylu – pachatel, jenž v době činu mylně předpokládá takové skutkové okolnosti, které by naplňovaly znaky (přísnějšího) úmyslného trestného činu, bude potrestán za pokus tohoto (přísnějšího) trestného činu.

¹⁵⁸ Kuchta, J. in Kratochvíl, V. a kol.: Kurs trestního práva, Trestní právo hmotné, Obecná část, 1. vydání, C. H. Beck, Praha, 2009, s. 379

¹⁵⁹ Solnař, V., Fenyk, J., Císařová, D., Vanduchová, M., opak. cit., s. 123

nelze obranným jednáním spáchat dokonáný trestný čin – k tomu viz výše. Na závěr autor uvádí svůj názor, že současná jiná pohnutka než směřující k obraně (např. msta) nemůže sama o sobě nutnou obranu vyloučit. Dolenský¹⁶⁰ k motivu obrany obdobně uvádí, že „*motiv obrany nemusí být motivem jediným, ba dokonce vůbec tu nemusí být – stačí úmysl se bránit. Porušením zákona by však bylo takové opatření, jehož účelem by bylo viníka pouze usvědčit, přičemž by mu způsobilo škodu, jako by šlo o obranu.*“

Kuchta¹⁶¹ naproti tomu uvádí, že rozhodující by měla být pouze okolnost, zda obránce v okamžiku obrany o existenci objektivních podmínek nutné obrany věděl či nikoliv. Vůle obránce totiž podle autora není dostatečným rozlišovacím prvkem pro určení přípustnosti nutné obrany. Vůli přitom nelze ztotožňovat se zaviněním či úmyslem, ježto se jedná pouze o jeden z jejich aspektů. Vůli ani úmysl nadto nelze v praxi spolehlivě odlišit od pohnutky, účelového zaměření, či smyslu a účelu jednání.

Podle mého názoru stojí v této souvislosti za zvážení, zda připustit jednání v nutné obraně v těch případech, kdy motiv určité msty, odplaty či vypořádání se s útočníkem je motivem evidentně převažujícím. V těchto případech totiž vyvstává závažná pochybnost o společenské prospěšnosti a žádoucnosti takového jednání a o tom, zda takové jednání neodporuje hlavnímu smyslu a účelu nutné obrany. Ježto se však jedná o požadavek, který by pro obránce čelícího útoku patrně znamenal přílišné omezení a jehož naplnění by se v praxi velmi obtížně zkoumalo, mělo by pravděpodobně smysl o něm uvažovat pouze v kontextu tzv. automatických obranných zařízení, přesněji řečeno jejich zákonné úpravy. Ačkoliv užívání těchto zařízení dnes není zakázáno zákonem a připouští ho i praxe, použití některých typů těchto zařízení podle mého názoru odporuje uvedenému případnému požadavku na motivy obránce, když jejich hlavním smyslem leckdy bývá ztrestání útočníka, jeho usvědčení či msta na něm. Lze usuzovat, že používání právě těchto typů zařízení s ohledem na jejich povahu mnohdy nebude splňovat požadavek přiměřenosti (resp. nikoliv zcela zjevné nepřiměřenosti) nutné obrany a pachatel bude pro tento exces trestně odpovídat, to však podle mého názoru neposkytuje dostatečné záruky proti jejich zneužívání – proto bych

¹⁶⁰ Dolenský, A.: Přiměřenost nutné obrany, Sborník prací z trestního práva k 70. narozeninám prof. Dr. V. Solnaře, Univerzita Karlova, Praha, 1969, s. 41

¹⁶¹ Kuchta, J.: Nutná obrana, 1. vydání, Masarykova univerzita, Brno, 1999, s. 160

v této souvislosti navrhoval zákaz některých druhů těchto zařízení. Více k této otázce viz další výklad.

5.2.2 Obrana zcela zjevně nepřiměřená způsobu útoku

5.2.2.1 Obranné jednání proti útoku – forma a předmět

Pokud jde o formu obrany, ta není rozhodující – je činěna zpravidla konáním, ale není vyloučeno ani opomenutí (např. obránce neodvolá svého psa, který mu přispěl na pomoc při obraně). Je připuštěna obrana pasivní – vykrývání úderů, uhýbání, i obrana aktivní – protiúder, zbavení útočníka zbraně a její použití proti němu¹⁶² apod. Mezi zde však je podmínka, že jednání směřuje k odvrácení útoku.¹⁶³

Nutná obrana vždy musí směřovat přímo proti útočníkovi samotnému. Bude se zpravidla jednat o postižení jeho tělesné integrity (život, zdraví, svoboda), ale v některých případech se může postih týkat jenom jeho majetku (např. usmrcení poštvaného zvířete).¹⁶⁴ Pokud je útok prováděn aktivním jednáním více osob, je nutná obrana přípustná proti kterékoliv z nich.¹⁶⁵ „*Jsou-li při nutné obraně zasaženy zájmy třetích osob, je k beztrestnosti obránce nutné, aby zároveň ohledně těchto třetích osob, které nejsou útočníky, byly splněny podmínky ve smyslu § 28 o krajní nouzi.*“¹⁶⁶

¹⁶² Zde je však potřeba posoudit, zda odzbrojením již útok definitivně neskončil. K tomu rozhodnutí č. 208/1941 Sb. rozh. tr.: „*Nejde o oprávněnou obranu ve smyslu § 79 slov. tr. zák., pokud obžalovaný použil zbraň po odzbrojení útočníka a po zániku útoku. ... V tomto konkrétním případě obžalovaný, když jeho otec v ranních hodinách přišel domů v podnapilém stavu a se svou rodinou se hádal, vyháněl ji z domu a ohrožoval nejprve koštětem a poté i namířeným revolverem, v obavě o tělesnou neporušenost svou, své matky a bratra, vrhl se na otce, vyrval mu revolver z ruky a odskočil od otce asi na 2 metry, vystřelil na něho jedenkrát, čímž mu způsobil průstřel hrudníku se zasažením srdce, v důsledku kterého poškozený na místě zemřel.*“

¹⁶³ Viz rozhodnutí č. 26/1967 Sb. rozh. tr.: „*Bezettrestnosti podle § 13 se nemůže dovolávat ten, kdo se při obraně proti útoku neomezí na odvrácení útoku, ale podnikne další útočné činy, které nejsou opodstatněné již pouze nutností obrany. I když tedy první útok vyšel od poškozeného, nemusí tím být odůvodněna beztrestnost obviněného.*“

¹⁶⁴ Šámal, P. a kol.: Trestní zákoník I, § 1 až 139, Komentář, 2. vydání, C.H.Beck, Praha, 2012 s. 404

¹⁶⁵ Rozhodnutí č. 24/1956 Sb. rozh. tr. – útok prováděný více osobami předpokládá nutně aktivní činnost každého z útočníků. V takovém případě je přípustná nutná obrana proti kterémukoliv útočníkovi, nikoliv jen proti hlavnímu z nich.

¹⁶⁶ Šámal, P. a kol., opak. cit., s. 404

Otázku o přípustnosti a mezích nutné obrany mohou vyvolávat případy, kdy útočník k útoku využívá jiných osob či jejich majetku jako tzv. „živých nástrojů“, např. formou vis absoluta (přímé fyzické donucení) či vis compulsiva (psychické donucení, např. vyhrožování). Dalo by se říci, že chování tohoto „živého nástroje“ (resp. manipulace s ním) je v těchto případech jednou ze složek (znaků) protiprávního útoku – proto obránce poškozením zájmů tohoto nástroje zprostředkovaně zasahuje i zájmy samotného útočníka, přičemž tyto „zneužitě osoby – nástroje“ mají pak právo na náhradu škody především proti útočníku. Soudí se tedy, že obránce je oprávněn k použití nutné obrany i ve vztahu k těmto nástrojům, avšak je povinen respektovat požadavek o přiměřenosti (resp. zákazu zcela zjevné nepřiměřenosti) nutné obrany, čímž by se mělo vesměs zabránit příliš tvrdým důsledkům takového jednání pro tyto „živé nástroje“.¹⁶⁷ Samotné živé nástroje přitom za protiprávní útok zásadně odpovídat nebudou, a to pro jednání v krajní nouzi v případě vis compulsiva, v případě vis absoluta pak pro nedostatky jednání – ježto jsou pohyby živého nástroje ovládané a kontrolovány útočníkem, chybí tomuto nástroji vůle jednat, a proto sám vůbec nejedná (viz ustanovení § 22 odst. 2 TrZ o nepřímém pachatelství).

Tento přístup podle mého názoru odpovídá objektivnímu pojetí protiprávnosti a podobá se přístupu, který z tohoto pojetí vyplývá pro přípustnost nutné obrany proti útokům osob nepřičetných, dětí a osob jednajících v omylu. I zde se vychází z myšlenky, že nelze po obránci spravedlivě žádat posouzení všech objektivně existujících okolností situace nutné obrany (včetně subjektivní stránky „hlavního útočníka“ a dalších osob zúčastněných na útoku), a rozhodující je proto skutečnost, že zde probíhá či bezprostředně hrozí útok na některé zájmy chráněné trestním zákoníkem. Obránce mnohdy neví a vědět nemůže, že osoba, která na něj útočí, je pouhým živým nástrojem, který jedná např. pod hrozbou vážné újmy. Nelze proto na obránce přenášet riziko z útoku pramenící a je třeba nutnou obranu připustit jak proti útočníku samotnému, tak i proti živému nástroji. Patrně by nebylo od věci, kdyby i tyto případy byly v zákoně výslovně upraveny. O požadavku subsidiarity v těchto případech by zde

¹⁶⁷ Kuchta, J. in Kratochvíl, V. a kol.: Kurs trestního práva, Trestní právo hmotné, Obecná část, 1. vydání, C. H. Beck, Praha, 2009, s. 379

obdobně mohlo platit to, co jsem o tomto požadavku uvedl u výše v podkapitole 5.2.1.2 (nutná obrana proti útoku osob nepříčetných, dětí a osob jednajících v omylu).

5.2.2.2 Zcela zjevná nepřiměřenost způsobu útoku

Zcela zásadní podmínkou nutné obrany je, že nesmí být zcela zjevně nepřiměřená způsobu útoku. Tím se však nerozumí přiměřenost ve smyslu proporcionality, kterou známe z institutu krajní nouze.¹⁶⁸ „*Nauka rozlišuje přiměřenost jako poměr intenzity útoku a obrany, na rozdíl od proporcionality, jež je vztahem mezi škodou z útoku hrozící a v obraně způsobenou.*“¹⁶⁹ Z toho tedy vyplývá, že se přiměřenost obrany posuzuje především z hlediska intenzity obou akcí – útoku a obrany, což je vyjádřeno v pojmu „způsob útoku“. Z povahy a smyslu nutné obrany jasně vyplývá, že obrana musí být intenzivnější, než útok – musí být totiž způsobilá útok spolehlivě a bez rizika pro obránce odvrátit, nesmí však být „zcela zjevně přehnaná“.¹⁷⁰ Proto může-li obránce volit mezi více způsoby obrany, nesmí být nucen použít ty, které sice přivodí útočnickovi relativně nejmenší újmu, ale nejsou spolehlivé (např. po obránci, kterého útočník rdousí, nelze spravedlivě požadovat, aby se nejprve pokusil útok odvrátit tím, že útočníka bodne nožem „jenom“ do ruky a nikoliv do oblasti hrudníku – riskoval by tak, že k další obranné akci již nebude mít příležitost).¹⁷¹

Pokud jde o zmíněný pojem „způsob útoku“, jedná se o pojem velice široký, který nahradil dřívější pojem (z TrZ 1961 před přijatou novelou č. 290/1993 Sb.) „povaha a nebezpečnost útoku“, a o jehož přesném obsahu v nauce nepanuje jednoznačná shoda. Obvykle se uvádí, že nezahrnuje pouze způsob provedení útoku –

¹⁶⁸ Viz rozhodnutí č. II/1965 Sb. rozh. tr. – u nutné obrany se nevyžaduje přiměřenost obrany ve smyslu naprosté proporcionality mezi významem chráněného společenského vztahu a vztahu dotčeného. Zákon to zdůrazňuje slovy „zcela zjevně nepřiměřená“. Proto o vybočení z mezí nutné obrany pro její zcela zjevnou nepřiměřenost půjde jen tehdy, jestliže pachatel použil prostředku podstatně silnějšího, než bylo za dané situace třeba k odvrácení útoku, nebo když škoda způsobená nutnou obranou je v hrubém nepochopitelném poměru ke škodě hrozící z útoku (obdobně také rozhodnutí č. 19/82 Sb. rozh. tr.).

¹⁶⁹ Dolenský, A.: Nová koncepce nutné obrany (§ 13 trestního zákona), Bulletin advokacie 1/1994, s. 19

¹⁷⁰ Šámal, P. a kol.: Trestní zákoník I, § 1 až 139, Komentář, 2. vydání, C.H.Beck, Praha, 2012 s. 404 - 405

¹⁷¹ Vokoun, R. in Novotný, O., Vanduchová, M., Šámal, P. a kol.: Trestní právo hmotné, Obecná část, 6. vydání, Wolters Kluwer ČR a.s., Praha, 2010, s. 270 - 271

např. zbraň a způsob jejího použití, ale např. i vlastnosti (síla, obratnost) a subjektivní stránku (motiv) útočníka, počet těchto útočníků, čas a místo spáchání (odlehle místo v nočních hodinách), jakož i všechny další okolnosti, které se k případu vztahují a mají význam pro povahu a závažnost tohoto útoku, pokud je lze zahrnout pod pojem způsobu útoku a pokud byly obránci známé a zjevné.¹⁷²

V minulosti se objevovaly však i názory, které volaly po restriktivním výkladu pojmu „způsob útoku“, který by neměl jít nad rámec znění § 13 trestního zákona (dnes § 29 trestního zákoníku), a které hodnotily změnu v pojmosloví zavedenou zmíněnou novelou jako zužující a pro obránce omezující.¹⁷³ Tvrdilo se, že pojem „povahy a nebezpečnosti“ útoku zahrnoval veškeré okolnosti, za kterých k útoku došlo, kdežto pojem „způsob útoku“ zahrnuje toliko způsob provedení útoku (např. ironicky vlídná výzva vydat peníze). Dolenský¹⁷⁴ takovéto názory správně, důrazně odmítá s tím, že takový výklad „užívá jen jazykové metody a nepřihlíží k dalším metodám výkladu. Jazykový výklad je východiskem, na nějž navazují další metody výkladu. Napřed je třeba si ujasnit širší souvislosti, celou povahu daného právního institutu. Významné jsou i okolnosti vzniku zákona. Z toho vyplyne určitá koncepce, z níž pak lze jednotlivé ustanovení vyložit bezpečněji než úzce formalistickým výkladem textu.“ Jazykový výklad, kterým se má objasnit obsah a smysl určitého ustanovení, pak považuje za „krajní hranici“ interpretace. Samotná důvodová zpráva k přijaté novele uvádí, že je zde

¹⁷² Šámal, P. a kol.: Trestní zákoník I, § 1 až 139, Komentář, 2. vydání, C.H.Beck, Praha, 2012 s. 404 – 405; Králík, M. in Nutná obrana v občanském a trestním právu aneb meze interpretace v právu, Právní rozhledy 1/2000, na s. 7 uvádí, že by se pod tento pojem měl obecně řadit i poměr hrozící a vzniklé škody. Tento názor se však neujal a poměr škod má význam pouze za určitých okolností – k tomu viz uvedené rozhodnutí č. II/1965 Sb. rozh. tr.

¹⁷³ Např. Fremr, R., Zelenka, P.: K výkladu ustanovení § 13 trestního zákona, Právní praxe 6/1994, s. 339 – 340 – autoři zde považují „způsob útoku“ pouze za jednu z více skutečností, které útok charakterizují, vedle např. místa a času útoku, osoby útočníka atp. Argumentují zde zněním ustanovení § 2 písm. g) trestního zákona z r. 1852, které uvádělo „způsob útoku“ jako jedno z více kritérií charakterizujících útok pro posouzení podmínek nutné obrany („*Spravedlivá nutná obrana jest tu však tehdy, když lze z povahy osob, času, místa, ze způsobu útoku anebo z jiných okolností důvodně souditi, že...*“). Proto jsou toho názoru, že omezení hodnocení podmínek nutné obrany na kritérium „způsobu útoku“ povede paradoxně (v rozporu s účelem prováděné změny podle důvodové zprávy) ke zúžení podmínek nutné obrany oproti předchozímu znění.

¹⁷⁴ Dolenský, A.: Nová koncepce nutné obrany (§ 13 trestního zákona), Bulletin advokacie 1/1994, s. 23 - 24

potřeba rozšířit dosavadní meze nutné obrany, přičemž pojem „způsob útoku“ má vystihnout celou nebezpečnost útoku, a má zahrnovat mimo jiné i vlastnosti útočníka, jež se v útoku projevují, včetně součinnosti osob, které útočníka doprovázejí. Takový výklad podle Dolenského rozhodně není překročením zmíněné „krajní hranice“. Na závěr autor k této otázce uvádí, že nově odpadá posuzování proporcionality ohrožené a obětované hodnoty¹⁷⁵ – to však neznamená zúžení mezí nutné obrany, ale naopak jejich rozšíření. Tato proporcionalita má význam pouze v případě, že je zde hrubý (mimořádný) nepoměr mezi ohroženým a obětovaným zájmem. Proto je obecně „*možno chránit i zájem nižší kategorie nebo v konkrétním případě méně závažný, a to i obětováním zájmu vyššího nebo v daném případě významnějšího.*“¹⁷⁶ Je tak v některých případech přípustné, při zachování zákonných podmínek, poranit a popř. i usmrtit na ochranu zájmu na zachování svobody nebo majetku.

Pokud jde o pojem „zcela zjevně“, ten zde nahradil dřívější pojem „zřejmě“. Oba pojmy mají společné to, že žádají, aby se podmínky nutné obrany posuzovaly s přihlédnutím k tomu, jak se v době útoku jeví bránící se osobě. Nevyjadřují však čistě subjektivní pojetí. „*Zcela zjevné je to, co je jasné, očividné a nepochybné, a proto musí jít o vzájemný výrazně hrubý nepoměr (obranu a útoku).*“ Podle většinového názoru¹⁷⁷ změna v tomto pojmosloví znamenala jisté rozšíření podmínek nutné obrany

¹⁷⁵ Někteří autoři však volají po extenzivním výkladu i v tomto směru, např. Jelínek, J. a kol.: Trestní právo hmotné, 2. Vydání, Leges s.r.o., Praha, 2010, na s. 256 uvádí, že „*k charakteristice způsobu útoku jistě patří i chráněné hodnoty, proti nimž útok směřuje, a jejich ohrožení útokem. Pro posouzení přiměřenosti obrany je nepochybně významné, zda útok směřuje proti životu napadeného či proti jeho majetku či proti obojímu aj.*“ Dále Jelínek pod pojem způsobu útoku řadí vše, co za dané situace bezprostředně hrozí – např. eskalace násilí a intenzity útoku, zapojení se dalších útočníků do potyčky nebo to, že si obránce pádem na betonovou vozovku může rozbít hlavu. Podle mého názoru se však jedná o výklad příliš extenzivní, když zahrnuje i faktory, jejichž vznik a působení z velké části záleží na náhodě. Jejich existenci nelze spolehlivě odhadnout během situace nutné obrany, natož pak ex post při posuzování soudem. Orgány činné v trestním řízení by měly velice obtížný úkol zprostředkovaně posoudit vše, co se bývalo mohlo (ale také nemuselo) stát; nadto by se tím podle mého názoru přílišným způsobem dodatečně rozšiřoval prostor obránce pro jednání v nutné obraně a některé excesy by tak ušly zaslouženému potrestání.

¹⁷⁶ Šámal, P. a kol.: Trestní zákoník I, § 1 až 139, Komentář, 2. vydání, C.H.Beck, Praha, 2012 s. 405 - 406

¹⁷⁷ Avšak např. Fremr, R., Zelenka, P.: K výkladu ustanovení § 13 trestního zákona, Právní praxe 6/1994 na s. 338 uvádí, že nahrazení termínu „zřejmě“ termínem „zcela zjevně“ nehodnotí „*jako nějaký zásadní posun ve směru posílení postavení osoby jednající za podmínek nutné obrany, neboť pro porovnání obou výrazů lze jen těžko hledat souměřitelná kritéria.*“ Podle Kuchty (Kuchta, J.: Nutná obrana, 1. vydání,

(a to vedle rozšíření pramenícího ze zavedení pojmu „způsob útoku“) – nyní nepoměr musí být *zcela* zjevný a očividný, patrný na první pohled, nenechávající obránce na pochybách o nepřiměřenosti obrany a útoku.¹⁷⁸ V každém případě je pak přiměřenost nutné obrany třeba hodnotit se zřetelem k subjektivnímu stavu obránce, tedy podle toho, jak se obránci situace obránci jevila ve chvíli, kdy útoku čelil.¹⁷⁹ Je však třeba také zhodnotit, zda subjektivní stav byl odůvodněn objektivními okolnostmi, resp. zda případný rozpor byl obráncem zaviněn – poté by se případně postupovalo podle ustanovení TrZ o skutkovém omylu a přicházel by v úvahu postih pro některý trestný čin spáchaný z nedbalosti (pokud ostatní meze jednání v nutné obraně byly zachovány).

Více se této problematice budu věnovat v následující kapitole zaměřené na vykročení z mezí nutné obrany.

5.2.3 Subsidiarita nutné obrany

Jednou z podmínek jednání v krajní nouzi je subsidiarita tohoto jednání. V případě nutné obrany by požadavek subsidiarity znamenal povinnost obránce vyhnout se (pokud možno) útoku např. útekem či schováním se do úkrytu – tedy požadavek, aby obránce v nutné obraně nezpůsobil útočníku žádnou újmu, bylo-li možné se tomu vyhnout. V širším pojetí by to pak mohlo znamenat, že obránce je povinen ze všech v úvahu připadajících způsobů obrany použít ten, který útočníku způsobí co nejmenší újmu, pokud ještě postačí k odvrácení útoku (tedy v případě, že všechny způsoby obrany jsou spojeny se způsobením určité alespoň minimální újmy).

Masarykova univerzita, Brno, 1999, s. 155) pak lze usuzovat na to, že dřívější formulace „zřejmě“ spíše nasvědčovala subjektivnímu hledisku, kdežto současná formulace „zcela zjevně“ spíše nasvědčuje k hodnocení objektivnímu. O tomto závěru si však dovoluji pochybovat a mám za to, že ve výsledku uvedená změna nemá (neměla) v trestní praxi za následek žádné omezení uplatňování subjektivního hlediska.

¹⁷⁸ Šámal, P. a kol.: Trestní zákoník I, § 1 až 139, Komentář, 2. vydání, C.H.Beck, Praha, 2012 s. 406

¹⁷⁹ Např. rozhodnutí č. 36/1991 Sb. rozh. tr.: „*Při hodnocení skutečností týkajících se trvání i nebezpečnosti útoku poškozeného vůči obviněné a jejím dětem z hlediska podmínek nutné obrany je třeba přihlížet i k psychickému stavu obviněné a k jejímu subjektivnímu náhledu na trvání a nebezpečnost útoku.*“ Nebo rozhodnutí č. 41/1981 Sb. rozh. tr.: „*Jaká škoda hrozila a zda škoda způsobená útočníkovi nebyla zcela zjevně nepřiměřená škodě hrozící z útoku, se posuzuje podle objektivních okolností případu i podle představ obránce, odůvodněných těmito objektivními okolnostmi.*“

Trestní zákoník však v § 29 požadavek subsidiarity nestanoví. Proto současná nauka a rozhodovací praxe zastávají stanovisko, že i pokud obránce čelící útoku přednostně nezvolí útěk či úkryt před ním, ale naopak se trvajícím útoku aktivně brání, podmínky nutné obrany jsou přesto splněny¹⁸⁰. Obranu nelze považovat za nepřiměřenou toliko z toho důvodu, že se obránce nevyhnul útoku útekem, ačkoliv byl útěk možný.¹⁸¹ Obdobně může obránce jednat v nutné obraně, aniž by byl povinen přivolat pomoc státní moci, i kdyby to bylo možno učinit ihned.¹⁸² Zvážit zavedení požadavku subsidiarity by však bylo možno, jak uvedeno výše, v některých případech útoků osob nepřičetných, dětí či osob jednajících v omylu (popř. v případech obranného jednání směřujícího proti živým nástrojům).

Odlíšný názor zastává Dolenský¹⁸³, který požaduje subsidiaritu intenzivnějšího způsobu obrany oproti méně intenzivnímu tehdy, je-li obránce pánem situace – má v rukou silné prostředky obrany a může bez obav napřed použít slabšího způsobu. Pokud jsou však síly útočníka a obránce alespoň vyrovnány, tento požadavek uplatnit nelze, neboť by to kladlo nepřiměřené nároky na obránce. Autor naopak odmítá subsidiaritu nutné obrany ve vztahu k útěku nebo pomoci veřejných orgánů či třetích osob, neboť takový požadavek považuje za „*v rozporu s pojetím obrany jako morální povinnosti uvědomělého občana zakročit proti útoku, ať se týká jeho, někoho jiného nebo veřejných zájmů.*“ Nadto považuje útěk za prostředek velmi nejistý a takový nikdy nemůže mít přednost, ježto je nutno zvolit prostředek spolehlivý.

¹⁸⁰ Solnař, V., Fenyk, J., Císařová, D., Vanduchová, M.: Systém českého trestního práva, 1. vydání, Část II.: Základy trestní odpovědnosti, Novatrix s.r.o., Praha, 2009, s. 123

¹⁸¹ Viz např. rozhodnutí č. 47/1995 Sb. rozh. tr.: „*Podmínkou ustanovení § 29 TrZ, o nutné obraně, není skutečnost, že útok nebylo možno odvrátit jinak. Obránce není povinen ustupovat před neoprávněným přímo hrozícím nebo trvajícím útokem na zájem chráněný trestním zákonem.*“; nověji také např. rozhodnutí NS ČR sp. zn. 5 Tdo 162/2007: „*Jinak vyjádřeno, pro použití nutné obrany není podstatná tzv. subsidiarita, tj. nevyžaduje se, aby se obránce snažil vyhnout hrozícímu nebo již probíhajícímu útoku nebo aby použil nejdříve mírnější způsoby obrany a jejich intenzitu případně stupňoval až podle způsobu útoku. Intenzivní exces z mezí nutné obrany tedy nelze spatřovat jen v tom, že napadený se útoku nevyhnul útekem, i když byl útěk možný, anebo že nezvolil mírnější možnou obranu, pokud použitá (intenzivnější) obrana ještě nevybočila z mezí přiměřenosti.*“

¹⁸² Kuchta, J. in Kratochvíl, V. a kol.: Kurs trestního práva, Trestní právo hmotné, Obecná část, 1. vydání, C. H. Beck, Praha, 2009, s. 385 - 386

¹⁸³ Dolenský, A.: Přiměřenost nutné obrany, Sborník prací z trestního práva k 70. narozeninám prof. Dr. V. Solnaře, Univerzita Karlova, Praha, 1969, k tomu na s. 34 – 35

5.3 Vybočení z mezí nutné obrany

Obdobně jako u krajní nouze i u nutné obrany jde ve smyslu trestního zákoníku o exces (vybočení z mezí nutné obrany) tehdy, jestliže zde některé její podmínky byly a situace byla blízká situaci nutné obrany, avšak tyto podmínky zde nebyly dány ve všech směrech.¹⁸⁴ I zde již toho bylo mnoho řečeno v předcházející kapitole, proto se nyní zaměřím spíše na vymezení pojmu a druhy excesu a na některé problematické otázky, které se v teorii a praxi v souvislosti s excesem z nutné obrany řešily či řeší.

Posuzování překročení mezí nutné obrany je otázkou velice citlivou, neboť při realizaci obranného jednání často dochází k zásahu do základních práv, oprávněných zájmů a hodnot jednotlivých občanů, a je proto nezbytné, aby nikdo nebyl nespravedlivě stíhán a trestán za to, že tato svá práva a oprávněné zájmy přiměřeným způsobem hájí proti útoku jiného. Aby bylo možno tyto excesy posuzovat spolehlivým a předvídatelným způsobem, je nezbytné jasně a přesně vymezit zákonné meze jednání v nutné obraně.¹⁸⁵

V závislosti na tom, které zákonné podmínky naplněny nebyly, teorie a praxe rozlišuje dva druhy excesu:

a) exces extenzivní – jedná se o vybočení z časových mezí nutné obrany; obrana byla provedena v době, kdy útok přímo nehrozil či netrval. V nauce přitom nejsou jasné názory na to, zda se za exces považuje jak obrana předčasná, tak obrana po skončení útoku, nebo pouze některá z nich, a

¹⁸⁴ I zde by bylo vhodné rozlišovat mezi případy překročení mezi jednání v rámci existující situace nutné obrany (toliko překročení požadavku přiměřenosti) a případy, kdy podmínky vzniku situace nutné obrany vůbec nejsou dány, proto hovořit o překročení mezi v těchto případech je nepřesné resp. nesprávné (podmínka současnosti útoku – k tomu dále). Ani zde však trestní zákoník mezi oběma typy podmínek nerozlišuje.

¹⁸⁵ Dolenský, A.: Přiměřenost nutné obrany, Sborník prací z trestního práva k 70. narozeninám prof. Dr. V. Solnaře, Univerzita Karlova, Praha, 1969, k tomu na s. 22 uvádí, že „jasné hranice nutné obrany jsou žádoucí zvláště proto, že je musí aplikovat občan sám, mnohdy za situace, kdy není čas na dlouhé úvahy.“ Na jiném místě (s. 31) pak uvádí, že „Omezení práva obrany je namístě i proto, že jde o svépomoc. Každý je nakloněn vykládat si po svém, co je ohrožení jeho zájmů. Vznikne-li konflikt, nikdo se nehlásí k roli útočníka. ... Právní úprava má být taková, aby nebylo nebezpečí zneužití.“

b) exces intenzivní – jedná se o vybočení z mezí přiměřenosti nutné obrany; obrana v daném případě byla zcela zjevně nepřiměřená způsobu útoku, přičemž může jít buď o nepoměr v intenzitě nebo ve způsobené škodě (toliko v případě mimořádného nepoměru).¹⁸⁶

Některé úpravy (stejně jako u krajní nouze) ještě rozeznávají a) exces jarý (sthenický), který zahrnuje vady subjektivní stránky pachatele, jenž jedná ze zlosti, pomstychtivosti či jiných obdobných pohnutek, a b) exces chabý (asthenický), kdy pachatel jedná z leknutí, strachu či jiného obdobného hnutí mysli.

Obecně platí, že se excesu lze dopustit jak úmyslně, tak z nedbalosti, popř. i nezaviněně, přičemž takový čin je poté nutno posuzovat podle obecných zásad trestní odpovědnosti.¹⁸⁷ Pachatel tak bude odpovídat za některý trestný čin spáchaný úmyslně či z nedbalosti (v závislosti na prokázaném zavinění). Lišily-li se představy pachatele od objektivního stavu věcí, bude se jednání posuzovat za použití ustanovení o skutkovém omylu (k tzv. putativní nutné obraně viz výše). Pokud pachatelův úmysl směřuje jak k překročení mezí nutné obrany, tak ke způsobení následku, bude čin zahrnující exces třeba posoudit jako trestný čin úmyslný. O nedbalostní trestný čin jde pak tehdy, vztahuje-li se na překročení mezí nutné obrany nebo na způsobený následek zavinění pachatele toliko z nedbalosti – to platí i v případě, že se na ostatní skutečnosti vztahuje zavinění úmyslné (např. obránce úmyslně užije zcela zjevně nepřiměřený způsob obrany – brání se střelnou zbraní proti neozbrojenému, stejně silnému útočníkovi, avšak následek způsobí jen z nedbalosti).¹⁸⁸ Nepodaří-li se zavinění ve vztahu k excesu nebo ve vztahu k typovým znakům příslušného trestného činu prokázat, pachatel trestně odpovídat nebude.

¹⁸⁶ Šámal, P. a kol.: Trestní zákoník I, § 1 až 139, Komentář, 2. vydání, C.H.Beck, Praha, 2012 s. 408

¹⁸⁷ Vokoun, R. in Novotný, O., Vanduchová, M., Šámal, P. a kol.: Trestní právo hmotné, Obecná část, 6. vydání, Wolters Kluwer ČR a.s., Praha, 2010, s. 272 - 273

¹⁸⁸ Kuchta, J. in Kratochvíl, V. a kol.: Kurs trestního práva, Trestní právo hmotné, Obecná část, 1. vydání, C. H. Beck, Praha, 2009, s. 387

5.3.1 Exces extenzivní

Jak uvedeno, excesem extenzivním (vybočením z časových mezí) z nutné obrany se rozumí případy, kdy obránce nejedná v době, kdy útok přímo hrozí nebo trvá. Spory ale vyvolává otázka, zda pod pojem exces zahrnout oba možné případy – tj. obranné jednání v době, kdy útok ještě bezprostředně nehrozí (obrana předčasná) a obranné jednání v době, kdy útok již zcela pominul (msta, odvěta atp.). Tento spor vyplývá z výše uvedeného dělení podmínek na ty, které jsou pouhou mezí jednání v rámci již existující situace nutné obrany a ty, které jsou vůbec podmínkou samotné existence situace nutné obrany, tj. ty, bez jejichž naplnění se o nutnou obranu vůbec nejedná (k tomuto dělení viz výše kapitulu 4.3).

Tak někteří autoři pod pojem extenzivního excesu zahrnují případy oba. Např. Císařová a Čížková¹⁸⁹ uvádějí, že o vybočení z časových mezí nutné obrany jde vždy, není-li obrana současná s útokem – tedy jak tehdy, kdy útok již pominul a obrana pokračuje, tak tehdy, jedná-li obránce předčasně. Autorky zde tedy v podstatě nerozlišují podmínky stavové a meze jednání, resp. podmínku současnosti obrany považují toliko za mez jednání, ze které lze vykročit oběma směry.

Naproti tomu Vokoun¹⁹⁰ uvádí, že v nutné obraně jednat vůbec nelze, jestliže útok ještě bezprostředně nehrozí nebo jestliže již pominul. Autor totiž považuje časovou podmínku za základní podmínku pro to, aby o situaci nutné obrany vůbec šlo, nikoliv za pouhou mez jednání v rámci nutné obrany. Proto není-li tato podmínka naplněna, o nutnou obranu se vůbec nejedná a jednat nemůže, a nelze tak ani vykročit z jejich časových mezí.

Nověji se pak objevují názory, že pod pojem excesu z časových mezí lze zařadit toliko jeden ze zmíněných případů (předčasná resp. opožděná obrana) a druhý již nikoliv. Tak Šámal¹⁹¹ uvádí, že pod nutnou obranu vůbec nelze zahrnout jednání

¹⁸⁹ Císařová, D., Čížková, J. in Aktuální problémy nutné obrany z hlediska nových kodifikací, Acta Universitatis Carolina-Iuridica 1/1986, Praha, s. 39

¹⁹⁰ Vokoun, R. in Novotný, O., Vanduchová, M., Šámal, P. a kol.: Trestní právo hmotné, Obecná část, 6. vydání, Wolters Kluwer ČR a.s., Praha, 2010, s. 62 – 63

¹⁹¹ Šámal, P. a kol.: Trestní zákoník I, § 1 až 139, Komentář, 2. vydání, C.H.Beck, Praha, 2012 s. 408

pachatele po skončení útoku – takové jednání může být projevem msty či důsledkem rozrušení či jiného obdobného psychického stavu. Naopak obranu předčasnou pod pojem extenzivního excesu z nutné obrany řadí. Jelínek¹⁹² naproti tomu přistupuje k této problematice právě opačně – pod pojem extenzivního excesu zahrnuje toliko obranné jednání, ve kterém bylo pokračováno ještě v době, kdy už útok skončil, resp. případ, kdy obránce po skončení útoku pokračuje ve fyzickém ubližování útočnickovi např. ze msty. Obranu předčasnou z pojmu extenzivního excesu vylučuje a uvádí, že se o nutnou obranu vůbec nejedná. Šámal tak časovou podmínku považuje za podmínku stavu nutné obrany v případě obrany po skončení útoku, a za mez jednání v případě předčasné nutné obrany. Jelínek naopak časovou podmínku považuje za podmínku stavu nutné obrany v případě obrany předčasné, a za mez jednání v případě nutné obrany, která pokračuje ještě po skončení útoku.

Jak vidno, jedná se o problematiku poněkud nepřehlednou. Já považuji za nejpochoptelnější a nejsrozumitelnější zmíněná pojetí Císařové a Čížkové a pojetí Vokouna, přičemž se přikláním ke druhému zmíněnému, neboť považuji „současnost“ obrany s útokem za *conditio sine qua non*. Jednání před bezprostřední hrozbou útoku či po něm odporuje podstatě a smyslu institutu nutné obrany a nemělo by být vůbec za jednání „v nutné obraně“ (resp. za exces z nutné obrany) považováno.

Nutná obrana je tedy přípustná toliko proti přímo hrozícímu či probíhajícímu útoku. „*Musí jít o tak rozvinutý útok, aby odůvodňoval svépomoc občana bez jakýchkoliv odkazů na subsidiaritu obrany. Na druhou stranu musí útok ještě trvat nebo pokračovat tak, aby obranou proti němu bylo možno odvrátit alespoň částečně porušení chráněných zájmů.*“¹⁹³ Rozhodujícím okamžikem tedy na jedné straně je okamžik, kdy se z útoku hrozícího stal útok bezprostředně hrozící, a na druhé straně okamžik, kdy již nelze nutnou obranou odvrátit škodlivý následek, neboť ten již nastal a útok (definitivně) nepokračuje (resp. útočník před způsobením následku definitivně od útoku upustil).^{194 195} Tyto situace je třeba zkoumat velice citlivě, vždy s ohledem na konkrétní

¹⁹² Jelínek, J. a kol.: Trestní právo hmotné, 2. Vydání, Leges s.r.o., Praha, 2010, s. 256

¹⁹³ Kuchta, J. in Kratochvíl, V. a kol.: Kurs trestního práva, Trestní právo hmotné, Obecná část, 1. vydání, C. H. Beck, Praha, 2009, s. 376

¹⁹⁴ Kuchta, J. in Kratochvíl, V. a kol., opak. cit., s. 376

okolnosti daného případu, a to subjektivně (jak se situace jevila obránci) i objektivně (skutečný stav věci). Jsou-li při posuzování důvodné pochybnosti o tom, zda útok v době obranného jednání stále trval, situace se posoudí podle zásady *in dubio pro reo* – v pochybnostech soud má za to, že útok proti obviněnému stále trval.¹⁹⁶ Pokud nejsou časové meze nutné obrany splněny, soud situaci posoudí jako extenzivní exces (resp. jako jednání, které nutnou obranou vůbec není) – v takovém případě bude pachatel odpovídat podle obecných ustanovení za čin, který svým jednáním spáchal, s přihlédnutím k tomu, jak se mu situace jevila a případným postupem podle ustanovení TrZ o skutkovém omylu.

Od předčasné nutné obrany je třeba odlišovat přípravné jednání k nutné obraně (někdy také tzv. preventivní nutná obrana) – tedy přípravu na odvrácení útoku, který ještě bezprostředně nehrozí, ale může k němu dojít někdy v budoucnu. Takové přípravné jednání může spočívat např. v opatření si hlídacího psa, zajištění ostrahy objektu bezpečnostní službou či opatření si střelné zbraně. Šámal¹⁹⁷ k tomu uvádí, že takové jednání samo o sobě nevyvolává pochybnosti o jeho přípustnosti.¹⁹⁸ Obdobně také Dolenský:¹⁹⁹ „*Příprava obrany přece může předcházet útok. To není nic nesprávného, ba naopak. Jde-li někdo opuštěnými končinami, kde by mohl být přepaden a oloupen, zvláště byl-li varován, vezme si s sebou zbraň. V místech, kde se obává přepadení, třeba zbraň odjistí a drží v ruce. V tom nelze spatřovat extenzivní exces.*“ Pokud tedy tímto přípravným jednáním není dokonán některý trestný čin (např. trestný čin nedovoleného ozbrojování podle § 279 TrZ) či spáchána příprava/pokus některého

¹⁹⁵ Viz rozhodnutí č. 18/1979 Sb. rozh. tr. : „*Jde o překročení mezi nutné obrany, jestliže se pachatel zpočátku brání způsobem přiměřeným způsobu útoku směřujícímu proti zájmům chráněným trestním zákonem, ale po skončení útoku sám přejde do útoku s úmyslem vypořádat se s útočником, od něhož již nehrozí nebezpečí. Za následek způsobený v této fázi jednání je pachatel trestně odpovědný a nemůže se dovolávat, že jednal v nutné obraně.*“ Obdobně také výše zmíněné rozhodnutí č. 208/1941 Sb. rozh. tr. či rozhodnutí č. 77/1952 Sb. rozh. tr.

¹⁹⁶ Viz výše zmíněné rozhodnutí č. 36/1991 Sb. rozh. tr.

¹⁹⁷ Šámal, P. a kol.: Trestní zákoník I, § 1 až 139, Komentář, 2. vydání, C.H.Beck, Praha, 2012 s. 409

¹⁹⁸ K tomu i rozhodnutí č. 19/1982 Sb. rozh. tr.: „*Skutečnost, že si někdo připraví na obranu proti hrozícímu a očekávanému útoku zbraň, nevylučuje závěr, že jde o nutnou obranu.*“

¹⁹⁹ Dolenský, A.: Přiměřenost nutné obrany, Sborník prací z trestního práva k 70. narozeninám prof. Dr. V. Solnaře, Univerzita Karlova, Praha, 1969, s. 41

trestného činu (např. vraždy), není toto jednání samo o sobě trestné. Avšak i případná trestnost této „preventivní nutné obrany“ nesmí mít vliv na posuzování splnění podmínek (mezí) samotného jednání v nutné obraně, které má následovat – i nelegálně držená zbraň může být za splnění příslušných mezí v nutné obraně použita a pachatel bude případně odpovídat jen za ten trestný čin, kterého se dopustil již v přípravné fázi.

5.3.2 Exces intenzivní

Přiměřenost nutné obrany je její podmínkou základní a rovněž asi nejproblematictější a nejvíce diskutovanou. Základní výklad k této podmínce je obsažen v předchozí kapitole, nyní se zaměřím blíže na způsob posuzování přiměřenosti (resp. zcela zjevné nepřiměřenosti) a pokusím se ho dokumentovat na některých případech z rozhodovací praxe soudů.

Jak řečeno výše, pojem způsobu útoku má vystihovat celou nebezpečnost onoho útoku. Proto se pod tento pojem mimo způsobu provedení útoku (druh prostředků a způsob jejich použití²⁰⁰) zahrnují také např. vlastnosti útočnicka, které se v útoku mohou projevit (fyzická kondice a síla, věk, zvláštní schopnosti a dovednosti, předcházející zranění apod.) či místo a čas spáchání (odlehle místo v nočních hodinách). „*Naproti tomu se vylučuje z procesu posuzování srovnávání hrozící a vzniklé škody ... v okamžiku útoku zde totiž není reálně dána ani škoda zamýšlená útočником, ani škoda způsobená obráncem a o jejich potencionální výši se lze jen dohadovat.*“²⁰¹ Výjimku tvoří případy mimořádného nepoměru hodnoty ohrožené a obětované (usmrcení dětí souseda za to, že kradly ovoce ze stromu). Více k pojmu „způsob útoku“ viz podkapitolu 5.2.2.2.

Zákon pak stanoví, že nutná obrana nesmí být zcela zjevně nepřiměřená tomuto způsobu útoku. Z toho se dovozují meze dovoleného jednání v nutné obraně ve dvou směrech:

²⁰⁰ K tomu usnesení NS ČR sp.zn. 5 Tdo 1498/2009-I: „*Použité prostředky útočником a obráncem je třeba posuzovat v rámci způsobu útoku, přičemž mají význam jen potud, že obránce z nich může usuzovat na intenzitu útoku a velikost hrozící škody.*“

²⁰¹ Kuchta, J. in Kratochvíl, V. a kol.: Kurs trestního práva, Trestní právo hmotné, Obecná část, 1. vydání, C. H. Beck, Praha, 2009, s. 382

a) obrana nesmí být zcela zjevně (výrazně hrubě) intenzivnější, než jaká stačila (byla potřebná) ke spolehlivému odvrácení útoku, a

b) nesmí zde být zcela zjevný (výrazně hrubý) nepoměr mezi zájmem chráněným v nutné obraně a zájmem obětovaným.²⁰²

5.3.2.1 Poměr intenzity

Pokud jde o první hledisko – zkoumání intenzity, nauka (platný právní řád tento pojem nezná) někdy v této souvislosti hovoří o tzv. „potřebné nutné obraně“, která tvoří dolní přirozenou hranici jednání v nutné obraně – potřebná obrana vyjadřuje takovou obranu, která nebyla o nic silnější, než k odvrácení útoku bylo třeba, neboli obranu, která k odvrácení útoku právě ještě stačila.²⁰³ Z toho vyplývá, že aby jednání v nutné obraně vůbec mělo smysl, musí být obrana způsobila útok odvrátit, tzn. musí být silnější, než je útok. Podle některých autorů tento požadavek potřeby vyplývá již ze samotného názvu této okolnosti vylučující protiprávnost – „nutná“ obrana. Potřeba obrany (resp. požadavek na volbu prostředků, které jsou potřebné k odvrácení útoku) je představována právě touto nutností.²⁰⁴

Zde je však třeba říci, že otázku, zda nebylo možno útok odvrátit i za použití méně intenzivní obrany a s menšími následky, si lze klást vždy (např. zda by nestačila pouze nějaká lest, odstrčení či vykrytí útoku, zásah do nohy místo do těla atp.). Obránce totiž nemůže ex ante vědět, jak se situace vyvine, použije-li toho či onoho způsobu, a nemůže to vědět ani soud ex post – každý stav nutné obrany a reakce účastníků jsou jedinečné a neopakovatelné.²⁰⁵ Obrana musí vést k odvrácení útoku spolehlivě, proto nelze po obránci požadovat, aby nejprve použil obrany méně intenzivní a v případě nezdaru „přitvrdil“ – je totiž možné, že by k tomu již nemusel mít příležitost. Z tohoto důvodu se meze nutné obrany v průběhu času vyvíjely, až dospěly do současné podoby,

²⁰² Vokoun, R. in Novotný, O., Vanduchová, M., Šámal, P. a kol.: Trestní právo hmotné, Obecná část, 6. vydání, Wolters Kluwer ČR a.s., Praha, 2010, s. 271

²⁰³ Dolenský, A.: Přiměřenost nutné obrany, Sborník prací z trestního práva k 70. narozeninám prof. Dr. V. Solnaře, Univerzita Karlova, Praha, 1969, s. 34

²⁰⁴ Kuchta, J. in Kratochvíl, V. a kol.: Kurs trestního práva, Trestní právo hmotné, Obecná část, 1. vydání, C. H. Beck, Praha, 2009, s. 382 – 383

²⁰⁵ Dolenský, A., opak. cit., s. 34

kteřá se snaží vyvážit rizika plynoucí na jedné straně z příliš širokého vymezení podmínek nutné obrany (působení okolnostmi neodůvodněné, neadekvátní, excesivní újmy útočníkům), a na druhé straně naopak z příliš úzkého vymezení těchto podmínek (omezení či vyloučení reálné možnosti obránce se proti útoku efektivně a beztrestně bránit). Proto podle současné podoby je nutná obrana zcela zjevně nepřiměřená způsobu útoku tehdy, není-li ke spolehlivému odvrácení útoku zcela zjevně (jasně, očividně) potřebná – tedy je výrazně hrubě intenzivnější, silnější.^{206 207}

Protože nelze po pachateli spravedlivě žádat, aby dal v konkrétním případě přednost méně intenzivnímu, ale nespolehlivému prostředku (obránnému jednání), není např. vyloučeno (v závislosti na konkrétních okolnostech případu) posoudit jako přiměřenou nutnou obranu jednání osoby, která reaguje na fyzický útok neozbrojeného pachatele opakovaným použitím střelné zbraně, přičemž dojde k usmrcení útočníka.²⁰⁸ Prostředky použité k obraně nemusí být totiž ani přibližně stejné účinnosti jako prostředky použité k útoku na zájem chráněný trestním zákonem – intenzita obrany, a tedy přiměřenost obrany intenzitě útoku není závislá na použitém prostředku, ale na

²⁰⁶ Vokoun, R. in Novotný, O., Vanduchová, M., Šámal, P. a kol.: Trestní právo hmotné, Obecná část, 6. vydání, Wolters Kluwer ČR a.s., Praha, 2010, s. 271; obdobně Dolenský, A. in Nová koncepce nutné obrany (§ 13 trestního zákona), Bulletin advokacie 1/1994, na s. 19 uvádí, že „*Obrana je zřejmě nepřiměřená útoku, není-li podle poznatků a úsudku bránícího se, k jehož psychickému stavu vyvolanému útokem třeba přihlížet, k odvrácení útoku potřebná a kromě toho též je-li zcela neúměrná jeho intenzitě i významu (zde se do jisté míry vrací v zeslabené formě požadavek proporcionality, poněvadž intenzita útoku je spoluurčována významem ohroženého zájmu i intenzitou zavinění). Proto nejsou zachovány meze nutné obrany, pakliže obránce útočníka úmyslně usmrtil, ačkoli stačilo jej poranit, ani usmrtil-li obránce útočníka, aby odvrátil útok na majetek malé závažnosti. Toto omezení plyne též z toho, že podkladem nutné obrany je nedostatek nebezpečnosti činu pro společnost.*“ Shodně také Šámal, P. a kol.: Trestní zákoník I, § 1 až 139, Komentář, 2. vydání, C.H.Beck, Praha, 2012 s. 406

²⁰⁷ Císařová, D.: K podnětům sovětské právní úpravy překročení mezi nutné obrany pro čs. právní úpravu, Socialistická zákonnost č. 2/1982, s. 91; obdobně také Císařová, D., Čížková, J. in Aktuální problémy nutné obrany z hlediska nových kodifikací, Acta Universitatis Carolina-Iuridica 1/1986, Praha, s. 44, v této souvislosti rozeznává několik stupňů možného obranného jednání, které řadí do určité stupnice: 1) obrana zřejmě přiměřená, 2) obrana přiměřená (ale ne zřejmě), 3) obrana nepřiměřená (ale ne zřejmě), 4) obrana zřejmě nepřiměřená. Z předchozího výkladu vyplývá, že se dnes rozeznává ještě jeden stupeň – obrana zcela zjevně nepřiměřená, který by bylo možno zařadit na konec uvedené stupnice, jako obranu „nejméně přiměřenou“ (resp. „nejvíce nepřiměřenou“). Trestní zákoník pak spojuje vykročení z mezi nutné obrany až s posledně uvedeným stupněm – u všech předchozích se o exces nejedná.

²⁰⁸ Viz rozhodnutí č. 14/1999 Sb. rozh. tr.

tom, jak tento prostředek obránce použije²⁰⁹; to je třeba posoudit se zřetelem na všechny okolnosti případu.²¹⁰ Podmínky nutné obrany jsou přitom splněny i v tom případě, že napadený zamýšlel použít proti útoku jiný, mírnější způsob obrany, než který nakonec omylem použil, pokud ani tato použitá obrana není zcela zjevně nepřiměřená způsobu útoku²¹¹ (např. špatně odhadl palebnou sílu legálně držené střelné zbraně, která tak zapůsobila s mnohem vyšším účinkem, než obránce předpokládal, avšak stále nikoliv zcela zjevně nepřiměřeně).

Obdobně nelze po pachateli žádat, aby se, je-li to možné, útoku vyhnul útekem (k požadavku subsidiarity viz podkapitulu 5.2.3). Proto obranu nelze považovat za nepřiměřenou pouze u toho důvodu, že se obránce nedal na útěk, ačkoliv byl útek možný. Okolnost, že obránce přestal před útočníky utíkat, zůstal stát a začal se trvajícimu útoku bránit, nevylučuje možnost splnění všech podmínek nutné obrany. „*Jednání v nutné obraně je právem občana a je na něm, zda se rozhodne pro obranu nebo pro jiné východisko.*“²¹²

5.3.2.2 Poměr zájmů (škod)

Pokud jde o druhé hledisko zkoumání zcela zjevné nepřiměřenosti obrany útoku, v určité formě se zde projevuje tzv. podmínka proporcionality – úměrnosti mezi napadeným a obětovaným zájmem, kterou známe z institutu krajní nouze, ovšem jen ve smyslu zákazu hrubé disproporce mezi těmito zájmy.²¹³ Tento požadavek však není

²⁰⁹ Viz také rozhodnutí NS ČR sp. zn. 3 Tdo 840/2006-I: „*Jestliže byl útok vůči napadenému veden ze strany útočníka opakovaným házením kamenů sice z větší vzdálenosti, avšak takovou intenzitou a tak velkými kameny, že mu hrozilo způsobení i závažného zranění, přičemž tento útok stále trval, nejde o vybočení z mezí nutné obrany podle § 13 tr. zák., pokud napadený jako jediného účinného prostředku k odvrácení takového útoku použil střelné zbraně tak, že vystřelil ve směru na útočníka, kterého zasáhl a způsobil mu smrtelné zranění, zvláště když tomu předcházelo několik neúčinných výstražných výstřelů.*“

²¹⁰ Usnesení NS ČR sp. zn. 8 Tdo 1438/2009: „*Samotná skutečnost, že obránce použije proti neozbrojenému útočníkovi zbraně neznamená, že jde o obranu zcela zjevně nepřiměřenou způsobu útoku, neboť přiměřenost obrany jeho použití ve smyslu druhé věty § 13 tr. zák. je třeba posoudit se zřetelem na všechny okolnosti případu.*“

²¹¹ Šámal, P. a kol.: Trestní zákoník I, § 1 až 139, Komentář, 2. vydání, C.H.Beck, Praha, 2012 s. 406

²¹² Šámal, P. a kol., opak. cit., s. 407

²¹³ Vokoun, R. in Novotný, O., Vanduchová, M., Šámal, P. a kol.: Trestní právo hmotné, Obecná část, 6. vydání, Wolters Kluwer ČR a.s., Praha, 2010, s. 271 – 272

uznáván všeobecně – někteří autoři ho popírají s tím, že jediným hlediskem je, aby obrana byla potřebná k odvrácení útoku. Lze podle nich hájit jakýkoliv zájem chráněný trestním zákonem i těmi nejtvrďšími prostředky, třeba i usmrcením útočnicka, je-li to potřebné.²¹⁴ Takovéto názory je však podle mého třeba odmítnout, viz zmíněný případ usmrcení sousedových dětí na ochranu ovoce a ovocného stromu – při takto mimořádné disproporci mezi konfliktními zájmy se nelze omezit toliko na zkoumání potřebnosti obrany; připuštění takového obranného jednání by sotva bylo společensky prospěšné a nikoliv škodlivé.

Při posuzování proporcionality (ve výše uvedeném smyslu) tedy srovnáváme zpravidla život a zdraví útočnicka se zájmy ohroženými na straně obránce – jsou-li na straně obránce ohroženy rovněž život a zdraví, je srovnání relativně snadné. Problém nastává v případě, chceme-li srovnávat zájmy, které nelze „převést na společného jmenovatele“. I tam však nějaké hledisko najít musíme, neboť jinak bychom nutnou obranu nemohli připustit proti celé řadě útoků, proti nimž je potřebná (např. trestné činy majtkové – krádež, či proti svobodě – loupež, omezování osobní svobody atp.).²¹⁵ Vedle tohoto názoru se někdy uvádí, že u nutné obrany zpravidla vůbec není třeba druhově odlišné zájmy srovnávat, ježto ačkoliv útok v konkrétním případě sice může mířit na jiné hodnoty než život nebo zdraví, jakmile útočnick narazí na obranné jednání a obává-li se prozrazení, začne zpravidla ohrožovat i zdraví a život obránce.²¹⁶

Dolenský²¹⁷ k posuzování proporcionality a významu jednotlivých zájmů uvádí, že je při tom třeba mít na zřeteli smysl celého právního institutu a konkrétní případy zobecňovat, protože však v nauce ani praxi neexistují žádné přesnější směrnice – „víme jen, že škoda způsobená útočnickovi může být větší, než jaká hrozila, ale nevíme o kolik.“ Sám proto rozděluje v úvahu připadající situace nutné obrany na čtyři skupiny, v závislosti na výši újmy na zdraví či životě způsobené útočnicku: i) usmrcení útočnicka –

²¹⁴ Dolenský, A.: Přiměřenost nutné obrany, Sborník prací z trestního práva k 70. narozeninám prof. Dr. V. Solnaře, Univerzita Karlova, Praha, 1969, s. 30

²¹⁵ Dolenský, A., opak. cit., s. 32

²¹⁶ Šámal, P. a kol.: Trestní zákoník I, § 1 až 139, Komentář, 2. vydání, C.H.Beck, Praha, 2012 s. 407

²¹⁷ Dolenský, A., opak. cit., s. 33 – 34

to se připouští v případech útoků proti životu, úmyslného obecného ohrožení, nejtěžších útoků na státní zřízení (zde autor dodává, že takové situace jsou pro obránce velmi rizikové v tom smyslu, že správně nerozezná, zda se o takový útok skutečně jedná), znásilnění, zvláště závažného zneužití dětí a pod podmínkou dostatečné společenské nebezpečnosti (škodlivosti) i případy ostatních sexuálních činů; **ii)** útočníku je způsobena těžká újma na zdraví – tyto situace autor považuje za nejspornější a nejobtížnější k vymezení, sám by však takovou obranu připouštěl v případech, kdy útočník může obránci rovněž způsobit těžkou újmu na zdraví, a dále v některých případech prostého násilí proti tělesné integritě, provedeného za závažnějších okolností a také v některých případech větších krádeží, krádeží vloupáním a loupežích; **iii)** útočníku je způsobena prostá újma na zdraví – to autor připouští vždy tehdy, přesáhne-li útok stupeň nebezpečnosti (škodlivosti) potřebný pro trestný čin, a to je-li útok namířen proti kterémukoliv zájmu (ostatní krádeže, poškozování věcných hodnot, rušení domovní svobody, omezování osobní svobody, výtržnictví atp.); **iv)** útočníku jsou způsobeny následky „lehčího rázu“, např. krátkodobé omezení osobní svobody útočníka, či zničení nástroje jeho útoku (patrně sem lze zařadit i újmu na zdraví, která svou intenzitou nedosahuje ani ublížení na zdraví ve smyslu dnešních § 146 ve spojení s § 122 odst. 1 trestního zákoníku) – takovou obranu lze připustit vždy, i když jde o útok ležící na dolní hranici nebezpečnosti (škodlivosti) trestných činů.

Jak uvedeno, tato kategorizace se neopírá o žádné obecné směrnice, které by vyplývaly z trestního zákoníku či jiného právního předpisu, nebo které by byly z jiného důvodu všeobecně uznávány praxí i naukou; všechny situace nutné obrany bude třeba posoudit individualizovaně, s ohledem na konkrétní okolnosti toho kterého případu, a ve vztahu k těmto okolnostem pak vyvodit závěr o přiměřenosti (resp. zcela zjevné nepřiměřenosti) obrany; „*rozlišování mezi chráněným zájmem vyššího či nižšího typu pouze v obecné rovině nemá při hodnocení přiměřenosti obrany prakticky žádný větší význam*“²¹⁸. Toto posuzování pak vždy leží v rukou příslušného orgánu činného v trestním řízení a názory jednotlivých orgánů na stejné či obdobné situace se tak mohou lišit. Rozdíly v posuzování však vždy musí být důvodné, v rámci zásady právní

²¹⁸ Teschler, E.: K některým otázkám nutné obrany, Trestní právo 10/1997, s. 11

jistoty a materiální rovnosti – ke sjednocování judikatury v tomto směru slouží mimo jiné i rozhodnutí a stanoviska Nejvyššího soudu ČR.

Z uvedeného výkladu tedy vyplývá, že obecně újma způsobená v obraně může být větší než újma z útoku hrozící, nesmí tu být však (zcela) mimořádný nepoměr.²¹⁹ Proto „*nevybočuje z tohoto hlediska z mezí nutné obrany, jestliže např. žena usmrtí útočnicka, který ji chce znásilnit, když odvrací jeho útok, při kterém ji útočník surově bije a různými způsoby přiškrcuje nebo rdousí, aby jednak překonal její odpor a jednak ji zabránil v křiku, kterým chce přivolat pomoc.*“²²⁰

V tomto ohledu nejvíce sporů v nauce i praxi pravděpodobně vyvolává otázka, zda lze usmrtit i na ochranu majetku. K tomu např. Vokoun²²¹ uvádí, že se sice jedná o otázku spornou, ale literatura vesměs usmrcení na ochranu majetku připouští, a to výjimečně v těch případech, kdy jde o ochranu velkých majetkových hodnot. Sám se k tomuto názoru přiklání a dodává, že „*patrně nelze zcela vyloučit úmyslné usmrcení útočnicka při ochraně majetku, půjde-li o mimořádnou hodnotu majetku (např. komplex obytných nebo průmyslových budov), o nenahraditelnou majetkovou hodnotu (např. významná architektonická kulturní památka) nebo o takové majetkové hodnoty, jejichž poškození nebo zničení bude mít fatální vliv na život lidí (např. sklad léků a potravin v době živelní pohromy).*“ S tímto názorem bezvýhradně souhlasím, pokud jde o ten majetek, jehož poškození či zničení by mělo fatální vliv na život lidí. Pokud jde o jiný majetek mimořádné hodnoty, považoval bych usmrcení na jeho ochranu za přípustné

²¹⁹ K tomu i např. stanovisko trestního kolegia NS ČR sp. zn. Tpjn 303/2008: „*Škoda způsobená v obraně může být větší než škoda z útoku hrozící, nesmí tu však být zcela mimořádný nepoměr (např. usmrcení zloděje, šlo-li o drobnou krádež). Podle ustálené judikatury Nejvyššího soudu nelze na vybočení z mezí nutné obrany usuzovat jen z toho, že napadený zranil útočnicka a popř. jej i usmrtil, přičemž sám žádné zranění neutrpěl, jestliže tím odvrátil útok přímo hrozící nebo trvající a taková obrana nebyla zcela zjevně nepřiměřená povaze a nebezpečnosti útoku.*“

²²⁰ Šámal, P. a kol.: Trestní zákoník I, § 1 až 139, Komentář, 2. vydání, C.H.Beck, Praha, 2012 s. 407; Na tento problém Šámal upozorňoval již dříve in K vládnímu návrhu novelizace ustanovení § 13 tr.zák. o nutné obraně, Právní praxe 2/1994, s. 83, kde kritizoval dosavadní názor, který a priori posuzoval každé usmrcení znásilněnou ženou jako překročení mezí nutné obrany, s tím, že se podle jeho názoru dostatečně z hlediska subjektivního stavu znásilňované ženy nezvažovalo jednání útočnicka, který ženu při znásilnění nezřídka také přiškrcuje či rdousí a skutečnost, že sám trestní zákon považoval znásilnění za tak závažný delikt, že jeho následkem může být i smrt ženy.

²²¹ in Novotný, O., Vanduchová, M., Šámal, P. a kol.: Trestní právo hmotné, Obecná část, 6. vydání, Wolters Kluwer ČR a.s., Praha, 2010, s. 270

pouze v případě, že by se útokem na tento majetek obránce mohl např. ocitnout bez domova (likvidace obydlí obránce) či by se mohl dostat do jiných závažných existenčních potíží (např. loupež celoživotních úspor obránce).

Jako nejvíce problematické vidím usmrcení na ochranu před zničením majetku, jehož význam spočívá toliko v jeho nenahraditelnosti (např. zmíněná architektonická kulturní památka), jehož zničení by se však výraznějším způsobem nedotklo života občanů ve výše uvedeném smyslu. Protože je lidský život vůbec nejvyšší hodnotou, kterou trestní zákoník zná a chrání, mělo by se obranné jednání se smrtelným následkem pro útočníka tolerovat pouze v těch nejkrajnějších případech, kdy obránce zpravidla jedná v určitém silném rozrušení pod tíhou zjištění a uvědomění si potenciálních výše zmíněných fatálních důsledků přímo hrozícího či probíhajícího útoku na majetek, ke kterému má relativně úzký osobní vztah. Takové silné rozrušení patrně mnohdy ovlivní psychický stav obránce do té míry, že bude usmrcení útočníka považovat za jediné východisko z tíživé situace a jediné možné řešení k odvrácení pohromy. Z tohoto pohledu podle mého názoru překračuje uvedený toleranční rámec obranné jednání, jímž byl útočník usmrcen na ochranu (architektonické) kulturní památky, pakliže její význam spočívá téměř výhradně v tom, že je součástí určitého národního kulturního bohatství a je ve své jedinečnosti nenahraditelná – to je jistě samo o sobě důležité, ale dle mého názoru to není dostačujícím důvodem pro připuštění usmrcení útočníka na ochranu takového majetku.

5.3.2.3 Vztah obou hledisek posuzování přiměřenosti

Výše máme tedy uvedena dvě hlediska, podle kterých se posuzuje přiměřenost obrany útoku. Nyní se stručně zaměřím na vztah mezi oběma hledisky. Budu přitom opět vycházet z Dolenského²²², neboť tuto problematiku popsal velmi přehledně.

Při posuzování přiměřenosti se hodnocení následků vždy omezuje pouze na následky relevantní pro trestní právo, ježto nutná obrana je institutem trestněprávním, sloužícím k obraně zájmů chráněných trestním zákoníkem. Tyto následky způsobené útočníku posléze porovnáváme jednak se škodou hrozící z útoku a jednak s intenzitou

²²² Dolenský, A.: Přiměřenost nutné obrany, Sborník prací z trestního práva k 70. narozeninám prof. Dr. V. Solnaře, Univerzita Karlova, Praha, 1969, s. 35 – 36

útočnicku – tyto dva postupy je třeba odlišovat. Obě porovnávání přitom provádíme ve vzájemné souvislosti, ježto i poměr intenzity a škody spolu souvisí. „Útok vedený větší intenzitou hrozí zpravidla větší škodou a naopak. Ale není to nutný důsledek. Lze si snadno představit útok ohrožující život, podniknutý např. opilcem, který se sotva sám drží na nohou. Hrozí nejtěžší následek, ale intenzita útoku je malá. Ale i opačný případ je myslitelný, byť méně praktický.“²²³

Nutná obrana tedy musí být dostatečně silná, aby útok spolehlivě odvrátila, avšak nejvýše taková, aby nebyla v hrubém nepoměru k ohroženému zájmu – z toho vyplývá, že někdy nebude možné se vůbec bránit, ježto i minimální obrana potřebná pro odvrácení útoku by způsobila takovou újmu, která by byla v hrubém nepoměru k újmě hrozící. Tak tomu bude v případech útoků velké intenzity, ze kterých hrozí minimální škoda – viz příklad v poslední poznámce.

Na závěr autor uvádí, že se chování útočnicka a s ním i probíhající útok během situace nutné obrany mění – není předem pevně určený (může dojít ke stupňování intenzity útoku, volbě jiného prostředku, přistoupení dalších útočníků do potyčky apod.). Proto je i obránce oprávněn v průběhu útoku svou obranu měnit a přizpůsobovat ji okolnostem. Je pak třeba z hlediska přiměřenosti obrany útoku hodnotit jednotlivé fáze probíhající situace nutné obrany, přičemž pro vznik trestní odpovědnosti obránce postačí, vykročil-li z mezí přiměřenosti během kterékoli z těchto fází.

5.3.2.4 Objektivní a subjektivní hledisko posuzování přiměřenosti

Základem pro obě pojetí – subjektivní a objektivní – je objektivní zjištění skutkového stavu v souladu se zásadou materiální pravdy, tedy zda byly objektivně dány všechny podmínky nutné obrany. Následně soud tyto okolnosti vykládá buď z ryze objektivního hlediska, anebo ve větší či menší míře přihlíží k hledisku subjektivnímu a hodnotí objektivní okolnosti z pohledu obránce, popř. případ hodnotí pouze z obránčova

²²³ Dolenský, A.: Přiměřenost nutné obrany, Sborník prací z trestního práva k 70. narozeninám prof. Dr. V. Solnaře, Univerzita Karlova, Praha, 1969, s. 36; jako příklad takového opačného případu autor uvádí situaci, kdy je mezi dvěma sousedy veden spor o (celkem bezcenný) strom stojící na pozemku jednoho z nich. Skupina kamarádů toho druhého se rozhodne strom porazit, což první soused oprávněně pokládá za útok na svoje zájmy. Hrozící škoda je tedy minimální, avšak intenzita útoku značná, neboť rozkuráženou partu útočníků by bylo možno zastavit jen za cenu způsobení těžké újmy na zdraví dvěma či třem z nich.

pohledu (subjektivně). Tato dvě základní hlediska je pak možno i spojit a vyžadovat přiměřenost z objektivního a subjektivního hlediska současně, anebo stanovit, že k přípustnosti nutné obrany postačí naplnění byť i jednoho z nich.²²⁴ Pro jednotlivá hlediska posuzování (čistě objektivní, čistě subjektivní, spojení subjektivního a objektivního hlediska, průměrný úsudek průměrného občana) zde platí obdobně to, co bylo k těmto hlediskům napsáno v podkapitole 4.3.4 u institutu krajní nouze.

V teorii a praxi jsou patrně nejrozšířenější teorie objektivní, modifikované subjektivními prvky; naše současná teorie a praxe se však kloní spíše k hledisku subjektivnímu.²²⁵ Tak podle českého práva nutnou obranu vylučuje pouze ta nepřiměřenost, která je „zcela zjevná“ – jasná, mimořádná (výraz „zcela zjevně“ však nepředstavuje toliko „podle představ bránící se osoby“, ale určitou nepochybnost a očitost, patrnou podle jakéhosi průměrného úsudku – v praxi podle úsudku příslušného orgánu činného v trestním řízení). Výraz „zcela zjevně“ je podnětem k tomu, aby „orgány činné v trestním řízení posuzovaly podmínky nutné obrany s určitou velkorysostí ve prospěch obránce.“²²⁶ Při posuzování, zda nutná obrana byla zcela zjevně nepřiměřená, je tedy zapotřebí vedle objektivně existujících okolností případu přihlížet také k tomu, jak se situace jevila obránci, a to s ohledem na jeho psychický stav (strach, zmatek, rozrušení atp.). Jako u krajní nouze ani zde nelze subjektivní hledisko přeceňovat a absolutizovat, neboť by trestní odpovědnosti mohli v některých případech ujít ti pachatelé, jejichž chybný úsudek byl zapříčiněn zaviněným omylem, popř. ti, kteří svůj úsudek dodatečně při výpovědi upravili tak, aby to odpovídalo požadavku přiměřenosti nutné obrany. Proto orgán činný v trestním řízení, který hodnocení provádí, musí při tom vzít v úvahu rovněž existenci a příčiny nesprávného vnímání a hodnocení objektivně existujících podmínek nutné obrany, vzniklé v důsledku např. nepozornosti obránce, jeho nepříznivého zdravotního stavu

²²⁴ Kuchta, J.: Nutná obrana, 1. vydání, Masarykova univerzita, Brno, 1999, s. 155

²²⁵ Kuchta, J., opak. cit., s. 157

²²⁶ Vokoun, R. in Novotný, O., Vanduchová, M., Šámal, P. a kol.: Trestní právo hmotné, Obecná část, 6. vydání, Wolters Kluwer ČR a.s., Praha, 2010, s. 272

(zrakové postižení), či objektivní nemožnosti okolnosti správně poznat (střelbyschopnost zbraně). To platí i pro pomoc v nutné obraně.²²⁷

5.4 Zhodnocení právní úpravy nutné obrany

Podmínky a meze nutné obrany jsou upraveny obecným ustanovením § 29 TrZ, proto na možnosti a přesné hranice jednání obránce neexistují jednotné názory. Vždy je třeba přihlížet jednak k judikatuře soudů, která se výkladem jednotlivých podmínek a případy jejich překročení zabývá a jednak k názorům uvedeným v odborné literatuře, ze kterých judikatura zprvu mnohdy vychází.

Podle mého názoru jsou hranice jednání v nutné obraně nastaveny relativně široce a poskytují obránci vesměs dostatek prostoru a možností beztrestně svépomocí vystoupit na ochranu zájmů svých, popř. i zájmů jiných osob či společnosti jako celku. To však neznamena, že existující právní úprava je dokonalá. Šlo by např. navrhnout, aby trestní zákoník ve výkladových ustanoveních blíže vymezil pojem útoku. Ačkoliv dnes převažujícím pojetím je, že se vyžaduje jeho objektivní protiprávnost (tzn. nevyžaduje se zkoumání subjektivní stránky útočnicka, rozhodující je skutečnost, že jednání směřuje proti některému zájmu chráněnému trestním zákoníkem), v zájmu právní jistoty by bylo vhodné, aby to zákon výslovně upravil. Jak uvedeno, pojetí protiprávnosti útoku úzce souvisí s otázkou přípustnosti nutné obrany proti útokům osob nepřičetných, dětí a osob jednajících v omylu – i tuto otázku by patrně bylo vhodné upravit přímo v zákoně a popřípadě nutnou obranu proti těmto osobám omezit požadavkem subsidiarity v některých případech (k tomu viz výše).

Další doporučení lze učinit ve vztahu k pojmu obrany zcela zjevně nepřiměřené způsobu útoku. Ačkoliv rozhodovací praxe soudů je relativně ustálená ohledně výkladu pojmu „způsobu útoku“, pokud by zákon blíže specifikoval, co se pod tento pojem má řadit, pomohlo by to odstranit i ty poslední dohady o jeho přesném významu. Nadto čím je zákon v tomto ohledu přesnější a srozumitelnější, tím lépe institutu nutné obrany porozumí i laická veřejnost, na které hlavně leží uplatňování tohoto institutu v praxi.

²²⁷ Kuchta, J.: Nutná obrana, 1. vydání, Masarykova univerzita, Brno, 1999, s. 158

Pojem přiměřenosti nutné obrany by pak mohl být nahrazen pojmem potřebnosti obrany (resp. pojem zcela zjevné nepřiměřenosti pojmem zcela zjevné nepotřebnosti), když druhý zmíněný lépe vystihuje podstatu a smysl „nutné“ obrany – vyjadřuje obranu, která je právě ještě potřebná k odvrácení útoku (k tomu výše uvedený názor Dolenského). Aby se však předešlo v některých případech příliš tvrdým důsledkům plynoucím z připuštění obrany potřebné (viz výše uvedený příklad s dětmi kradoucími ovoce ze stromu, kdy jediným možným způsobem účinné a potřebné obrany je použití proti nim střelné zbraně), bylo by možné v zákoně zakotvit zákaz způsobení hrubě (mimořádně) nepřiměřeného následku (resp. zákaz hrubého / mimořádného nepoměru mezi chráněným a obětovaným zájmem), čímž by byl rovněž jednou pro vždy objasněn vztah mezi poměrem intenzity útoku a obrany a poměrem hrozící a způsobené škody v nutné obraně.

Na druhou stranu je nutné (až na výše uvedené případy) odmítnout někdy se ozývající požadavky na zavedení podmínky subsidiarity nutné obrany, a to ať už jde o požadavek preference útěku či přivolání pomoci orgánů veřejné moci před jednáním v nutné obraně, či požadavek volby mírnějšího způsobu obrany před způsobem intenzivnějším. A to nehledě na to, zda má obránce v konkrétním případě nad situací kontrolu či nikoliv.

6. Právní důsledky překročení mezí krajní nouze a nutné obrany

6.1 Obecně k právním důsledkům excesu

Vybočení z mezí krajní nouze či nutné obrany je protiprávní a společensky škodlivé a proto se tyto případy posoudí podle obecných zásad trestní odpovědnosti, tzn. jednající bude odpovídat za ten trestný čin, jehož znaky svým jednáním naplnil. Může se přitom jednat jak o trestný čin dolůzní, tak kulpózní. Klíčovou roli zde bude hrát posuzování subjektivní stránky jednajícího, konkrétně jeho zavinění ke znakům skutkové podstaty a k excesu samotnému. Protože se tyto formy zavinění v obou znacích nemusí vždy shodovat (např. následek byl způsoben úmyslně, ale k překročení mezí došlo pouze z nedbalosti), je třeba vyřešit otázku, čemu dát v daném případě přednost a za jaký trestný čin pachatele vlastně postihneme. Při posuzování případů, ve kterých se formy zavinění k následku a excesu shodují, nevznikají v praxi větší problémy. Tak pokud obránce úmyslně překročí meze krajní nouze či nutné obrany a úmyslně způsobí nepřiměřený následek, bude odpovídat za úmyslný trestný čin. Pokud naopak exces i následek způsobí z nedbalosti, bude odpovídat za trestný čin nedbalostní.²²⁸

Problém nastává v případě, kdy formy zavinění ve vztahu ke způsobenému následku a k excesu z mezí krajní nouze či nutné obrany nejsou totožné. Vokoun²²⁹ v této souvislosti uvádí tři základní možné způsoby řešení dané neshody forem zavinění. První z nich bere **ohled toliko na zavinění k následku, přičemž zavinění k excesu je nerozhodné**. V takovém případě by exces měl význam pouze pro vznik trestní odpovědnosti jako takové, nikoliv pro samotnou právní kvalifikaci spáchaného trestného činu – pachatelé, z nichž jeden meze překročil z nedbalosti v důsledku omylu a druhý úmyslně ze msty, a kteří oba úmyslně zavinili tentýž následek, byli by

²²⁸ Kuchta, J.: Nutná obrana, 1. vydání, Masarykova univerzita, Brno, 1999, s. 167

²²⁹ Vokoun, R.: Vybrané aktuální otázky nutné obrany a krajní nouze, Acta Universitatis Carolina-Iuridica 3/1989, Praha, s. 65 – 69; shodně též Kuchta, J.: Nutná obrana, 1. vydání, Masarykova univerzita, Brno, 1999, s. 166 – 168

odpovědní za stejný trestný čin (ačkoliv stejně potrestáni by patrně nebyli, ježto povaha a závažnost jednání nejsou totožné).

Druhé z možných řešení naopak vychází z předpokladu, že **rozhodné je zavinění ve vztahu k excesu, zavinění ve vztahu k následku je bez významu**²³⁰. V takovém případě pachatel odpovídá za úmyslný trestný čin jen na základě toho, že úmyslně vykročil z mezí krajní nouze či nutné obrany, a to bez ohledu na to, zda následek způsobil pouze z nedbalosti²³¹. Dopustil-li se pachatel excesu z nedbalosti, bude naopak odpovídat vždy pouze za některý kulpózní trestný čin. Takové řešení by však mimo jiné bylo v rozporu s trestním zákoníkem, když tento v § 15 a § 16 v souvislosti se zaviněním hovoří o „porušení nebo ohrožení zájmu chráněného trestním zákonem“, čímž se myslí právě způsobený následek – proto je třeba k zavinění k následku přihlížet. Nadto by toto řešení neodpovídalo spravedlivému společenskému uspořádání, ježto by při případném shodném úmyslném zavinění excesu oba pachatelé odpovídali za úmyslný trestný čin (např. vraždy), přestože první způsobil smrt úmyslně a druhý pouze z nedbalosti (viz uvedený příklad v poznámce).²³²

Protože obě výše nastíněná řešení mají výrazné nedostatky, patrně dnes převažujícím je ten názor, který pro **vznik odpovědnosti za úmyslný trestný čin požaduje tuto formu zavinění ve vztahu ke všem znakům skutkové podstaty** – tedy jak těm pozitivním (jednání, následek, příčinná souvislost mezi nimi, ale i další znaky vymezující skutkovou podstatu trestného činu), tak i k těm negativním (podmínky okolností vylučujících protiprávnost). Tedy jak ve vztahu k následku, tak ve vztahu

²³⁰ Toto stanovisko v české nauce zastával např. Jebavý, M. in (diskuse) Vybočení z mezí nutné obrany, Socialistická zákonnost, 1/1975, s. 38 – 39, kde mmj. uvádí, že „... přitom je nerozhodná forma zavinění k pozitivním znakům skutkové podstaty trestného činu, který svým jednáním (pachatel) naplnil, a rozhoduje forma zavinění vzhledem k negativním znakům skutkové podstaty trestného činu, tj. k podmínkám nutné obrany. Jako dolůžní delikty je pak možné postihnout jen ta jednání, kdy pachatel úmyslně vybočí z mezí nutné obrany.“

²³¹ Vokoun, R.: Vybrané aktuální otázky nutné obrany a krajní nouze, Acta Universitatis Carolina-Iuridica 3/1989, Praha, s. 68, uvádí jako příklad případ, kdy osoba v úmyslu vytrést zloděje jablek hodí po něm kamenem, avšak namísto zamýšleného následku zasáhnout jej do ruky, zasáhne jej do hlavy a usmrtí ho. Jednající pak bude odpovídat za trestný čin vraždy, jakkoliv ve vztahu k usmrcení bude možno dovést toliko zavinění z nedbalosti.

²³² Vokoun, R., opak. cit., s. 67 - 68

k excesu. Nevztahuje-li se úmysl pachatele na následek i exces, může být toliko odpovědný pro některý trestný čin spáchaný z nedbalosti, jsou-li však i ostatní znaky skutkové podstaty alespoň nedbalostí zahrnuty²³³. Nelze-li totiž ve vztahu k následku nebo excesu dovést alespoň nevědomou nedbalost (tedy pachatel neví, že takový následek způsobí, resp. že překračuje meze nutné obrany či krajní nouze a vědět o tom neměl nebo nemohl), nebude pachatel vůbec trestně odpovědný. Situace, kdy se představy pachatele v podstatných rysech rozcházejí se skutečností, se posuzují podle ustanovení trestního zákoníku o skutkovém omylu²³⁴ (o tom více viz podkapitulu 4.2.1.4 o putativní krajní nouzi, resp. 5.2.1.4 o putativní nutné obraně).

²³³ K tomu viz **rozhodnutí Vrchního soudu v Praze sp. zn. 1 To 55/1993**: „*podmínkou trestnosti jednání, které je překročením mezi nutné obrany, např. proto, že útok, proti kterému je obrana zaměřená, již netrvá, je také zavinění vztahující se na tuto skutečnost. V případech kvalifikovaných jako exces je pak také potřeba důsledně zjišťovat, zda šlo o úmyslné nebo nedbalostní překročení mezi nutné obrany a přihlížet přitom i k rozrušení obránce vyvolanému útokem. To znamená, že dovozuje-li soud prvního stupně nepřímý úmysl obžalovaného ve vztahu ke smrtelnému následku u poškozených, musí být spolehlivě prokázáno, že obžalovaný nejenže věděl, že opakovanými intenzivními údery do hlavy poškozených je může usmrtit a pro takový případ byl srozuměn, ale také, že věděl, že útok obžalovaných již netrvá ani přímo nehrozí, resp. trval-li nebo přímo hrozil, věděl, že jeho obrana je ve zřejmém nepoměru k nebezpečnosti útoku, a byl s tím srozuměn. Obžalovaný se nedoznal, že by vnímal, že poškození již na něj neútočí, resp. že nejsou schopni dalšího útoku, oháněl se kolem sebe stoličkou, resp. tyčí (nebylo přesně prokázáno, o jaký předmět šlo), ze strachu před pokračováním jejich útoku. Nabízí se zde tedy otázka, zda právě překročení podmínek nutné obrany není v jeho případě pokryto spíše některou z forem nedbalostního zavinění podle § 5.*“; k obdobným závěrům došel i **NS v rozhodnutí sp. zn. 5 Tdo 162/2007**: „*V případě excesu z mezi nutné obrany je podmínkou trestní odpovědnosti obránce nejen zaviněné překročení nutné obrany, ale jeho zavinění se musí vztahovat též ke znakům příslušné skutkové podstaty, kterou tím naplnil, přičemž nemusí jít o stejnou formu zavinění*“ a **ÚS v nálezu IV.ÚS 433/02**: „*Ústavní soud souhlasí se závěrem obecných soudů, že odsouzený vybočil z mezi nutné obrany v excesu intenzivním. ... Zároveň však Ústavní soud zjišťuje, že rozhodnutími obecných soudů došlo k porušení ústavních práv stěžovatele proto, že závěr o úmyslném zavinění odsouzeného vyslovený obecnými soudy je v extrémním nesouladu s dokázanými skutkovými okolnostmi. Tvrzení, vyslovené ve stížnosti napadených rozsudcích, že se podařilo prokázat zavinění nejméně ve formě nepřímého úmyslu podle § 4 písm. b) tr. zák., tj., že odsouzený věděl, že svým jednáním může způsobit smrt poškozeného, a pro případ, že ji způsobí, byl s tím srozuměn, nemá oporu v provedených důkazech. Nalézacímu soudu se nepodařilo prokázat, že odsouzený byl srozuměn s tím, že způsobí smrt poškozeného.*“

²³⁴ Vokoun, R.: Vybrané aktuální otázky nutné obrany a krajní nouze, Acta Universitatis Carolina-Iuridica 3/1989, Praha, s. 70; Kuchta, J.: Nutná obrana, 1. vydání, Masarykova univerzita, Brno, 1999, s. 168

6.2 Jednotlivé právní důsledky překročení mezí krajní nouze a nutné obrany

Obecně platí, že nejsou-li zcela splněny podmínky nutné obrany, je třeba čin posoudit podle obecných zásad trestnosti.²³⁵ Většina států však nějakým způsobem zohledňuje skutečnost, že trestný čin byl spáchán při vykročení z mezí některé okolnosti vylučující protiprávnost, a to způsobem, který pachateli excessu prospívá. Pokud by totiž byli pachatelé postihováni běžným způsobem např. i tehdy, došlo-li k excessu z nedbalosti, mohlo by vědomí možnosti sankce vést občany k tomu, aby v krajní nouzi či nutné obraně raději vůbec nejednali, zejména pokud by útok (či jiné nebezpečí) ohrožoval především chráněné zájmy jiných osob či zájmy celospolečenské a nikoliv nezbytně nutně také zájmy osoby proti útoku (jinému nebezpečí) zasahující.²³⁶

Jednání v krajní nouzi či nutné obraně je totiž toliko právem a nikoliv povinností – nebude-li mít občan dostatečné záruky beztrestnosti (či alespoň snížení případného postihu) v případech zaviněného excessu ze stanovených mezí, nebude ani aktivně a uvědoměle vystupovat na ochranu zájmů ostatních spoluobčanů a zájmů celospolečenských. V důsledku toho pak bude podstatně snížena i účinnost a preventivní vliv těchto institutů v boji s kriminalitou a jinou protispolečenskou činností.²³⁷ Proto i české trestní právo jednání při excessu z krajní nouze či nutné obrany určitým způsobem privileguje oproti jiným případům trestného jednání.

6.2.1 Obecně polehčující okolnosti

V souvislosti s privilegováním pachatele excessu lze v první řadě uvažovat o aplikaci některé obecně polehčující okolnosti, které trestní zákoník demonstrativně

²³⁵ Např. Šámal, P. a kol.: Trestní zákoník I, § 1 až 139, Komentář, 2. vydání, C.H.Beck, Praha, 2012, s. 408

²³⁶ Vokoun, R.: Vybrané aktuální otázky nutné obrany a krajní nouze, Acta Universitatis Carolina-Iuridica 3/1989, Praha, s. 72; obdobně také Císařová, D.: K podnětům sovětské právní úpravy překročení mezí nutné obrany pro čs. právní úpravu, Socialistická zákonnost č. 2/1982, s. 92

²³⁷ Vokoun, R., opak. cit., s. 73; Obdobně také Císařová, D., Mittlöhner, M.: K problematice okolností vylučujících protiprávnost, Československá kriminalistika 9 /1983, s. 229

vypočítává v § 41²³⁸. Polehčující okolnosti jsou významným prostředkem soudní individualizace trestu, neboť blíže charakterizují jednotlivé stránky trestného činu nebo osobu jeho pachatele a konkretizují hlediska zákona pro stanovení druhu trestu a jeho výměry. Jinými slovy polehčující okolnosti jsou v podstatě jakékoliv právně relevantní skutečnosti, které, jakmile byly zjištěny a náležitě zhodnoceny, se projeví především při rozhodování soudu o druhu a výměře ukládaného trestu za spáchaný trestný čin, a to na základě § 39 odst. 3 trestního zákoníku.²³⁹ Tím tyto okolnosti ve prospěch pachatele trestného činu ovlivňují, zda vůbec bude uložen nějaký trest, a pokud ano, jaký trest je v daném případě nezbytný a přiměřený, to i s ohledem na další okolnosti případu.

Hovoříme v tomto případě o *obecně* polehčujících okolnostech, neboť je lze uplatnit zásadně při ukládání jakéhokoliv druhu trestu za jakýkoliv trestný čin. To platí s výjimkou ukládání trestu za trestný čin, jehož zákonnými znaky, včetně znaků kvalifikované skutkové podstaty, jsou mimo jiné okolnosti, které by jinak byly okolnostmi obecně polehčujícími.²⁴⁰ § 39 odst. 4 trestního zákoníku totiž stanoví, že k okolnosti, která je zákonným znakem trestného činu, včetně okolnosti, která podmiňuje použití vyšší trestní sazby, nelze přihlídnout jako k okolnosti polehčující. Jako k okolnosti obecně polehčující nelze přihlídnout ani k okolnosti odůvodňující

²³⁸ Soud jako k polehčující okolnosti přihlídně **zejména** k tomu, že pachatel: a) spáchal trestný čin poprvé a pod vlivem okolností na něm nezávislých, b) spáchal trestný čin v silném rozrušení, ze soucitu nebo z nedostatku životních zkušeností, c) spáchal trestný čin pod tlakem závislosti nebo podřízenosti, d) spáchal trestný čin pod vlivem hrozby nebo nátlaku, e) spáchal trestný čin pod vlivem tíživých osobních nebo rodinných poměrů, které si sám nezpůsobil, f) spáchal trestný čin ve věku blízkém věku mladistvých, g) spáchal trestný čin odvraceje útok nebo jiné nebezpečí, aniž byly zcela splněny podmínky nutné obrany nebo krajní nouze, anebo překročil meze přípustného rizika nebo meze jiné okolnosti vylučující protiprávnost, h) spáchal trestný čin v právním omylu, kterého se bylo možno vyvarovat, i) trestným činem způsobil nižší škodu nebo jiný menší škodlivý následek, j) přičinil se o odstranění škodlivých následků trestného činu nebo dobrovolně nahradil způsobenou škodu, k) svůj trestný čin sám oznámil úřadům, l) napomáhal při objasňování své trestné činnosti nebo významně přispěl k objasnění trestného činu spáchaného jiným, m) přispěl zejména jako spolupracující obviněný k objasňování trestné činnosti spáchané členy organizované skupiny, ve spojení s organizovanou skupinou nebo ve prospěch organizované zločinecké skupiny, n) trestného činu upřímně litoval, nebo o) vedl před spácháním trestného činu řádný život.

²³⁹ Ten ukládá soudu, aby při stanovení druhu trestu a jeho výměry přihlídl k polehčujícím a přitěžujícím okolnostem, k době, která uplynula od spáchání trestného činu, k případné změně situace a k délce trestního řízení, trvalo-li nepřiměřeně dlouhou dobu.

²⁴⁰ Púry, F. in Šámal, P. a kol.: Trestní zákoník II, § 140 až 421, Komentář, 2. vydání, C.H.Beck, Praha, 2012, s. 542 - 543

mimořádné snížení trestu odnětí svobody (k mimořádnému snížení trestu odnětí svobody v případě excesů viz níže).

Jak uvedeno výše, polehčující okolnosti jsou v trestním zákoníku vyjmenovány pouze demonstrativně, přičemž soud může v konkrétním případě přiznat povahu polehčující okolnosti i jiným skutečnostem, pokud tyto mají vliv na úvahy o druhu a výměře trestu. Polehčující okolností může za těchto podmínek být i např. to, že pachatel byl k trestnému činu sveden jinou osobou, nebo že byl k trestnému činu vyprovokován závadným chováním poškozeného. Spáchal-li pachatel trestný čin s motivem vykonat některé společensky užitečné jednání, může to být polehčující okolností i u nedbalostních trestných činů (např. při dopravní nehodě způsobené rychlou jízdou v zájmu zajištění brzké lékařské pomoci pachatel způsobil třetí osobě újmu na zdraví)²⁴¹ – to bude typicky přicházet v úvahu při intenzivním excesu z jednání v krajní nouzi.

Z hlediska obsahu se polehčující okolnosti mohou vztahovat jak k následku či k účinku trestného činu, tak ke způsobu jednání, k osobě pachatele, k subjektivní stránce trestného činu, nebo i k dalším skutečnostem významným pro posouzení trestnosti činu a trestněprávních důsledků za jeho spáchání. Některé polehčující okolnosti se projeví už při hodnocení osoby pachatele v rámci určení povahy a závažnosti činu²⁴² (např. okolnosti uvedené v § 41 písm. a) až i) a písm. o)), jiné se projeví až při úvahách o trestu, neboť přímo nesouvisí se samotným jednáním, kterým byl spáchán trestný čin, ale vztahují se typicky k chování pachatele po trestném činu nebo před ním (např. okolnosti uvedené v § 41 písm. j) až n)).²⁴³

Soud se však při rozhodování o druhu a výměře trestu neomezuje pouze na zjištění existence některých polehčujících okolností, nýbrž musí zvažovat význam

²⁴¹ Púry, F. in Šámal, P. a kol.: Trestní zákoník II, § 140 až 421, Komentář, 2. vydání, C.H.Beck, Praha, 2012, s. 543

²⁴² Povaha a závažnost trestného činu jsou podle § 39 odst. 2 trestního zákoníku určovány zejména významem chráněného zájmu, který byl činem dotčen, způsobem provedení činu a jeho následky, okolnostmi, za kterých byl trestný čin spáchán, osobou pachatele, mírou jeho zavinění a jeho pohnutkou, záměrem nebo cílem.

²⁴³ Púry, F. in Šámal, P. a kol., opak. cit., s. 543

a dosah každé z nich pro povahu a závažnost trestného činu, neboť mezi významem jednotlivých polehčujících okolností mohou být (a zpravidla budou) v konkrétním případě značné rozdíly. Rozhodný proto není jen samotný počet polehčujících okolností, ale též váha a význam každé z nich.²⁴⁴ Současná existence více polehčujících okolností může vzhledem k jejich významu odůvodnit dokonce i mimořádné snížení trestu odnětí svobody podle § 58 odst. 1 trestního zákoníku nebo vést k upuštění od potrestání podle § 46 trestního zákoníku (resp. upuštění od potrestání s dohledem podle § 48 trestného zákoníku), popř. může vést k uložení mírnějšího druhu trestu, nespojeného s odnětím svobody.

Demonstrativní výčet polehčujících okolností podle § 41 trestného zákoníku se uplatní i při ukládání trestu právnické osobě podle § 14 zákona o trestní odpovědnosti právnických osob, nebude-li jejich aplikace vyloučena z povahy věci, a to přestože samotný zákon se o polehčujících okolnostech nezmiňuje.²⁴⁵ Ustanovení § 41 trestního zákoníku se pak uplatní i při ukládání trestních opatření mladistvému pachateli za spáchané provinění, přičemž demonstrativní výčet těchto okolností je u mladistvého navíc výslovně rozšířen ustanovením § 25 odst. 1 zákona o soudnictví ve věcech mládeže²⁴⁶.

²⁴⁴ Dle rozhodnutí č. 1/1965 Sb. rozh. tr. platí, že úplné zjištění všech polehčujících (a přitěžujících) okolností, jakož i zhodnocení stupně jejich intenzity ve vztahu k ostatním takovým okolnostem, které se týkají činu a osoby pachatele a ve svém souhrnu určují povahu a závažnost trestného činu, je nezbytnou podmínkou pro stanovení druhu a výměry trestu. „Závěr soudu o možnosti nápravy pachatele musí být vždy v plném souladu s ochranou, kterou soud uloženým trestem poskytuje zájmům společnosti, státu a občanům před útoky pachatelů trestných činů, a výchovným působením na ostatní členy společnosti. Je zásadně vyloučeno, aby soud otázku možnosti nápravy pachatele řešil jen z hlediska jeho osoby nebo docela jen z hlediska některé skutečnosti, svědčící v jeho prospěch, a ostatní hlediska přehlížel, popř. jejich význam záměrně snižoval.“

²⁴⁵ Púry, F. in Šámal, P. a kol.: Trestní zákoník II, § 140 až 421, Komentář, 2. vydání, C.H.Beck, Praha, 2012, s. 544. Autor k tomu dále uvádí, že z polehčujících okolností přichází v úvahu u právnických osob aplikace zejména těch, které jsou uvedeny v § 41 písm. a), c), d), g), h), i) j, k) a l). Ostatní okolnosti uvedené v § 41 se neuplatní buď vůbec, nebo bude sporné je vyložit i ve prospěch právnické osoby.

²⁴⁶ Při výměře trestního opatření soud jako k polehčující okolnosti přihlédne zejména k tomu, že mladistvý a) úspěšně vykonal probační program nebo jiný vhodný program sociálního výcviku, psychologického poradenství, terapeutický program, program zahrnující obecně prospěšnou činnost, vzdělávací, doškolovací, rekvalifikační nebo jiný vhodný program k rozvíjení sociálních dovedností a osobnosti mladistvého, b) poskytl zadostiučinění poškozenému, nahradil úplně nebo alespoň částečně způsobenou škodu, odčinil nebo alespoň zmírnil újmu, kterou mu způsobil, a přičinil se o obnovení

Pokud jde o polehčující okolnosti vztahující se specificky k případům excesů, trestní zákoník výslovně ve svém § 41 písm. g) stanoví, že polehčující okolností je to, že pachatel „*spáchal trestný čin odvraceje útok nebo jiné nebezpečí, aniž byly zcela splněny podmínky nutné obrany nebo krajní nouze, anebo překročil meze přípustného rizika nebo meze jiné okolnosti vylučující protiprávnost*“. Jedná se o privilegující okolnost, která na našem území ve vztahu ke krajní nouzi a nutné obraně ve shodné podobě figurovala již za účinnosti předchozího trestního zákona. Jak uvedeno v předchozím výkladu, tato okolnost zakládá možnost soudu k ní při výměře trestu přihlídnout a korigovat konkrétní výši trestu v rámci zákonem stanovené trestní sazby – neumožňuje tedy bez dalšího (tj. bez současné existence více polehčujících okolností, jejichž význam by takový postup odůvodňoval) trestní sazbu snížit pod její dolní hranici. Tuto polehčující okolnost lze přitom aplikovat na všechny případy excesu – extenzivní i intenzivní, jarý i chabý, a je zde určitý prostor pro individualizaci jejich použití v závislosti na povaze jednotlivého případu.²⁴⁷

Nemožnost bez dalšího snížit dolní hranici trestní sazby stanovené pro příslušný trestný čin pak může představovat jeden z nedostatků tohoto řešení – neumožňuje totiž zohledňovat okolnosti jednání, za jejichž existence by potrestání pachatele podle stanovené trestní sazby bylo nepřiměřeně přísné. Např. pachatel úmyslně překročil meze nutné obrany a úmyslně útočníka usmrtil, avšak jednal v některém omluvitelném hnutí mysli, a proto jeho potrestání v rámci trestní sazby stanovené pro trestný čin vraždy, byť trestem na samotné její spodní hranici, by bylo příliš tvrdé. Tento nedostatek je dnes však do jisté míry korigován možností uplatnění privilegovaných skutkových podstat – k tomu dále.

Druhým svým způsobem nedostatkem je potom skutečnost, že obecně polehčující okolnosti zakládají toliko oprávnění soudu (nikoliv jeho povinnost *ex lege*) k nim přihlídnout a je aplikovat – závisí tedy výhradně na uvážení soudu, zda určitá

právních a společenských vztahů, které narušil svým chováním, nebo c) po spáchání provinění se choval tak, že lze důvodně předpokládat, že se v budoucnu již trestné činnosti nedopustí.

²⁴⁷ Solnař, V., Fenyk, J., Císařová, D., Vanduchová, M.: Systém českého trestního práva, 1. vydání, Část II.: Základy trestní odpovědnosti, Novatrix s.r.o., Praha, 2009, s. 127

okolnost svým významem podstatněji snižuje škodlivost činu. Jak uvádí Vokoun²⁴⁸, z pohledu obránce lze jejich použití či nepoužití namítat pouze v rámci výkonu obhajoby či při uplatnění opravných prostředků. „Z hlediska právní jistoty občanů je možnost zvýhodnění méně než nutnost zvýhodnění.“

Jako na třetí nedostatek by pak šlo nahlížet na skutečnost, že polehčující okolnosti podle § 41 písm. g) TrZ nelze užít při tzv. putativní krajní nouzi či nutné obraně. Ježto útok (nebezpečí) není skutečné, nemůže se obránce dovolávat odvrácení útoku (nebezpečí) na zájem chráněný trestním zákoníkem – zdroj pachatelova ohrožení zde vůbec chybí (resp. existuje toliko v představách jednajícího).²⁴⁹ Z tohoto důvodu tedy nelze ani argumentovat prospěšností pachatelova jednání, která by snižovala jeho škodlivost.

V posledně zmíněném případě putativního (domnělého) útoku či jiného nebezpečí, jakož však i v běžných případech excesů z podmínek krajní nouze či nutné obrany, přichází v úvahu použití některých dalších obecně polehčujících okolností. Typicky půjde o polehčující okolnosti podle § 41 písm. b) nebo d) TrZ, tedy že k jednání v krajní nouzi či nutné obraně došlo v silném rozrušení (písm. b)) či pod vlivem hrozby nebo nátlaku (písm. d)). Silným rozrušením se zpravidla rozumí takový psychický stav, který nepříznivě ovlivňuje rozumovou nebo volní složku pachatelova

²⁴⁸ Vokoun, R.: Vybrané aktuální otázky nutné obrany a krajní nouze, Acta Universitatis Carolina-Iuridica 3/1989, Praha, s. 72

²⁴⁹ Púry, F. in Šámal, P. a kol.: Trestní zákoník II, § 140 až 421, Komentář, 2. vydání, C.H.Beck, Praha, 2012, s. 548; Kuchta, J. in Nutná obrana, 1. vydání, Masarykova univerzita, Brno, 1999, na s. 170 však proti tomuto názoru namítá, že i skutečnost útoku by bylo možno považovat za jednu z podmínek nutné obrany a v důsledku toho hodnotit putativní nutnou obranu jako odvrácení útoku, „aniž byly zcela splněny podmínky nutné obrany“, jak to požaduje trestní zákoník. Obdobně lze pak postupovat i v případě krajní nouze. Podle mého názoru by však takovýto výklad neměl oporu v zákoně, který, ač směřuje podmínky a meze ve výše uvedeném smyslu, v ustanoveních o krajní nouzi a nutné obraně podmínku reálnosti útoku výslovně vůbec nestanoví. Nemyslím si ani, že by zde šlo argumentovat účelem těchto ustanovení, neboť záměrem zákonodárce patrně nebylo a není zvýhodňovat a privilegovat ty, kteří zaviněně způsobí újmu na zájmech chráněných trestním zákoníkem při svém obranném jednání (resp. při jednání odvracejícím škodu), které však směřuje k odvrácení toliko domnělého útoku (nebezpečí), protože takové jednání ani nelze považovat za společensky prospěšné a žádoucí.

jednání a „snižuje míru jeho zavinění v takovém rozsahu, že to má vliv na snížení závažnosti spáchaného trestného činu.“²⁵⁰

Pramenem silného rozrušení přitom může být vedle např. krátkodobé duševní poruchy, silné tělesné či duševní vyčerpanosti nebo afektu, právě samotný útok na osobu pachatele. V každém případě se však jedná o silné citové hnutí pachatele, jehož povaha (např. zlost, strach) však podle některých názorů²⁵¹ nemá vliv na přiznání této polehčující okolnosti, ledaže si tento stav pachatel zaviněně přivodil požitím alkoholického nápoje nebo jiné návykové látky. Při existenci hrozby nebo nátlaku se pak předpokládá, že pachatel je omezen na svobodě rozhodování v důsledku vlivu třetích osob na jeho jednání – nejedná se však o přímé aktivní působení na projev vůle pachatele (viz nepřímé pachatelství podle § 22 odst. 2 TrZ) ani o přímé fyzické donucení (to by vylučovalo samotné jednání pachatele a tedy i jeho trestní odpovědnost – kdo nejedná, nemůže se dopustit trestného činu). Zpravidla tedy půjde o nátlak psychický ve formě pohrůžky násilí či jiné újmy, za jehož trvání se jednající rozhoduje (nikoliv však zcela svobodně), jaký způsob řešení dané situace zvolí.

Kuchta²⁵² k výše uvedenému postupu v případě silného rozrušení namítá, že nerespektuje individualitu případu a jeho pachatele, tedy skutečnost, že každý druh afektu a rozrušení vyvolává u každého jedince odlišný účinek. Autor namítá, že některé „afekty“ by měly být privilegovanější oproti jiným – tak např. pocit strachu a vyděšení by se měl posuzovat podstatně mírněji než afekt zlosti či nenávisti. Hranici by pak stanovil podle linie mezi afekty stenickými a astenickými (k těmto pojmům viz výše), jako je tomu u právních úprav některých německých zemí. Dále pak autor namítá, že také slabší rozrušení než silné může bez viny obránce způsobit jeho nesprávné hodnocení situace – proto by se k němu patrně mělo určitým způsobem přihlížet. S uvedeným názorem lze souhlasit, zejména pokud jde o individuální přístup k posuzování jednotlivých druhů afektů u jednotlivých obránců. Pakliže podstatou obecně polehčujících okolností je snížená škodlivost činů za těchto okolností spáchaných, je

²⁵⁰ Púry, F. in Šámal, P. a kol.: Trestní zákoník II, § 140 až 421, Komentář, 2. vydání, C.H.Beck, Praha, 2012, s. 546

²⁵¹ Púry, F., opak. cit., s. 546

²⁵² Kuchta, J. in Nutná obrana, 1. vydání, Masarykova univerzita, Brno, 1999, na s. 170

třeba při úvahách o jejich aplikaci přihlížet rovněž k tomu, z jakého důvodu a do jaké míry je škodlivost činu v konkrétním případě snížena (např. z čeho pramení silné rozrušení, čím pachateli bylo hrozeno a v čem spočíval na něj vyvíjený nátlak). To nám umožní v rámci některé typově vymezené polehčující okolnosti (např. právě jednání v „silném rozrušení“) považovat některé konkrétní okolnosti v daném případě (např. uvedené jednotlivé druhy afektů) za více privilegující než jiné a zohlednit tak jedinečnost každé jednotlivé situace krajní nouze či nutné obrany. Uvedené obecně polehčující okolnosti lze přitom i vzájemně kombinovat, což může ve výsledku zásadním způsobem snížit škodlivost činu – to může být pro soud signálem zvolit postup podle § 58 odst. 6 TrZ, tedy postup mimořádného snížení trestu odnětí svobody pod dolní hranici, jeví-li se stanovená trestní sazba jako nepřiměřeně přísná (k tomu dále).

6.2.2 Nepříčetnost, zmenšená příčetnost

Při excesu z krajní nouze či nutné obrany bude v některých případech přicházet v úvahu rovněž postup podle ustanovení o zmenšené příčetnosti, popř. podle ustanovení o nepřičetnosti.²⁵³ Tak tomu bude v případě přítomnosti zvláště silného rozrušení, kdy takové rozrušení lze kvalifikovat jako duševní poruchu (viz výkladové ustanovení § 123 trestního zákoníku), která stanoveným způsobem ovlivňuje rozumovou či volní složku jednajícího. Podle současného trestního zákoníku v nepřičetnosti jedná ten, „*kdo pro duševní poruchu v době spáchání činu nemohl rozpoznat jeho protiprávnost nebo ovládat své jednání*“ (§ 26 TrZ). Orgány činné v trestním řízení tak budou za pomoci znalce zkoumat (tedy pokud budou mít pochybnost o příčetnosti obviněného), zda v době činu obránce měl schopnost rozpoznat protiprávnost svého jednání a schopnost toto jednání ovládat, přičemž pokud některá z těchto schopností chyběla zcela, nebude pachatel pro své jednání trestně odpovědný. Zmenšenou příčetnost pak trestní zákoník definuje jako jednání toho, „*kdo pro duševní poruchu v době spáchání činu měl podstatně sníženou schopnost rozpoznat jeho protiprávnost nebo ovládat své jednání*“ (§ 27 TrZ). Hodnocení psychického stavu jednajícího zde probíhá stejným způsobem jako u nepřičetnosti, avšak některá ze zmíněných schopností (rozpoznávací či ovládací)

²⁵³ Takový postup zmiňuje i Kuchta, J. in Nutná obrana, 1. vydání, Masarykova univerzita, Brno, 1999, na s. 171

byla u pachatele v době činu toliko podstatně snížena. V takovém případě se uplatní zvláštní postup pro ukládání trestu pachateli se zmenšenou přičetností, který trestní zákoník stanoví v § 40 a § 47, tj. soud obligatorně k této okolnosti přihlédně při stanovení druhu trestu a jeho výměry, a fakultativně pak za stanovených podmínek sníží trest odnětí svobody pod dolní hranici trestní sazby, popř. od potrestání zcela upustí.²⁵⁴

6.2.3 Mimořádné snížení trestu

Institut mimořádného snížení trestu odnětí svobody pod dolní hranici zákonem stanovené trestní sazby je v současném trestním zákoníku zakotven v § 58. Jedná se o další prostředek soudcovské individualizace trestu, který umožňuje zmírnit ukládaný trest odnětí svobody, jenž hraje v trestní praxi významnou roli, a na nějž lze mnohdy nahlížet jako na trest obligatorní, nemá-li s ohledem na okolnosti případu a osobu pachatele alternativu v podobě mírnějšího druhu trestu nespojeného s odnětím svobody.

Význam individualizace a diferenciací prostřednictvím ukládání trestu výrazně vrostl od 1. 1. 2010 v souvislosti s účinností nového trestního zákoníku, který opustil materiální pojetí trestného činu. Institut mimořádného snížení trestu odnětí svobody, oproti předchozí úpravě podstatně rozšířený stran okolností odůvodňujících jeho použití, tak dnes dovoluje řešit i ty případy, kde se beztrestnost pachatele nebo jeho mírnější postih za účinnosti TrZ 1961 opíraly o nedostatečný stupeň nebezpečnosti činu

²⁵⁴ Z uvedeného výkladu vyplývá, že hranice mezi silným rozrušením jako obecně polehčující okolností a silným rozrušením jako duševní poruchou mající za následek zmenšenou přičetnost je relativně tenká hranice a je třeba ji pečlivě posuzovat. Šámal, P. a kol.: Trestní zákoník II, § 140 až 421, Komentář, 2. vydání, C.H.Beck, Praha, 2012, na s. 649 – 650 v této souvislosti uvádí rozhodnutí č. 41/1976 Sb. rozh. tr., „O zmenšené přičetnosti, pokud pachatel si tento stav nezavinil byť jen z nedbalosti požitím návykové látky, pojednává trestní zákoník mimo rámec polehčujících okolností a upravuje pro tyto případy zvláštní postup. ... Stav zmenšené přičetnosti nemusí nutně být důvodem k uložení mírnějšího trestu. Trestný čin spáchaný ve stavu zmenšené přičetnosti se tím nestává vždy méně závažným. K tomu přihlíží trestní zákoník tím, že připouští uložit vedle trestu (anebo při upuštění od potrestání) ochranné léčení, jestliže pobyt pachatele na svobodě je nebezpečný. ... Soudy v některých případech trestných činů vraždy hodnotily stav zmenšené přičetnosti z hlediska ustanovení § 58 odst. 1 TrZ a spatřovaly v něm důvod k mimořádnému snížení trestu odnětí svobody pod dolní hranici trestní sazby. Šlo vždy o přičetnost zmenšenou v důsledku afektu vyvolaného konfliktní nebo děletrvající stresovou situací. S tímto postupem lze souhlasit, neboť afekt jako příčina zmenšení přičetnosti spácháním činu pomine, takže pachatel již není zpravidla nebezpečný z hlediska zájmů chráněných trestním zákonem.“

pro společnost, včetně případů excesu z podmínek některé okolnosti vylučující protiprávnost.²⁵⁵

Postup podle § 58 tak umožňuje řešit situace, kdy by trest odnětí svobody uložený v rámci zákonné trestní sazby neodpovídal okolnostem konkrétního případu a osobě pachatele, jinými slovy kdy by dolní hranice tohoto trestu stanovená v zákoně byla důvodně pocit'ována jako překážka bránící uložení přiměřeného trestu ve smyslu § 38 TrZ, a to i v případech, kdy byly naplněny znaky kvalifikované skutkové podstaty, které odůvodňují použití vyšší trestní sazby, jakož i v případech, kdy se obligatorně zvyšuje horní hranice trestu odnětí svobody o jednu třetinu²⁵⁶. Použití § 58 naopak nepřichází v úvahu tam, kde vůbec není stanovena dolní hranice trestu odnětí svobody. Pokud by i v těchto případech existovaly skutečnosti, které by jinak odůvodňovaly postup mimořádného snížení trestu odnětí svobody, zhodnotily by se při stanovení výměry trestu odnětí svobody v rámci dané trestní sazby, nepřicházelo-li by v úvahu uložení mírnějšího druhu trestu nebo dokonce upuštění od potrestání^{257 258}.

Ustanovení § 58 TrZ se týká pouze trestu odnětí svobody, u jiných druhů trestů není možné použít obdobný postup ani analogicky, neboť trestní sazby u těchto jiných, mírnějších trestů jsou nastaveny již dostatečně nízko s ohledem na potřebu nápravy

²⁵⁵ Púry, F. in Šámal, P. a kol.: Trestní zákoník II, § 140 až 421, Komentář, 2. vydání, C.H.Beck, Praha, 2012, s. 789

²⁵⁶ Jedná se o případy pachatelů trestného činu spáchaného ve prospěch organizované zločinecké skupiny (§ 107 a § 108 TrZ), kterým se uloží trest odnětí svobody v horní polovině takto (o třetinu) zvýšené trestní sazby; to ovšem platí, pouze nejsou-li zároveň splněny podmínky pro mimořádné snížení trestu odnětí svobody podle § 58 TrZ. Mimořádné snížení trestu odnětí svobody bude naopak pojmově vyloučeno tam, kde zákon umožňuje fakultativní mimořádné zvýšení trestu odnětí svobody, konkrétně podle § 59 TrZ (případy tzv. zvlášť závažné recidivy) nebo podle § 43 odst. 1 věta první a odst. 2 TrZ (ukládání úhrnného a souhrnného trestu za větší počet trestných činů spáchaných ve vícečinném souběhu). V těchto případech se totiž zvyšuje horní hranice trestní sazby právě proto, že jsou tu mimořádné okolnosti případu, které vyžadují uložení trestu odnětí svobody ještě ve vyšší výměře, než v jaké ho umožňuje uložit zákonná trestní sazba stanovená pro ten který trestný čin.

²⁵⁷ Nebyly-li splněny podmínky pro mimořádné snížení trestu odnětí svobody podle § 58 a byl-li přesto uložen trest pod dolní hranicí příslušné zákonné sazby, byť s poukazem na ustanovení § 58, takto vyměřený trest je trestem uloženým mimo trestní sazbu stanovenou v trestním zákoníku a je důvodem pro dovolání ve smyslu § 265b odst. 1 písm. h) trestního řádu (viz rozhodnutí Nejvyššího soudu ČR, sp. zn. 7 Tdo 634/2012)

²⁵⁸ Púry, F. in Šámal, P. a kol.: Trestní zákoník II, § 140 až 421, Komentář, 2. vydání, C.H.Beck, Praha, 2012, s. 789 a 791

pachatele a ochrany společnosti před kriminalitou. Postupem podle § 58 TrZ nelze ani zkrátit zkušební dobu (např. u podmíněného odsouzení k trestu odnětí svobody podle § 82 odst. 1 TrZ). Není však vyloučeno podmíněně odložit výkon trestu odnětí svobody, jehož výměra byla snížena postupem podle § 58 TrZ, a to ani v případech, kde by bez tohoto postupu nepřicházelo podmíněné odsouzení s ohledem na délku trestu odnětí svobody v rámci zákonné trestní sazby a na omezení podle § 81 odst. 1 a § 84 TrZ vůbec v úvahu.²⁵⁹

Protože se § 58 týká pouze trestu odnětí svobody, nemůže se tento institut uplatnit při ukládání trestu právnické osobě, neboť právnické osobě nelze za trestný čin, který jí lze přičíst, vůbec uložit trest odnětí svobody (§ 15 odst. 1 zákona o trestní odpovědnosti právnických osob). Postup mimořádného snížení trestu odnětí svobody je aplikovatelný i při ukládání trestního opatření v podobě odnětí svobody mladistvému²⁶⁰, kde se však vychází ze sazeb trestu odnětí svobody stanovených v trestním zákoníku snížených podle § 31 odst. 1 a 3 zákona o soudnictví ve věcech mládeže, protože se v těchto případech neuplatní omezení podle § 58 odst. 3 TrZ.

Smyslem mimořádného snížení trestu odnětí svobody je tedy možnost mírnějšího postihu pachatele trestného činu v případech, které vyžadují určitý specifický, privilegovaný přístup a ohled vůči tomuto pachateli – v tomto smyslu se tento postup podobá obecně polehčujícím okolnostem. Na rozdíl od nich se však pro mimořádné snížení vyžaduje, aby konkrétní (polehčující) okolnosti případu, za nichž pachatel jednal, byly takového významu, že odůvodňují mírnější postih, než jaký připouští zákonem stanovená trestní sazba.²⁶¹ Tedy i trest odnětí svobody uložený na samotné spodní hranici nesnížené trestní sazby by pro pachatele byl nepřiměřeně přísný,

²⁵⁹ Púry, F. in Šámal, P. a kol.: Trestní zákoník II, § 140 až 421, Komentář, 2. vydání, C.H.Beck, Praha, 2012, s. 790

²⁶⁰ Postup je výslovně připuštěn ustanovením § 32 zákona o soudnictví ve věcech mládeže, které se obsahově v podstatě shoduje s ustanovením § 58 odst. 1 TrZ.

²⁶¹ K tomu viz např. rozhodnutí č. 11/1968-I Sb. rozh. tr.: Nelze zásadně vyloučit, že by více okolností, které jinak samy o sobě jsou jen obecnými okolnostmi polehčujícími, ve svém souhrnu nabylo v konkrétním případě takového významu, že by je bylo možné hodnotit jako výjimečné okolnosti případu ve smyslu § 58 odst. 1 TrZ.

příčemž jeho nápravy a ochrany společnosti by bylo možno dosáhnout i trestem kratšího trvání.²⁶²

O možnosti mimořádného snížení trestu odnětí svobody v případě excessu se přitom hovořilo již i v dřívější nauce. Předchozí trestní zákon ve svém § 40 odst. 1 stanovil, že „*Má-li soud vzhledem k okolnostem případu nebo vzhledem k poměrům pachatele (podle původního znění ‚vzhledem k výjimečným okolnostem případu nebo vzhledem k mimořádným poměrům pachatele‘) za to, že by použití trestní sazby odnětí svobody tímto zákonem stanovené bylo pro pachatele nepřiměřeně přísné a že lze účelu trestu dosáhnout i trestem kratšího trvání, může snížit trest odnětí svobody pod dolní hranici trestní sazby tímto zákonem stanovené.*“ Někteří autoři pak připouštěli, že právě spáchání činu při překročení mezí krajní nouze nebo nutné obrany by mohlo v některých případech představovat tyto zvláštní (resp. „výjimečné“) okolnosti případu, které by umožnily soudu snížit trest odnětí svobody pod dolní hranici trestní sazby stanovené pro příslušný trestný čin.²⁶³

Dnešní trestní zákoník obsahuje ve svém § 58 odst. 1 ustanovení, které je svým zněním téměř shodné s výše uvedeným novelizovaným zněním § 40 odst. 1 TrZ 1961 (TrZ 1961 hovořil o „účelu trestu“, kdežto dnešní trestní zákoník hovoří o „nápravě pachatele“). Oproti dřívější úpravě však trestní zákoník v § 58 odst. 6 výslovně stanoví možnost snížení trestu odnětí svobody pod dolní hranici tehdy, „*jestliže pachatel ... spáchal trestný čin odvraceje útok nebo jiné nebezpečí, aniž byly zcela splněny podmínky krajní nouze (§ 28) nebo nutné obrany (§ 29)...*“ Nově se tedy soudy nemusí opírat výlučně o judikaturu a nauku, ale možnost mimořádného snížení trestu odnětí svobody v těchto případech pro ně vyplývá přímo ze zákona.

V případech aplikace podmínek pro mimořádné snížení trestu odnětí svobody pod dolní hranici zákonem stanovené trestní sazby podle § 58 odst. 6 TrZ přitom soud

²⁶² Púry, F. in Šámal, P. a kol.: Trestní zákoník II, § 140 až 421, Komentář, 2. vydání, C.H.Beck, Praha, 2012, s. 799 – 800

²⁶³ Vokoun, R.: Vybrané aktuální otázky nutné obrany a krajní nouze, Acta Universitatis Carolina-Iuridica 3/1989, Praha, s. 71

již nezkoumá obecné podmínky k mimořádnému snížení podle § 58 odst. 1 TrZ²⁶⁴, neboť ty se uplatní pouze tehdy, nejsou-li splněny podmínky některého ze zvláštních ustanovení podle § 58 odst. 2 a odst. 4 až odst. 6, vůči nimž má tedy subsidiární povahu. Stále by však dle mého názoru mělo jít o mimořádný, a nikoliv pravidelný postup soudu, který zpravidla nemohou odůvodnit pouze běžně se vyskytující skutečnosti či pouhé přesvědčení soudu, že trest odnětí svobody uložený v mezích zákonné trestní sazby by byl pro pachatele příliš přísný.²⁶⁵ Rovněž tak by mimořádné snížení trestu odnětí svobody nemělo odůvodnit jen samotné doznání pachatele k trestnému činu, lítost nad jeho spácháním, náhrada způsobené škody, vedení řádného života apod.²⁶⁶

Výhodou oproti předchozí úpravě je, že soud není při postupu podle § 58 odst. 6 TrZ omezen žádnou zákonem stanovenou spodní hranicí, pod kterou by trest nešlo snížit (dříve toto omezení vyplývalo z § 40 odst. 4 TrZ 1961, dnes je tato spodní hranice pro některé další případy mimořádného snížení stanovena v § 58 odst. 3 TrZ). Tím se také v některých případech rozšířila možnost soudu pachateli excessu podmíněně odložit výkon trestu odnětí svobody (tzv. podmíněné odsouzení), neboť tento odklad je vázán mimo jiné podmínkou, že konkrétně vyměřený trest odnětí svobody v daném případě nepřevyšuje tři léta.²⁶⁷

²⁶⁴ Tedy zda lze mít vzhledem k okolnostem případu nebo vzhledem k poměrům pachatele za to, že by použití trestní sazby odnětí svobody trestním zákonem stanovené bylo pro pachatele nepřiměřeně přísné a že lze dosáhnout nápravy pachatele i trestem kratšího trvání. Okolnostmi případu se rozumí takové okolnosti, které spoluurčují povahu a závažnost trestného činu, na rozdíl od poměrů pachatele, kam je třeba podřadit ty okolnosti, které nemají přímý vztah ke spáchanému trestnému činu, a které proto nebudou hodnoceny z hlediska povahy a závažnosti trestného činu dle § 39 odst. 2 TrZ (např. zdravotní stav pachatele či jeho rodinné poměry). K tomu viz rozhodnutí č. 36/1963 Sb. rozh. tr.

²⁶⁵ K tomu viz rozhodnutí č. 24/1966-III Sb. rozh. tr., podle něhož okolnosti případu ve smyslu institutu mimořádného snížení trestu odnětí svobody nelze spatřovat jen v tom, že trest uložený v mezích zákonné trestní sazby by byl pro obviněného příliš přísný, a rozhodnutí č. 12/1968 Sb. rozh. tr., podle něhož závěr o existenci důvodů k mimořádnému snížení trestu odnětí svobody podle § 58 TrZ nelze opírat o pouhou úvahu soudu, která není podložena důkazy.

²⁶⁶ Púry, F. in Šámal, P. a kol.: Trestní zákoník II, § 140 až 421, Komentář, 2. vydání, C.H.Beck, Praha, 2012, s. 791 – 792

²⁶⁷ V trestním zákoně z roku 1961 tato hranice byla stanovena sice na 2 léta, avšak zmíněné omezení soudu při mimořádném snížení trestu odnětí svobody pod dolní hranici trestní sazby mělo za následek, že pokud se pachatel dopustil trestného činu, za nějž trestní zákon stanovil trest odnětí svobody s dolní hranicí alespoň 8 let, nešlo trest odnětí svobody vyměřit v délce kratší než 3 léta, a nešlo tak podmíněného odsouzení pachatele využít. To mělo dopady zejména tehdy, pokud byl pachatel souzen za

Některé nevýhody této formy privilegování pachatele excesu však stále přetrvávají. Tak obdobně jako u aplikace obecně polehčujících okolností i mimořádné snížení je pouhou možností soudu, nikoliv ex lege obligatorním důsledkem. Jistým nedostatkem je i to, že se mimořádné snížení týká toliko trestu odnětí svobody, nikoliv trestů jiných (k tomu viz výše). Do třetice pak i zde komentář²⁶⁸ uvádí, že mimořádné snížení trestu odnětí svobody se netýká případů tzv. putativní krajní nouze či nutné obrany, neboť zde zdroje pachatelova ohrožení ve skutečnosti chybí a existují toliko v jeho představách. Proti tomu by však bylo možno opět namítnout, že lze na požadavek skutečnosti útoku (nebezpečí) nahlížet jako na jednu z podmínek krajní nouze či nutné obrany a podřadit případnou domnělost tohoto nebezpečí pod zákonnou formulaci „aniž byly zcela splněny podmínky“, což by nám umožnilo mimořádné snížení aplikovat. Ani zde by však podle mého názoru takový postup neměl zákonnou oporu.

6.2.4 Upuštění od potrestání

Dalším způsobem, jak privilegiovat pachatele excesu z podmínek krajní nouze či nutné obrany, je aplikace institutu upuštění od potrestání, jehož obecnou úpravu lze nalézt v § 46 odst. 1 TrZ²⁶⁹. Jedná se o mírnější variantu v porovnání s podmíněným upuštěním od potrestání s dohledem podle § 48 TrZ, u něhož musí být naplněny shodné podmínky, avšak které je vázáno i na další předpoklady, jakými jsou vyslovení dohledu nad pachatelem, stanovení zkušební doby, po kterou dohled trvá a po kterou je potřeba sledovat chování pachatele, a popřípadě uložení dalších přiměřených omezení a přiměřených povinností demonstrativně vypočtených v § 48 odst. 4 TrZ.²⁷⁰

trestný čin vraždy, za který TrZ 1961 stanovil již v prvním odstavci trest odnětí svobody v rozsahu deset až patnáct let. Protože TrZ 1961 neobsahoval žádné privilegované skutkové podstaty pro případy úmyslného usmrcení oběti, nebylo možné pachatele privilegiovat v případě vraždy ani v tomto směru.

²⁶⁸ Púry, F. in Šámal, P. a kol.: Trestní zákoník II, § 140 až 421, Komentář, 2. vydání, C.H.Beck, Praha, 2012, s. 800

²⁶⁹ „Od potrestání pachatele, který spáchal přečin, jeho spáchání lituje a projevuje účinnou snahu po nápravě, lze upustit, jestliže vzhledem k povaze a závažnosti spáchaného přečinu a k dosavadnímu životu pachatele lze důvodně očekávat, že již pouhé projednání věci postačí k jeho nápravě i k ochraně společnosti.“ Uvedené podmínky jsou přitom stanoveny kumulativně, tedy musí být splněny zároveň.

²⁷⁰ Jedná se o následující přiměřená omezení a přiměřené povinnosti: a) podrobit se výcviku pro získání vhodné pracovní kvalifikace, b) podrobit se vhodnému programu sociálního výcviku a převýchovy, c) podrobit se léčení závislosti na návykových látkách, které není ochranným léčením podle tohoto zákona,

Upuštění od potrestání je prostředkem nahrazujícím *uložení* trestu a jako takový je třeba ho důsledně odlišovat od některých případů upuštění od *výkonu* trestu (resp. jeho dalšího výkonu), s nímž u určitých druhů trestu počítá trestní řád v hlavě XXI vztahující se k vykonávacímu řízení. Institut upuštění od potrestání je tak svým způsobem konkrétním projevem zásady humanity a zásady subsidiarity trestní represe. Jeho podstata vychází z pohrůžky trestem v tom smyslu, že dokud soud pravomocně nerozhodne o tom, že se upouští od uložení trestu, na pachatele preventivně a výchovně působí samotná skutečnost, že jím spáchaný trestný čin byl odhalen, včetně prováděného vyšetřování, soudního projednání činu, jakož i po celou dobu trestního stíhání existující hrozby, že mu bude soudem nějaký trest uložen. Zároveň se však takovým postupem působí preventivně a výchovně i na ostatní členy společnosti.^{271 272}

Upuštění od potrestání tak představuje výrok soudu o tom, že pachatel spáchal trestný čin, tedy že se uznává vinným trestným činem, který je mu za vinu kladen, a že se mu neukládá žádný trest. Tímto způsobem však nelze postupovat pouze ve vztahu k určitému druhu trestu – tedy upustil-li jednou soud od potrestání, nemůže mu v témže rozhodnutí uložit jakýkoliv (jiný) trest. To ale neznamená, že soud nemůže rozhodnout o jiných následcích viny. Soud může v této souvislosti uložit odsouzenému zejména některé z ochranných opatření²⁷³ nebo rozhodnout o jeho povinnosti k náhradě škody způsobené trestným činem nebo k odčinění nemajetkové újmy v penězích nebo

d) podrobit se vhodným programům psychologického poradenství, e) zdržet se návštěv nevhodného prostředí, sportovních, kulturních a jiných společenských akcí a styku s určitými osobami, f) zdržet se neoprávněných zásahů do práv nebo právem chráněných zájmů jiných osob, g) zdržet se hazardních her, hraní na hracích přístrojích a sázek, h) zdržet se požívání alkoholických nápojů nebo jiných návykových látek, i) uhradit dlužné výživné nebo jinou dlužnou částku, j) veřejně se osobně omluvit poškozenému, nebo k) poskytnout poškozenému přiměřené zadostiučinění.

²⁷¹ Někdy v této souvislosti hovoříme o tzv. zásadě ekonomie trestního práva spočívající v tom, že tam, kde postačí uložení trestní sankce pachatele méně postihující, nesmí být uložena trestní sankce pro pachatele citelnější (§ 38 odst. 2 TrZ). K tomu viz rovněž rozhodnutí č. 69/1957 Sb. rozh. tr.: Smyslem ustanovení § 46 odst. 1 TrZ, jež dovoluje upustit od potrestání, je působit výchovně na pachatele, který vedl řádný život a spáchal přečin, již pouhým projednáním věci a výrokem, že pachatel je vinen tímto přečinem. Použití tohoto ustanovení je možné jen při splnění obou zmíněných podmínek.

²⁷² Púry, F. in Šámal, P. a kol.: Trestní zákoník II, § 140 až 421, Komentář, 2. vydání, C.H.Beck, Praha, 2012, s. 633 - 634

²⁷³ V případech podle § 47 soud dokonce ukládá ochranné opatření ve formě ochranného léčení, resp. zabezpečovací detence, obligatorně.

k vydání bezdůvodného obohacení získaného trestným činem. Tak mohou být v některých případech vhodným způsobem doplněny výše zmíněné preventivní a výchovné účinky na pachatele a společnost.²⁷⁴

Významnou vlastností institutu upuštění od potrestání je, že přistoupí-li soud k aplikaci tohoto institutu, hledí se na pachatele, jako by nebyl odsouzen (§ 46 odst. 4 TrZ).²⁷⁵ Tato právní fikce nastává okamžikem právní moci rozsudku, jímž soud o upuštění od potrestání rozhodl; tím se však nebrání tomu, aby byly vykonány ostatní výroky soudu (např. výrok, kterým se ukládá některé ochranné opatření). Takové odsouzení se posléze neobjevuje ani ve *výpisu* z evidence Rejstříku trestů, vydávaném na žádost odsouzenému a některým orgánům, což má význam zejména s ohledem na požadavek bezúhonnosti pachatele jakožto podmínky stanovené právními předpisy pro výkon některých činností či funkcí.

Odsouzení, v rámci kterého bylo soudem upuštěno od potrestání, se však objevuje v *opisu* z evidence Rejstříku trestů, který se vydává pro účely trestního řízení orgánům činným v tomto řízení a pro některé další účely též Ministerstvu spravedlnosti a některým dalším orgánům a institucím. Přesto však k takovému odsouzení nelze přihlížet v pozdějším trestním řízení pro jiný trestný čin, a to bez ohledu na to, zda byl tento trestný čin spáchán před vyhlášením rozsudku, jímž bylo upuštěno od potrestání, anebo až po jeho vyhlášení^{276 277}.

²⁷⁴ Púry, F. in Šámal, P. a kol.: Trestní zákoník II, § 140 až 421, Komentář, 2. vydání, C.H.Beck, Praha, 2012, s. 634

²⁷⁵ V případě upuštění od potrestání s dohledem se na pachatele, od jehož potrestání bylo podmíněně upuštěno, hledí, jako by nebyl odsouzen až v případě, že soud rozhodne o tom, že se osvědčil (dostál ve zkušební době všem podmínkám), resp. v případě, že se má za to, že se osvědčil (v případě, že soud neučinil do jednoho roku od uplynutí zkušební doby rozhodnutí o tom, zda se pachatel osvědčil či nikoliv, aniž na tom měl tento pachatel vinu).

²⁷⁶ Tak v případech fikce neodsouzení nelze např. aplikovat ustanovení o souhrnném trestu podle § 43 odst. 4 TrZ a nelze ani k okolnosti dřívějšího odsouzení podléhajícího fikci přihlížet jako k obecně či zvlášť přitěžující okolnosti. Jistým způsobem však tuto skutečnost zohlednit lze – k tomu viz rozhodnutí č. 10/1974 Sb. rozh. tr., dle kterého je třeba odlišovat skutečnost, že se na pachatele hledí, jako by nebyl odsouzen (což znamená v podstatě právní zánik skutečnosti odsouzení), od skutečnosti, že pachatel spáchal trestný čin. Jedná se o dvě „skutečnosti s odlišným obsahem, které mají odlišný význam a dosah při výměře trestu. Jestliže pachatel už v minulosti spáchal trestný čin, může soud ze zhodnocení konkrétních okolností minulého a nynějšího trestného činu vyvodit příslušné závěry, pokud jde o postoj pachatele ke společenským hodnotám chráněným trestním zákonem, zda pachatel má sklony k páčání

Pokud jde o upuštění od potrestání v případě právnických osob, je na tento postup plně aplikovatelné ustanovení § 46 odst. 1 TrZ (na základě ustanovení § 1 odst. 2 zákona o trestní odpovědnosti právnických osob). Lze však říci, že v těchto případech by s ohledem na zásadu subsidiarity trestní represe bylo mnohdy případnější vedení správního řízení namísto řízení trestního, spolu s postihem právnické osoby pro některý ze správních deliktů, přicházel-li by takový postup v úvahu.

Naproti tomu pro upuštění od potrestání ve věcech mladistvých existuje v zákoně o soudnictví ve věcech mládeže speciální úprava²⁷⁸, a úprava podle § 46 odst. 1 trestního zákoníku se proto nepoužije. I zákon o soudnictví ve věcech mládeže pak obsahuje přísnější alternativu k prostému upuštění od potrestání ve formě podmíněného upuštění od potrestání s dohledem, ke kterému lze přistoupit, považuje-li soud za potřebné po stanovenou dobu sledovat chování mladistvého.

Upustí-li soud pro mládež od uložení trestního opatření, může věc vyřídít tím, že mladistvého napomene, anebo může přenechat postižení mladistvého zákonnému zástupci, škole, jíž je mladistvý žákem, nebo školskému zařízení pro výkon ústavní nebo ochranné výchovy, v němž žije; v takovém případě si soud pro mládež předem vyžádá stanovisko školy nebo výchovného zařízení. Zákonný zástupce, škola nebo výchovné zařízení jsou povinni o výsledku vyrozumět soud pro mládež.

trestné činnosti nebo zda spáchání obou trestných činů je v jinak řádném životě pachatele jen náhodné, jaký je stupeň a povaha mravního narušení pachatele, jaká je možnost jeho nápravy apod.“

²⁷⁷ Púry, F. in Šámal, P. a kol.: Trestní zákoník II, § 140 až 421, Komentář, 2. vydání, C.H.Beck, Praha, 2012, s. 640 - 641

²⁷⁸ „Soud pro mládež může upustit od uložení trestního opatření mladistvému, který spáchal provinění, na které trestní zákoník stanoví trest odnětí svobody, jehož horní hranice nepřevyšuje pět let, jeho spáchání lituje a projevuje účinnou snahu po nápravě, a) jestliže vzhledem k povaze spáchaného činu a k dosavadnímu životu mladistvého lze důvodně očekávat, že již projednání věci před soudem pro mládež postačí k jeho nápravě, b) dopustil-li se činu z neznalosti právních předpisů, která je zejména vzhledem k jeho věku, rozumové vyspělosti a prostředí, ve kterém žil, omluvitelná, nebo c) jestliže soud pro mládež přijme záruku za nápravu mladistvého a má za to, že vzhledem k výchovnému vlivu toho, kdo záruku nabídl, povaze spáchaného činu a osobě mladistvého se uložení trestního opatření nejeví nutným.“

Pokud jde o aplikaci institutu upuštění od potrestání na případy excesů z mezí krajní nouze či nutné obrany, na tuto možnost poprvé upozornil patrně Vokoun²⁷⁹, do rozhodovací praxe soudů se prosazuje až později²⁸⁰; „zákonodárce však případy excesu při jeho formulování na zřeteli patrně neměl“²⁸¹. Dřívější ustanovení § 24 TrZ 1961 hovořilo o možnosti upustit od potrestání pachatele, „který spáchal trestný čin menší nebezpečnosti pro společnost, jeho spáchání lituje a projevuje účinnou snahu po nápravě, ... jestliže vzhledem k povaze spáchaného činu a k dosavadnímu životu pachatele lze důvodně očekávat, že již projednání věci před soudem postačí k jeho nápravě.“ K tomuto znění Vokoun namítal, že požadavek lítosti a účinné snahy po nápravě může vyvolávat určité pochybnosti, zejména šlo-li o exces nedbalostní, neboť v takovém případě není jasné, v čem by tato účinná snaha po nápravě měla spočívat. Ježto tento požadavek přetrvává i v dnešním ustanovení o upuštění od potrestání dle § 46 odst. 1 TrZ, lze Vokounovu námitku (dle mého názoru oprávněnou) vznést i dnes.

Původní znění § 24 TrZ 1961 pak uvádělo navíc i alternativní požadavek přijetí záruky za nápravu pachatele, nabídnuté společenskou organizací, soudem, pakliže tento měl za to, že „vzhledem k výchovné síle kolektivu, povaze spáchaného činu a osobě pachatele se uložení trestu nejev[í] [lo] nutným.“ K této alternativě Vokoun namítal, že v případech excesu z mezí krajní nouze či nutné obrany vesměs nepůjde o pachatele, kteří by nějaké výchovné působení vůbec potřebovali, takže by nabídnutá záruka

²⁷⁹ Vokoun, R.: Vybrané aktuální otázky nutné obrany a krajní nouze, Acta Universitatis Carolina-Iuridica 3/1989, Praha, s. 71 – 72

²⁸⁰ Např. rozhodnutí NS ČR sp. zn. 6 Tdo 66/2007, kde Nejvyšší státní zástupkyně v dovolání napadá skutečnost, že „soud prvního a zejména druhého stupně dospěl k závěru, že v daném případě byly naplněny podmínky ustanovení § 24 tr. zák. o upuštění od potrestání, neboť i když jednání obviněného bylo posouzeno jako úmyslný trestný čin, tak v rámci kvalifikované skutkové podstaty, šlo o jednání, které bylo ohroženo pouze trestem ve výměře od 1 roku do 5 let a těžší následek podmiňující přísnější právní kvalifikaci byl pokryt jen nedbalostním zaviněním. Kromě skutečnosti, že obviněný vedl před spácháním činu spořádaný život, bylo nutno podle odvolacího soudu zohlednit, že jeho jednání bylo skutečně vybočením z mezí nutné obrany, že se činu dopustil v době, kdy odvracel útok jiného pachatele trestného činu a prvotním záměrem F. M. nebylo protiprávní jednání, ale snaha o ochranu vlastního majetku. Současně konstatoval, že uvedené okolnosti výrazně snižují stupeň společenské nebezpečnosti jednání obviněného...“. Jen pro úplnost dodávám, že se NS nakonec zmíněnou námitkou Nejvyšší státní zástupkyně nezabýval, neboť je vázán zásadou vymezeného přezkoumání a Nejvyšší státní zástupkyně tuto námitku nesprávně uplatnila v rámci dovolacího důvodu podle § 265b odst. 1 písm. g) trestního řádu namísto § 265b odst. 1 písm. i) trestního řádu.

²⁸¹ Vokoun, R., opak. cit., s. 72

neměla být soudem vůbec přijímána; i této námitce lze jistě přisvědčit. Řečená možnost přijetí záruky byla však pozdější novelou TrZ 1961 z ustanovení § 24 vypuštěna.²⁸²

Velmi významným rozdílem dnešní podoby obecné úpravy institutu upuštění od potrestání oproti úpravě dřívější je, že nyní je možnost upuštění od potrestání omezena toliko na přečiny (dříve všechny trestné činy). Přečinem se ve smyslu § 14 odst. 2 TrZ rozumí všechny nedbalostní trestné činy a ty úmyslné trestné činy, na něž trestní zákoník stanoví trest odnětí svobody s horní hranicí trestní sazby nepřevyšující 5 let. Jestliže tedy pachatel svým excesem spáchal zločin, lze upustit od jeho potrestání jen např. podle § 47 TrZ (upuštění od potrestání za současného uložení ochranného léčení nebo zabezpečovací detence, jestliže pachatel trestný čin, resp. zločin, spáchal ve stavu zmenšené přičetnosti nebo ve stavu vyvolaném duševní poruchou a za splnění dalších stanovených podmínek).²⁸³ Jakkoliv toto omezení nemá ve vztahu k trestní odpovědnosti pachatele za některý nedbalostní trestný čin žádné důsledky (jak uvedeno, pod pojem přečin spadají všechny kulpózní trestné činy), ve vztahu k trestním činům úmyslným je relativně dosti omezující, obzvláště pokud jde situace nutné obrany. Vycházíme-li z předpokladu, že obranné jednání zásadně směřuje proti zdraví či životu útočníka, zákon v případě odpovědnosti obránce za úmyslný trestný čin umožňuje upustit od potrestání pouze v případě trestného činu ublížení na zdraví (§ 146 TrZ) a trestného činu ublížení na zdraví z omluvitelné pohnutky (§ 146a TrZ). Pokud jde o první zmíněný trestný čin, budou zde navíc patrně přicházet v úvahu pouze excesy extenzivní, neboť si lze jen těžko představit, že obrana, při níž bylo útočníku způsobeno toliko prosté ublížení na zdraví, bude shledána zcela zjevně nepřiměřenou způsobu útoku a posouzena z tohoto důvodu jako excesivní.

Nepříznivé důsledky omezení možnosti upustit od potrestání na přečiny byly však částečně zmírněny skutečností, že trestní zákoník zavedl novou skutkovou

²⁸² Zákon o soudnictví ve věcech mládeže však v § 11 odst. 1 písm. c) pro případy odsouzených mladistvých i nadále zachovává možnost soudu pro mládež upustit od jejich potrestání čistě na základě toho, že tento soud přijme záruku za nápravu mladistvého a má za to, že vzhledem k výchovnému vlivu toho, kdo záruku nabídl, povaze spáchaného činu a osobě mladistvého se uložení trestního opatření nejeví nutným.

²⁸³ Púry, F. in Šámal, P. a kol.: Trestní zákoník II, § 140 až 421, Komentář, 2. vydání, C.H.Beck, Praha, 2012, s. 636

podstatu trestného činu zabití ve svém § 141, která je skutkovou podstatou privilegovanou ve vztahu k trestnému činu vraždy podle § 140 TrZ. K privilegovaným skutkovým podstatám trestných činů zabití a ublížení na zdraví z omluvitelné pohnutky viz následující výklad.

6.2.5 Privilegované skutkové podstaty trestných činů zabití a ublížení na zdraví z omluvitelné pohnutky

Formulaci privilegovaných skutkových podstat, jejichž aplikace je možná v některých případech excesu z mezí krajní nouze či nutné obrany, přináší až nový trestný zákoník. Na potřebu této úpravy se však upozorňovalo již mnohem dříve. Tak např. Vokoun²⁸⁴ již v osmdesátých letech minulého století uváděl, že zvláštní právní úprava privilegovaných skutkových podstat by mohla mít svůj význam v případech způsobení úmyslného následku při úmyslném excesu (tj. v případě odpovědnosti pachatele za úmyslný trestný čin), neboť se česká právní úprava jevila v tomto směru jako výrazně přísnější oproti některé právní úpravě zahraniční (např. bulharské či sovětského svazu), a to i v případech využití ustanovení o mimořádném snížení trestu odnětí svobody.

Objevovaly se však i názory odlišné. Tak Dolenský²⁸⁵ např. namítal, že sovětská právní úprava těchto skutkových podstat vyvolává vážné námitky, neboť tamní privilegovaná skutková podstata trestného činu vraždy spáchaného při překročení mezí nutné obrany vůbec nerozlišuje mezi jednotlivými excesy různé závažnosti (exces intenzivní a extenzivní), a nadto není dostatečně určitá v požadavku zavinění – v tom,

²⁸⁴ Vokoun, R.: Vybrané aktuální otázky nutné obrany a krajní nouze, *Acta Universitatis Carolina-Iuridica* 3/1989, Praha, s. 77; pokud jde o nedbalostní překročení mezí nutné obrany autor uvádí, že zvláštní úprava privilegovaných skutkových podstat není potřebou aktuální, neboť tehdejší právní úprava stanovila na v úvahu připadající nedbalostní delikty sankce relativně nízké a bez speciálního minima. Obdobný závěr lze učinit i dnes, pokud ovšem trváme na kriminalizaci nedbalostních excesů – k tomu dále; podobný názor zastává i Kuchta in *Nutná obrana*, 1. vydání, Masarykova univerzita, Brno, 1999, s. 172 – 173

²⁸⁵ Dolenský, A. in *Nová koncepce nutné obrany (§ 13 trestního zákona)*, *Bulletin advokacie* 1/1994, s. 23 – 24; zde je třeba podotknout, že varianta privilegované skutkové podstaty trestného činu zabití, která byla nakonec uplatněna v českém trestním právu, se podstatně liší od zmíněné sovětské privilegované skutkové podstaty trestného činu vraždy spáchaného při překročení mezí nutné obrany, když druhá zmíněná směřovala výhradně na případy excesů, zatímco možnosti použití první zmíněné jsou podstatně širší.

zda se pro její aplikaci vyžaduje exces a následek toliko úmyslný nebo zda se připouští i nedbalost. Podle autorova názoru byly meze nutné obrany po provedené novelizaci zákonem č. 290/1993 Sb. dostatečně široké: „*Je toho dosaženo dvoji cestou: vypuštěním požadavku proporcionality, který do praxe vnesla judikatura a k němuž se připojil i převládající názor teorie, a rozšířením dosavadní tolerance beztrestné obrany nahrazením výrazu "zřejmě" výrazem "zcela zjevně".*“

S účinností nového trestního zákoníku č. 40/2009 Sb., se do českého právního řádu dostává privilegovaná skutková podstata trestného činu zabití (§ 141 TrZ). Přijatá úprava je odrazem dlouhodobé kritiky teorie i praxe ve vztahu ke shodné právní kvalifikaci daných případů úmyslného usmrcení, bez ohledu na jejich různorodost a morální vytýkatelnost a bez ohledu na pohnutku pachatele a další okolnosti případu, za kterých se pachatel úmyslného usmrcení dopustil. Před 1. 1. 2010 byly totiž zásadně všechny tyto případy posuzovány podle ustanovení o trestném činu vraždy. Nová úprava však umožňuje vůči pachateli uplatnit privilegovaný postup v některých případech úmyslného usmrcení za stanovených okolností, které v konkrétním případě odůvodňují jeho shovívavější postih. Těmito okolnostmi se pak myslí spáchání činu v „*silném rozrušení ze strachu, úleku, zmatku nebo jiného omluvitelného hnutí mysli anebo v důsledku předchozího zavrženíhodného jednání poškozeného*“^{286, 287}.

Ačkoliv se zákonodárce při formulaci trestného činu zabití nepochybně inspiroval v zahraničních právních úpravách, česká právní úprava tohoto činu je svým způsobem zvláštní v tom, že obsahuje dvě kategorie privilegujících okolností. Hořák²⁸⁸ v této souvislosti hovoří o dvou samostatných okruzích, z nichž první tvoří určitá, v době činu u pachatele existující omluvitelná hnutí mysli (afekty), která vedou k jistému zúžení vědomí pachatele a oslabení jeho zábran (ve formě silného rozrušení). Autor uvádí, že „*v kritickém okamžiku má takový afekt závažný dopad na schopnost*

²⁸⁶ Jedná se o znění novelizované zákonem č. 306/2009 Sb. ještě před účinností samotného trestního zákoníku. Původní znění řadilo „silné rozrušení“ mezi ostatní afekty a nepovažovalo jej za výsledný psychický stav z těchto afektů pramenící, jako je tomu dnes. Dále byla nově včleněna tzv. zbytková klauzule „nebo jiného omluvitelného hnutí mysli“, která umožňuje přihlížet i k dalším druhům afektů než těm vyjmenovaným.

²⁸⁷ Hořák, J.: Vražda a zabití v novém trestním zákoníku, Bulletin Advokacie 10/2009, s. 54

²⁸⁸ Hořák, J., opak. cit., s. 62

pachatele racionálně volit mezi jednotlivými pohnutkami.“ Druhý okruh pak tvoří předchozí zavrženíhodné jednání poškozeného, které zde figuruje jako „*okolnost na afektu nezávislá, která sama o sobě postačí k subsumpci pod privilegovanou skutkovou podstatu.*“

Výše jsem uvedl, že obránce v nutné obraně často jedná v určitém nepříznivém psychickém stavu, kdy se nachází v časové či jiné tísní a pod tlakem, ježto je mu útok vnucen proti jeho vůli a on je na něj nucen reagovat. Nevybírá si místo, čas, prostředek ani další atributy způsobu útoku. Může se proto stát, že situace nutné obrany v obránci vyvolá silné rozrušení pramenící z některého ze v zákonně výslovně uvedených (popř. i dalších) afektů²⁸⁹, v důsledku čehož pak dojde k překročení zákonných mezí (excesu). Pakliže takovým obranným jednáním dojde k úmyslnému usmrcení útočníka, je třeba zvážit aplikaci privilegované skutkové podstaty trestného činu zabití. Obdobně tak i u situací krajní nouze.

Jak uvedeno, trestní zákoník v této souvislosti požaduje silné rozrušení ze strachu, úleku, zmatku či jiného omluvitelného hnutí mysli. Hořák²⁹⁰ ke strachu uvádí, že by se mělo jednat o opodstatněný strach o život svůj nebo jiných osob, popř. o strach z vážné újmy na zdraví nebo jiné bezprostředně hrozící újmy. Jedná-li obránce ohledně této okolnosti ve skutkovém omylu, lze postupovat stejným způsobem jako u putativní nutné obrany. Může se však jednat i o jednání podobné krajní nouzi, např. pokud pachatel v úmyslu zachránit svůj život usmrtí jiného za přírodní katastrofy či havárie. Pokud jde o úlek a zmatek, autor uvádí, že se zpravidla jedná o usmrcení spáchaná ve

²⁸⁹ Z formulace trestního zákoníku však vyplývá, že privilegujícími jsou jenom ty afekty, které tvoří omluvitelné hnutí mysli a jsou srovnatelné s ostatními afekty této kategorie, a v důsledku nichž je u pachatele vyvolán stav silného rozrušení. K tomu viz např. rozhodnutí NS ČR sp. zn. 7 Tdo 1289/2011 (jakkoliv se jedná o případ ublížení na zdraví z omluvitelné pohnutky): „... *samotné jednání v silném rozrušení ze strachu nestačí k mírnějšímu posouzení, neboť toto jednání musí být srovnatelné s jiným omluvitelným hnutím mysli. Mělo by tedy jít o lidsky pochopitelnou (omluvitelnou reakci pachatele), která dovoluje hledět na jeho počínání s určitou shovívavostí. ... Omluvitelné hnutí mysli by mělo navazovat na podněty mimořádné intenzity, nelze za ně však považovat jednání poškozeného, které obviněný sám svým nepřístojným chováním vyprovokoval.*“

²⁹⁰ Hořák, J. in Vražda a zabití v novém trestním zákoníku, Bulletin Advokacie 10/2009, na s. 64; k těmto stavům autor pak na jiném místě uvádí, že by neměly být „*důsledkem vlastního protiprávního či morálně zavrženíhodného jednání pachatele. Privilegovaná skutková podstata se nebude vztahovat na případ lupiče, který v silném rozrušení zastřelí zasahujícího policistu či náhodného svědka, což platí i o zkratkových reakcích a jednání ve strachu dle § 141 odst. 1 (viz níže).*“

„formě zkratkovité reakce, tedy jednání ukvapeného, zbrklého, kdy pachatel spontánně reaguje na nenadálý ohrožující podnět či se snaží uniknout z momentální nesnesitelné situace.“ Pachatel tak reaguje toliko na základě útržků smyslových informací, které z důvodu časové tísně není s to racionálně zpracovat.²⁹¹

Pokud jde pak o předchozí zavrženíhodné jednání poškozeného, to bude možno považovat za útok ve smyslu ustanovení o nutné obraně pouze v některých případech (např. napadání fyzické integrity, týrání), neboť tento pojem je velice široký a zahrnuje celou škálu zraňujících či ponižujících jednání, která třeba ani nemusí dosahovat intenzity trestného činu. Jak Hořák²⁹² uvádí, tato pohnutka není v trestním zákoníku spojována s afektem a ze zákona ani nevyplývá, že by zavrženíhodné jednání poškozeného muselo trestnému činu předcházet bezprostředně. Proto je podle mého názoru sporné, zda v případě, kdy útok spočívající v takovém jednání netrvá (ani bezprostředně nehrozí), lze vůbec považovat možnost aplikace skutkové podstaty trestného činu zabití za případný právní důsledek překročení mezí nutné obrany, když mnoho autorů případy „opožděné“ či „předčasné“ obrany pod situace nutné obrany ve smyslu § 29 TrZ vůbec neřadí – jedná se toliko o situace nutné obraně podobné, kdy nejsou naplněny všechny „stavové podmínky“ (k tomu viz výše)²⁹³. To však samo o sobě nemění nic na možnosti ustanovení § 141 TrZ aplikovat. O krajní nouzi se pak v těchto případech hovořit vůbec nedá, neboť jejím znakem je, že se nebezpečí odvrací zásahem směřujícím vůči třetím osobám, nikoliv vůči samotnému původci takového nebezpečí (resp. útoku). Proto usmrcení poškozeného z pohnutky jeho předchozího

²⁹¹ Obdobně také v rozhodnutí NS ČR sp. zn. 7 Tdo 793/2010

²⁹² Hořák, J.: Vražda a zabití v novém trestním zákoníku, Bulletin Advokacie 10/2009, s. 64; zajímavou úvahu autor uvádí ve vztahu k útoku proti majetku, kdy zastává názor, že kvalifikace trestným činem zabití namísto vraždy připadá v úvahu jen tehdy, „je-li škoda na majetku natolik závažná, že představuje existenční ohrožení postižených osob („ožebračení“, ztráta domova), citelné zhoršení životní úrovně, pád do chudoby či značné sociální nejistoty (např. zpronevěra životních úspor), anebo se jedná současně o výrazný zásah do osobnostní sféry pachatele (např. úmyslné zdemolování vybavení domácnosti, úmyslné zničení vlastního mimořádně cenného uměleckého díla či výrobku pachatele, utýrání zvířete atd.)“ K tomu srov. můj názor na přípustnost usmrcení útočnicka na ochranu majetku (podkap. 5.3.2.2).

²⁹³ K tomu Hořák J., opak. cit., na s. 65 uvádí, že „lze důvodně předpokládat, že dle ustanovení o zabití v důsledku předchozího zavrženíhodného jednání poškozeného budou posuzovány jak intenzivní excesy z nutné obrany (obrana zcela zjevně nepřiměřená způsobu útoku), tak i excesy extenzivní, za předpokladu, že útok poškozeného na chráněný zájem byl již dokonán a pouze přetrvávají jeho hmotné, popř. i nemateriální následky (silný pocit křivdy).“

zavrženíhodného jednání může být toliko nutnou obranou (a to jen v některých případech).

Jistým problémem tohoto řešení je, že zde musí být mezi privilegující okolností předchozího zavrženíhodného jednání pachatele a spáchaným činem nepochybná příčinná souvislost, což může způsobovat důkazní potíže. Ještě problematičtější je podle mého názoru posuzování existence afektu obránce v době činu. Zkoumání vnitřního stavu pachatele je velmi náročný úkol, zejména má-li tak soudní znalec a orgány činné v trestním řízení činit s určitým časovým odstupem. Mimo jiné proto, jestliže dříve někteří autoři (Teryngel²⁹⁴) navrhovali pro případy překročení mezí nutné obrany ve zmatku, strachu nebo úleku způsobeném útokem zákonné zakotvení této okolnosti jako důvodu vylučujícího protiprávnost, jiní (Kuchta²⁹⁵) pak z důvodu důkazní nespolehlivosti zpětného zkoumání psychického stavu obránce proti takovému návrhu namítali, že by mohl v důsledku trestněprocesního institutu *in dubio pro reo* vést k určitému zneužívání takové úpravy. To zejména proto, že podle tehdejších návrhů a názorů pouze některé, zákonem vymezené (a nikoliv všechny myslitelné) afekty by bývaly měly mít za následek vyvinění obránce, přičemž v praxi je velmi obtížné jednotlivé afekty od sebe byť i jen odlišit, natož prokázat jejich přítomnost / nepřítomnost.

S tímto názorem souhlasím, a proto v této souvislosti považuji zvolené řešení ve formě privilegované skutkové podstaty trestného činu zabití za vhodné. Zprvč toto ustanovení obsahuje dovětek „nebo jiného omluvitelného hnutí mysli“, což rozšiřuje (oproti dříve uvažované právní úpravě) dosah této skutkové podstaty vedle strachu, úleku a zmatku i na případy ostatních afektů (např. zlost), které mohou způsobit silné rozrušení. Taková úprava je jednak příznivější pro obránce a jednak ulehčuje orgánům činným v trestním řízení úlohu dokazování v tom smyslu, že tyto orgány nebudou muset jednotlivé afekty od sebe rozlišovat, postačí, že se před soudem prokáže existence / neexistence silného rozrušení pachatele v době činu z kteréhokoliv omluvitelného hnutí mysli (afektu). Zadruhé pak pokud se státnímu zástupci (resp. soudu) nepřítomnost

²⁹⁴ Teryngel, J.: Ke zpřesnění úpravy okolností vylučujících trestní odpovědnost, *Všehrd* 2/1993, s. 14

²⁹⁵ Kuchta, J.: *Nutná obrana*, 1. vydání, Masarykova univerzita, Brno, 1999, s. 174

tohoto silného rozrušení prokázat nepodaří, nebude důsledkem únik pachatele trestní odpovědnosti, ale pouze posouzení jeho jednání jako trestného činu zabití namísto vraždy (nehrozí zde tedy v takové míře zneužívání předmětné právní úpravy, jak se obával Kuchta). Tak je zde dána určitá vyváženost mezi zájmem na pozitivní stimulaci občanů k hojnému využívání institutu nutné obrany a zájmem na stíhání a trestání úmyslných excesů, jejichž následkem je úmyslné usmrcení útočnicka.

Pokud jde o privilegovanou skutkovou podstatu ublížení na zdraví z omluvitelné pohnutky, ta byla do českého právního řádu zavedena výše zmíněným novelizačním zákonem č. 306/2009 Sb., který vložil do trestního zákoníku nový § 146a. Na případy excesů krajní nouze či nutné obrany lze toto ustanovení aplikovat tehdy, způsobil-li pachatel útočnicku při úmyslném excesu úmyslně ublížení na zdraví (odst. 1) či úmyslně těžkou újmu na zdraví (odst. 3), a to za stanovených privilegujících okolností, které jsou omluvitelné a odůvodňují shovívavější posouzení a mírnější potrestání. Tyto okolnosti jsou přitom zcela totožné s privilegujícími znaky skutkové podstaty trestného činu zabití – k jednotlivým okolnostem tady platí obdobně to, co jsem uvedl výše.

6.3 Zhodnocení úpravy a úvahy de lege ferenda

Závěrem bych rád uvedl, že privilegování a ochrana osob jednajících na obranu chráněných zájmů před útoky či jinými nebezpečími je klíčové pro generálně preventivní působení institutů krajní nouze a nutné obrany při boji proti kriminalitě a jiným nežádoucím protispolečenským jednáním a jevům. Myslím si, že současná právní úprava, obzvláště pak s přihlédnutím k zavedení nových privilegovaných skutkových podstat úmyslných trestných činů zabití a ublížení na zdraví z omluvitelné pohnutky, poskytuje relativní dostatek možností, jak při trestním postihu zohlednit skutečnost, že ke spáchání trestného činu došlo překročením mezí krajní nouze či nutné obrany. Zejména pak postupem při aplikaci obecně polehčujících okolností či postupem při mimořádném snížení trestu odnětí svobody lze zohlednit celou řadu okolností, které více či méně snižují škodlivost jednání pachatele, a to ať už jde o exces intenzivní či extenzivní, sthenický či asthenický, v důsledku silného psychického rozrušení či jiné privilegující okolnosti. Jednotlivé postupy lze přitom i kombinovat. Tak vícečetný

výskyt obecně polehčujících okolností může naplnit zvláštní podmínky či být signálem pro mimořádné snížení trestu odnětí svobody pod zákonnou dolní hranici trestní sazby (popř. pro uložení jiného trestu nespojeného s odnětím svobody, nebo dokonce pro upuštění od potrestání), což zpravidla umožní soudu následně i podmíněně odložit výkon trestu odnětí svobody, je-li to vhodné.

Dosahuje-li pak silné rozrušení pachatele v době činu intenzity zmenšené přičetnosti, k této okolnosti se rovněž při ukládání trestu obligatorně přihlíží (nezpůsobil-li si pachatel tento stav vlivem návykové látky, a to byť i z nedbalosti). V případech zmenšené přičetnosti je rovněž dán zvláštní důvod pro mimořádné snížení trestu odnětí svobody za současného uložení ochranného léčení, popř. důvod pro upuštění od potrestání za současného uložení ochranného léčení či zabezpečovací detence (zde i v případě duševní poruchy, která intenzity zmenšené přičetnosti nedosahuje). U úmyslných excesů, kdy je způsobena úmyslně újma na životě či zdraví, lze pak využít zmíněných privilegovaných skutkových podstat.

Pokud jde o úvahy de lege ferenda, bylo by možné zvážit např. zákonné zakotvení obligatornosti aplikace výše uvedených obecně polehčujících okolností či postupu při mimořádném snížení trestu odnětí svobody. Podle mého názoru by se však nejednalo o krok správným směrem. Právní úprava má být taková, aby způsob její interpretace a aplikace byl pro občany v rámci možností předvídatelný a byl tak zachován princip právní jistoty. Zároveň je vhodné dostatečným způsobem privilegovat pachatele, kteří se trestného činu dopustili při ochraně zájmů chráněných trestním zákoníkem. Na druhé straně však právní úprava musí být dostatečně obecná a musí soudu umožnit pružně reagovat na všechny společenské situace, které život přinese a které zákonodárce nemůže do všech podrobností a důsledků předvídat. Soudům a dalším orgánům činným v trestním řízení musí být zachována možnost aplikovat výše uvedené postupy v případech, kdy je třeba na základě některých privilegujících okolností, snižujících škodlivost činu či nebezpečnost pachatele, uplatnit vůči tomuto pachateli zvláštní, mírnější postup, a naopak možnost uvedené postupy neaplikovat v případech ostatních.

Na místě je tak spíše apel nikoliv na zákonodárce, ale na orgány činné v trestním řízení, aby veškeré případy posuzovaly svědomitě do všech jejich komplexností, a na

jedné straně poskytovaly ochranu těm, kteří aktivně a zodpovědně vystupují proti pachatelům trestných činů a jiných protispolečenských jednání, a na straně druhé stíhaly a trestaly ty, kdož se snaží institutů krajní nouze či nutné obrany využít (resp. zneužít) způsobem, který odporuje jejich podstatě a smyslu. Stanovil-li by zákon nutnost či zákaz uvedených postupů v určitých případech, byly by řečené možnosti orgánů činných v trestním řízení v tomto směru výrazně limitovány, a to by podle mého názoru nevedlo k žádoucím důsledkům.

Výše jsem uvedl, že současný trestní zákoník dává obecnou možnost upustit od potrestání pachatele tehdy, jednalo-li se o přečin a pachatel jeho spáchání lituje a projevuje účinnou snahu po nápravě, jestliže vzhledem k povaze a závažnosti spáchaného přečinu a k dosavadnímu životu pachatele lze důvodně očekávat, že již pouhé projednání věci postačí k jeho nápravě i k ochraně společnosti (§ 46 odst. 1 TrZ). Rovněž jsem uvedl, proč taková formulace není vhodná ve vztahu k případům excesů z mezí krajní nouze či nutné obrany. Šlo by proto v tomto směru doporučit vložení nového odstavce do § 46 (obdobně jako to již bylo učiněno pro případy nezpůsobilé přípravy a pokusu – § 46 odst. 2 TrZ), který by umožňoval soudu upustit od potrestání pachatele excesu i bez splnění obecných podmínek v prvním odstavci. Zvláštní podmínky pro takový postup by pak mohly být vymezeny kombinací podmínek pro mimořádné snížení trestu odnětí svobody v případech excesů (§ 58 odst. 6 TrZ) a již zmíněných obecných podmínek pro upuštění od potrestání. Tedy že soud může upustit od potrestání tehdy, spáchal-li pachatel trestný čin odvraceje útok nebo jiné nebezpečí, aniž byly zcela splněny podmínky krajní nouze nebo nutné obrany, přičemž vzhledem k povaze a závažnosti spáchaného trestného činu a poměrům (či dosavadnímu životu) pachatele lze důvodně očekávat, že již pouhé projednání věci postačí k jeho nápravě a ochraně společnosti (resp. k tomu, aby vedl řádný život). Možnost aplikace takového ustanovení by se tedy rozšířila na všechny trestné činy a vypustila by se podmínka, že pachatel spáchání trestného činu lituje a projevuje účinnou snahu po nápravě, která by v případech excesů (zejména těch nedbalostních) jen sotva našla opodstatnění.

Dále by za zvážení podle mého stála dekriminalizace nedbalostních excesů z mezí nutné obrany. Velmi dobře to vyjádřil Kuchta²⁹⁶: „*zájmy obránce, útočníka i*

²⁹⁶ Kuchta, J.: *Nutná obrana*, 1. vydání, Masarykova univerzita, Brno, 1999, s. 172

společnosti jako celku (by) nejlépe vyvažoval institut beztrestnosti, kdy nedbalostní exces sám by byl považován za protiprávní, takže útočník by měl proti němu nutnou obranu, obránce (by) však sám byl beztrestný a nebyl by mu ukládán trest“. Naopak proti tomuto názoru v minulosti poměrně razantně vystupoval např. Jebavý²⁹⁷, který uváděl, že požadavek úplné dekriminlizace nedbalostních excesů je zcela nemyslitelný, neboť by byly mimo jiné beztrestné i ty případy nutné obrany, ve kterých byla způsobena těžká újma na zdraví či smrt. Jako příklad nežádoucího důsledku autor uvádí případ, kdy není nijak postižen pachatel, který v rámci putativní nutné obrany způsobí újmu na životě či zdraví domnělému útočníkovi, ačkoliv vzhledem k okolnostem případu a svým osobním poměrům vědět měl a mohl (nevědomá nedbalost), že o skutečný útok nejde. S tímto názorem souhlasím, proto bych z případů, kdy má být dekriminlizován pachatel trestného činu, kterého se dopustil v důsledku nedbalostního excesu, vyloučil právě případy putativní nutné obrany. Jak již několikrát uvedeno, reálnost útoku je podmínkou samotného stavu nutné obrany – není-li zde dána, nejedná se vůbec o situaci nutné obrany, nelze proto vykročit z jejích mezí. Proto jednání obránce, kterým byl spáchán trestný čin při putativní nutné obraně, měl by být nadále posuzován podle obecných zásad trestnosti, tedy podle ustanovení trestního zákoníku o skutkovém omylu s případnou odpovědností pachatele za některý trestný čin spáchaný z nedbalosti.

Jebavý²⁹⁸ pak dále argumentuje i případy, kdy nemůže být postižen ani pachatel, který z nedbalosti útočníku způsobil zjevně (hrubě) nepřiměřenou škodu, buď protože špatně odhadl intenzitu útoku a z něho hrozící škodu, anebo protože vůbec nevzal v úvahu možné následky použitého způsobu obrany (ačkoliv to vědět měl a mohl). Nelze popřít, že v jednotlivých případech by mohlo docházet k nežádoucím důsledkům, když by nepozorní či roztržití obránci zvolili čelit útoku takovým způsobem obrany, který by z objektivního hlediska bylo možno považovat za zcela zjevně nepřiměřený, ačkoliv oni sami si to v danou chvíli neuvědomili, přestože tak učinit měli a mohli. Je však podle mého třeba se na celou věc dívat z širšího pohledu a hodnotit dopady

²⁹⁷ Jebavý, M.: Vybočení z mezí nutné obrany (diskuse), Socialistická zákonnost, 1/1975, s. 38 – 39

²⁹⁸ Jebavý, M., opak. cit., s. 39

celkové, nikoliv dílčí. Vokoun²⁹⁹ např. uvádí, že dekriminalizace nedbalostního excesu by patrně byla výraznou garancí právní jistoty obránců, což by stimulovalo uvědomělý a rázný postoj všech občanů proti pachatelům protispolečenské činnosti. Zároveň upozorňuje na to, že realizace účelu trestu ukládaného při nedbalostním excesu, a to jak z pohledu speciální tak generální prevence, nevyznívá příliš přesvědčivě. Z tohoto názoru vychází i Kuchta³⁰⁰, který v tomto směru doporučuje před případným přistoupením k takto razantnímu řešení provést mezi občany kriminologické výzkumy, které by umožnily kvalifikovaně odhadnout efektivnost a účelnost tohoto řešení. Podle mého názoru by však celkový přínos dekriminalizace nedbalostních excesů převážil zmíněné dílčí nepříznivé projevy této úpravy. Odpověď na otázku, zda je takový předpoklad oprávněný, by bylo třeba hledat až v případné trestní praxi, kterou by uvedená změna právní úpravy byla uvedena v život.

²⁹⁹ Vokoun, R.: Vybrané aktuální otázky nutné obrany a krajní nouze, *Acta Universitatis Carolina-Iuridica* 3/1989, Praha, s. 76

³⁰⁰ Kuchta, J.: *Nutná obrana*, 1. vydání, Masarykova univerzita, Brno, 1999, s. 171 – 172

7. Srovnání se slovenskou právní úpravou krajní nouze a nutné obrany

7.1 Právní úprava krajní nouze

Současná slovenská úprava krajní nouze je zakotvena v zákoně č. 300/2005 Z. z., trestném zákoně (dále jen „trestný zákon“), jenž v § 24 stanoví následující:

„(1) Čin inak trestný, ktorým niekto odvracia nebezpečenstvo priamo hroziace záujmu chránenému týmto zákonom, nie je trestným činom.

(2) Nejde o krajnú núdzu, ak bolo možné nebezpečenstvo priamo hroziace záujmu chránenému týmto zákonom za daných okolností odvrátiť inak alebo ak spôsobený následok je zjavne závažnejší ako ten, ktorý hrozil. Rovnako nejde o krajnú núdzu, ak ten, komu nebezpečenstvo priamo hrozilo, bol podľa všeobecne záväzného právneho predpisu povinný ho znášať.“

Lze říci, že se slovenská právní úprava institutu krajní nouze, pokud jde o podmínky, za kterých lze v krajní nouzi jednat, shoduje s úpravou českou; lze proto ohledně nich odkázat na výklad podaný výše. Uvedené však platí s jednou výjimkou – slovenská úprava oproti té české nastavuje podmínku proporcionality jednání v krajní nouzi o poznání mírněji, když připouští způsobení následku, který je stejně závažný jako ten, který hrozil (nikoliv však již následku zřejmě závažnějšího).

I v případě slovenské právní úpravy musí být následek, který hrozil, a následek způsobený jednáním v krajní nouzi v určitém přijatelném poměru. Tento poměr je blíže vymezen zákonem a vychází z principu, že není možné připustit záchranu jednoho zájmu za cenu obětování zájmu významnějšího, popř. i zájmu stejně či méně významného, pokud je tento zájem jednáním v krajní nouzi ohrožen či porušen v takové intenzitě, která zakládá hrubý nepoměr mezi hrozícím následkem a následkem, který byl

jednáním v krajní nouzi způsoben³⁰¹, jinými slovy pokud je způsobený následek zřejmě závažnější než ten, který hrozil.

Pokud však vycházíme z doslovného výkladu platné úpravy podmínky proporcionality, trestný zákon připouští v rámci jednání v krajní nouzi způsobení následku stejně závažného (popř. dokonce následku ještě závažnějšího, není-li *zřejmě* závažnější) než ten, který hrozil. Připouští se tak obětování jedné hodnoty pro záchranu jiné, stejně významné hodnoty, třebaže by se jednalo o obětování života jednoho člověka pro záchranu vlastního života. K tomu však někteří autoři uvádějí, že aplikace této podmínky může být v praxi problematická.³⁰²

Jako příklad lze uvést případ dvou horolezců, kteří při horolezecké výpravě vystupují na skalní masiv, přičemž se jistí a jsou přivázáni na jednom laně. Jednomu z nich se při výstupu podsmekne noha a zůstane vyset na jisticím laně, čímž postupně stahuje dolů i druhého horolezce. Pádu z velké výšky do propasti, jenž by znamenal jistou smrt pro oba horolezce, brání jen jediná skoba, u níž hrozí, že se každou chvíli uvolní. Druhý horolezec přitom nemá možnost lano zabezpečit tak, aby udrželo oba dva, ani nemá šanci vytáhnout prvního horolezce nahoru do bezpečí. V okolí se nenachází nikdo, kdo by horolezcům mohl poskytnout pomoc. Jedinou možností pro záchranu života alespoň jednoho z horolezců je přerezáni lana druhým horolezcem, který by tím však obětoval život prvního horolezce visícího na jisticím laně.³⁰³ Podle slovenské právní úpravy by jednání, kterým by druhý horolezec přerezal lano a tím se zachránil, šlo podřadit pod jednání v krajní nouzi, čímž by byla protiprávnost (a tedy

³⁰¹ I slovenské právo připouští, že lehké zranění nebo krátké omezení osobní svobody, kterými se odvrací způsobení škody velkého rozsahu na majetku, může být v konkrétním případě následkem méně nebo stejně závažným než ten, který hrozil, byť hodnoty jako svoboda a zdraví jinak stojí v pořadí zájmů chráněných trestným zákonem výše než majetek. Obdobně jako v českém právu lze také dle slovenského práva pro záchranu skupinových zájmů lze porušit jiné, méně významné skupinové a individuální zájmy, a pro záchranu zájmů jednotlivce mohou být porušeny i méně důležité zájmy skupinové.

³⁰² Ivor, J.: Trestné právo hmotné, Všeobecná část, Iura Edition, Bratislava, 2006, s. 156. Autor zde navíc připouští, že je v některých případech problematický i postup, kdy by obětováním jednoho života bylo zachráněno více životů, např. v předchozím výkladu uvedený případ usmrcení osoby za účelem posmrtného odběru a transplantace jejích orgánů několika různým osobám, kterým by se tak podařilo zachránit život. Jako problematický je zde tedy označován postup, který by dostal i přísněji vymezené podmínce proporcionality podle české právní úpravy.

³⁰³ Ivor, J., opak cit., s. 157

i trestnost) takového jednání vyloučena. Podle české právní úpravy by se naproti tomu druhý horolezec dopustil trestného činu vraždy podle § 140 trestního zákoníku.³⁰⁴

Přednost slovenské právní úpravy stran mírněji nastavené podmínky proporcionality jednání v krajní nouzi by šlo spatřovat ve vytvoření vhodného právního prostoru pro užití tohoto institutu i proti hrozícímu nebezpečí vyvolanému osobou nepřičetnou, nezletilou nebo osobou jednajícím ve skutkovém omylu. Úprava, podle které následek způsobený jednáním v krajní nouzi nesmí být zřejmě stejně závažný než ten, který hrozil, je pro odvrácení nebezpečí v těchto případech příliš tvrdá.³⁰⁵

De lege ferenda by se však jevilo vhodnější výslovně v trestním zákoníku zakotvit přípustnost užití institutu nutné obrany v případech bezprostřední hrozby útoku ze strany osob nepřičetných, nezletilých nebo osob jednajících ve skutkovém omylu. Užití nutné obrany v těchto případech by bylo možné eventuálně omezit podmínkou subsidiarity, jednalo-li by se o méně závažné útoky nedosahující intenzity trestného činu.

Samotná skutečnost, že v trestní praxi dochází k útokům i ze strany výše uvedené kategorie osob, u nichž je třeba s ohledem na jejich osobní vlastnosti a okolnosti případu zpravidla volit mírnější způsob obrany s nižší intenzitou, podle mého názoru není dostatečným důvodem pro rozvolnění podmínky proporcionality jednání v krajní nouzi v obecné rovině. Takové rozvolnění by mohlo mít negativní dopady v jiných oblastech společenské reality a mohlo by být ze strany osob jednajících v krajní nouzi nezřídká zneužíváno. Je významnou právní a etickou otázkou, a bylo by k diskusi v rámci široké odborné veřejnosti, zda by a priori legalizace jednání spočívajícího v obětování cizího života pro záchranu vlastního byla krokem správným směrem, nedomnívám se však, že by tomu tak bylo.

³⁰⁴ Uvažovat by patrně šlo i o postihu pro trestný čin zabití podle § 141 trestního zákoníku, podařilo-li by se dovést silné rozrušení způsobené některým omluvitelným hnutím myslí.

³⁰⁵ Byť zde lze uvažovat o rozšíření mezí pro jednání v krajní nouzi analogicky podle ustanovení o nutné obraně – k tomu viz podkapitolu 5.2.1.2.

7.2 Právní úprava nutné obrany

Nutnou obranu upravuje trestný zákon v § 25, a to následujícím způsobem:

„(1) Čin inak trestný, ktorým niekto odvracia priamo hroziaci alebo trvajúci útok na záujem chránený týmto zákonom, nie je trestným činom.

(2) Nejde o nutnú obranu, ak obrana bola celkom zjavne neprimeraná útoku, najmä k jeho spôsobu, miestu a času, okolnostiam vzťahujúcim sa k osobe útočníka alebo k osobe obrancu.

(3) Ten, kto odvracia útok spôsobom uvedeným v odseku 2, nebude trestne zodpovedný, ak konal v silnom rozrušení spôsobenom útokom, najmä v dôsledku zmätku, strachu alebo zľaknutia.

(4) Ak sa niekto vzhľadom na okolnosti prípadu mylne domnieva, že útok hrozí, nevylučuje to trestnú zodpovednosť za čin spáchaný z nedbanlivosti, ak omyl spočíva v nedbanlivosti.“

Ze srovnání ustanovení o nutné obraně v českém a slovenském právu je na první pohled patrné, že slovenská úprava je, pokud jde o podmínky a meze jednání v nutné obraně, oproti té české v několika bodech odchylná a mnohdy konkrétnější. V následujícím výkladu se zaměřím pouze na tyto odchylky; v ostatním lze opět odkázat na výklad podaný výše.

7.2.1 Pojem útoku

V první řadě trestný zákon v § 25 odst. 2 stanoví, že nutná obrana nesmí být zcela zjevně nepřiměřená útoku, zejména k jeho způsobu, místu a čase a okolnostem vztahujícím se k osobě útočníka nebo osobě obránce. Byť trestní zákoník vymezuje podmínku přiměřenosti nutné obrany de facto shodně, rozdílnost obou úprav spočívá ve vymezení toho, čemu být tato obrana přiměřená (resp. čemu nesmí být zcela zjevně nepřiměřená). Trestní zákoník v tomto ohledu operuje pouze s pojmem „způsob útoku“. Jak uvedeno výše, jedná se o pojem velice široký, který nahradil dřívější pojem „povaha a nebezpečnost útoku“, a jenž podle většinového názoru nezahrnuje pouze způsob provedení útoku jako takový – např. zbraň a způsob jejího použití –, ale dále i vlastnosti

a subjektivní stránku útočníka, počet těchto útočníků, čas a místo útoku, jakož i všechny další okolnosti, které se k případu vztahují a mají význam pro povahu a závažnost tohoto útoku, pokud je lze zahrnout pod pojem způsobu útoku a pokud byly obránci známé a zjevné.³⁰⁶ Trestný zákon naproti tomu operuje s pojmem „útok“ a demonstrativně vypočítává jednotlivé aspekty tohoto útoku, jež je třeba při hodnocení, zda nebyla nutná obrana zcela zjevně nepřiměřená, zohlednit.

Způsobem útoku trestný zákon rozumí především jeho intenzitu včetně toho, zda je útok individuální či skupinový, zda útočník útočí se zbraní nebo bez ní a jaký je poměr sil mezi útočníkem a obráncem. Dále způsob útoku zahrnuje všechno to, co lze od útočníka za dané situace očekávat (eskalace násilí či účinnosti použitého prostředku apod.). Při zohlednění místa a času útoku je důležité např. to, zda se útok odehrává na opuštěném místě, nebo místě přístupném veřejnosti, zda se jedná o uzavřený prostor, nebo volné prostranství, zda přichází v úvahu pomoc ze strany státních orgánů nebo jiných občanů, zda k útoku došlo ve dne, nebo v noci, zda obránce odpočíval, nebo pracoval apod. Při hodnocení okolností vztahujících se k osobě útočníka a obránce se zohledňují zejména jejich fyzické a psychické vlastnosti, věk, zkušenosti atp.³⁰⁷

Na základě výše uvedeného lze tedy dojít k závěru, že se při zkoumání podmínky přiměřenosti nutné obrany (způsobu) útoku zohledňují v českém i slovenském trestním právu v podstatě shodné skutečnosti. Slovenská právní úprava však může být pro tu českou inspirující, pokud jde o demonstrativní výčet těchto skutečností (aspektů útoku). Jak uvádím výše, pokud by zákon blíže specifikoval, byť i jen příkladmo, co lze pod pojem „způsob útoku“ podřadit, pomohlo by to odstranit i ty poslední dohady o jeho přesném významu. Nadto čím je zákon v tomto ohledu přesnější a srozumitelnější, tím větší je šance, že institutu nutné obrany lépe porozumí i laická veřejnost, na které hlavně leží uplatňování tohoto institutu v praxi.

³⁰⁶ Šámal, P. a kol.: Trestní zákoník I, § 1 až 139, Komentář, 2. vydání, C.H.Beck, Praha, 2012 s. 404 – 405; Králík, M. in Nutná obrana v občanském a trestním právu aneb meze interpretace v právu, Právní rozhledy 1/2000, na s. 7 uvádí, že by se pod tento pojem měl obecně řadit i poměr hrozící a vzniklé škody. Tento názor se však neujal a poměr škod má význam pouze za určitých okolností – k tomu viz uvedené rozhodnutí č. II/1965 Sb. rozh. tr.

³⁰⁷ Ivor, J.: Trestné právo hmotné, Všeobecná část, Iura Edition, Bratislava, 2006, s. 168

7.2.2 Silné rozrušení jako zvláštní okolnost vylučující trestní odpovědnost

Další, tentokrát velmi významná odlišnost slovenské právní úpravy je zakotvena v § 25 odst. 3 trestného zákona, ze kterého vyplývá, že byť obránce odvrátil útok obranou, která byla zcela zjevně nepřiměřená útoku (intenzivní exces), nebude trestně odpovědný, pokud se při odvracení útoku nacházel v silném rozrušení způsobeném útokem, zejména v důsledku zmatku, strachu nebo úleku.³⁰⁸ Podle některých názorů³⁰⁹ je třeba tuto okolnost vylučující trestní odpovědnost aplikovat i na případy extenzivních excesů³¹⁰, kdy obránce jednal na svou obranu v okamžiku, kdy útok bezprostředně neohrožil, tedy jednal předčasně, resp. opožděně.

Zákonodárce zakotvením této zvláštní okolnosti vylučující trestní odpovědnost významně posílil povinnost při rozhodování o naplnění podmínek a mezi nutné obrany zohlednit subjektivní stránku obránce. Konkrétně je třeba zkoumat, zda se obránce v okamžiku obranného jednání nacházel v silném rozrušení způsobeném útokem, a zda toto silné rozrušení vzniklo v důsledku zmatku, strachu nebo úleku, popř. v důsledku jiného omluvitelného hnutí myslí takové povahy, že znemožňovalo obránci racionálně posoudit přiměřenost obrany útoku.³¹¹

³⁰⁸ Ivor, J.: Trestné právo hmotné, Všeobecná část, Iura Edition, Bratislava, 2006, k tomu na s. 170 uvádí příklad: zamyšlený dospělý muž ve středním věku se prochází ve večerních hodinách za značně snížené viditelnosti v parku a přemýšlí při tom nad závažným pracovním problémem. Vtom zpoza keře vyskočí maskovaná postava s výkřikem „naval prachy“. Muž se lekne, vytáhne z pouzdra (legálně drženou) pistoli a dvěma výstřely útočnickovi způsobí těžkou újmu na zdraví. Následně se ukáže, že útočník byl neozbrojený, což však muž za dané situace nemohl posoudit. Muž zde jednal v silném rozrušení způsobeném úlekem, a proto i pokud by byla jeho obrana shledána zcela zjevně nepřiměřenou, nebyl by trestně odpovědný pro naplnění zvláštní okolnosti podle § 25 odst. 3 trestného zákona.

³⁰⁹ Kočíková, M.: Krajná núdza, nutná obrana ako okolnosť vylučujúca protiprávnosť, Rekodifikovaný trestný zákon a trestný poriadok – analýza poznatkov z teórie a praxe, Spoločnosť pre trestné právo a kriminológiu, Paneurópska vysoká škola - fakulta práva, Bratislava, 2011, s. 492

³¹⁰ Podle pojetí Vokouna (Vokoun, R. in Novotný, O., Vanduchová, M., Šámal, P. a kol.: Trestní právo hmotné, Obecná část, 6. vydání, Wolters Kluwer ČR a.s., Praha, 2010, s. 62 – 63), ke kterému se ve svém výkladu přiklámám i já, se však nejedná o extenzivní exces, nýbrž o situace, které nutnou obranou vůbec nejsou. K tomu viz podkapitulu 5.3.1.

³¹¹ Ivor, J., opak. cit., s. 169 – 170. Trestný zákon pojem „omluvitelné hnutí myslí“ nezná, avšak demonstrativně vypočítává přípustné příčiny vzniku silného rozrušení; další příčiny by pak měly být na základě logického argumentu a simili obdobné povahy, jako je zmatek, strach nebo úlek.

Rozrušení je třeba chápat jako stav, ve kterém obránce není schopen myslet nebo konat pro něj typickým, běžným způsobem. Toto rozrušení přitom musí být vyvolané útokem – jakékoliv jiné rozrušení je pro účely uvedené okolnosti vylučující trestní odpovědnost bez významu. Přitom je třeba počítat s tím, že v zásadě každý útok přináší pro obránce jistou míru rozrušení. Trestný zákon proto pro vyloučení trestní odpovědnosti požaduje *silné* rozrušení, kdy je schopnost obránce myslet nebo konat pro něj typickým způsobem *značně* omezena. Hranice silného rozrušení však nejsou pro každou osobu stejné. Tato hranice se odvíjí od mnoha faktorů, jako je např. momentální psychické rozpoložení obránce, jeho obecná psychická odolnost, resp. psychická labilita apod.³¹²

Přihlédneme-li k tomu, že vedle zkoumání přítomnosti silného rozrušení obránce v okamžiku obranného jednání je třeba rovněž zkoumat, zda toto silné rozrušení vzniklo právě v důsledku zmatku, strachu nebo úleku³¹³, popř. jiného obdobného hnutí myslí, docházíme k závěru, že se jedná o okolnost vylučující trestní odpovědnost v praxi velmi obtížně zkoumatelnou, třebaže by se tak dělo za pomoci znaleckého zkoumání znalci z oboru psychiatrie. To zejména proto, že v praxi je velmi obtížné jednotlivé afekty od sebe byť i jen odlišit (resp. určit, zda náleží do relevantní kategorie vymezené ustanovením § 25 odst. 3 trestného zákona), natož pak s určitým nezanedbatelným časovým odstupem prokázat jejich přítomnost či nepřítomnost v okamžiku obranného jednání. Tato důkazní nespolehlivost zpětného zkoumání psychického stavu obránce může v důsledku existence trestněprocesního institutu *in dubio pro reo* vést k určitému zneužívání takové úpravy.

Jako vhodnější řešení se tak jeví přístup zvolený českým zákonodárcem, tedy zakotvení privilegovaných skutkových podstat trestného činu zabití podle § 141 trestního zákoníku a trestného činu ublížení na zdraví z omluvitelné pohnutky podle § 146a trestního zákoníku, jež jsou aplikovatelné na případy, kdy je v důsledku excesu z mezí nutné obrany způsobena útočnickovi smrt nebo (těžká) újma na zdraví. Pokud se

³¹² Kočíková, M.: Krajná núdza, nutná obrana ako okolnosť vylučujúca protiprávnosť, Rekodifikovaný trestný zákon a trestný poriadok – analýza poznatkov z teórie a praxe, Spoločnosť pre trestné právo a kriminológiu, Paneurópska vysoká škola - fakulta práva, Bratislava, 2011, s. 492 – 493

³¹³ K výkladu pojmu strach, úlek a zmatek viz podkapitolu 6.2.5.

v těchto případech státnímu zástupci (resp. soudu) nepřítomnost silného rozrušení v důsledku strachu, úleku, zmatku nebo jiného (obdobného) omluvitelného hnutí myslí prokázat nepodaří, nebude důsledkem únik pachatele trestní odpovědnosti, ale „pouze“ posouzení jeho jednání jako trestného činu zabití namísto trestného činu vraždy – nehrozí zde tedy v takové míře zneužívání předmětné právní úpravy ve výše uvedeném smyslu. Jak jsem již uváděl v předchozím výkladu, taková právní úprava s sebou nese určitou vyváženost mezi zájmem na pozitivní stimulaci občanů k hojnému využívání institutu nutné obrany a zájmem na stíhání a trestání úmyslných excesů, jejichž následkem je úmyslné usmrcení (ublížení na zdraví) útočnicka.

7.2.3 Putativní nutná obrana

Poslední odlišností ve vymezení podmínek jednání v nutné obraně, kterou bych se rád zabýval, je ustanovení § 25 odst. 4 slovenského trestního zákona, které řeší případ tzv. putativní (domnělé či zdánlivé) nutné obrany. Jedná se o případy jednání v nutné obraně, kdy útok není skutečný, avšak obránce se mylně domnívá, že útok bezprostředně hrozí, pročež má být vyloučena jeho odpovědnost za úmyslný trestný čin. O případ putativní nutné obrany však půjde pouze tehdy, pokud okolnosti případu mají jednoznačně takový charakter, že mylná domněnka o útoku je odůvodněná. V opačném případě se zmíněné ustanovení trestného zákona neuzije a obránce bude možné postihnout i za úmyslný trestný čin.

Případy putativní nutné obrany, které mohou v praxi nastat, lze rozdělit do dvou skupin. První skupinou jsou případy, kdy je omyl jednatelů v putativní nutné obraně odůvodněný a není zaviněný ani z nedbalosti (tj. obránce nevěděl, že jde o omyl a ani to vzhledem k okolnostem a svým osobním poměrům vědět neměl nebo nemohl, resp. obránce se bez přiměřených důvodů spoléhal na to, že o omyl nejde).³¹⁴ Obránce

³¹⁴ Ivor, J.: Trestné právo hmotné, Všeobecná část, Iura Edition, Bratislava, 2006, s. 171. Autor k tomu uvádí příklad, kdy majitel domu sedí po setmění v obývací místnosti spolu s rodinou a sleduje televizní pořad. V tom uslyší skrze otevřené okno obývací místnosti kroky na dvoře. Pro jistotu vezme dřevěnou pátku a vyběhne ven na dvůr, aby situaci prověřil. V přítomnosti vidí maskovanou postavu s kuklou na hlavě, která drží v ruce něco, co připomíná střelnou zbraň, a která se plíží podél stěny k osvětlenému oknu obývací místnosti. Majitel domu neváhá a palicí maskovanou osobu udeří do hlavy, čímž jí způsobí otřes mozku. Záhy se ukáže, že maskovaná osoba je rodinným přítelem, který si chtěl udělat legraci, když chtěl zamaskovaný a s napodobeninou střelné zbraně fingovat přepadení s cílem rodinu majitele domu vystrašit. Majitel

v těchto případech nebude za jednání v putativní nutné obraně trestně odpovědný. Druhou skupinou jsou případy, kdy je omyl jednatelů v putativní nutné obraně sice odůvodněný, ale spočívá v jeho nedbalosti. V těchto případech bude obránce odpovídat za nedbalostní trestný čin, pokud se některého svým jednáním v putativní nutné obraně dopustí.³¹⁵

Otázka trestní odpovědnosti obránce v případě putativní nutné obrany byla do 1. 1. 2006 řešena pouze právní teorií. Pro posílení právní jistoty v těchto případech však slovenský zákonodárce meze jednání v putativní nutné obraně nově vymezil přímo v trestném zákoně. Tento krok lze jistě hodnotit jako záslužný, jedná se však v porovnání s českou právní úpravou o polovičaté řešení. Kde český trestní zákoník obsahuje obecné ustanovení o skutkovém omylu o okolnostech vylučujících protiprávnost (§ 18 odst. 4 trestního zákoníku), jež lze aplikovat nejen na putativní nutnou obranu (se stejnými následky jako ve slovenském trestním právu), ale i na putativní krajní nouzi, popř. jednání v omylu o dalších okolnostech vylučujících protiprávnost, tam slovenský trestní zákon mlčí a pozitivní skutkový omyl řeší právě pouze ve vztahu k institutu nutné obrany. Jedná se tak o oblast, kde může být naopak česká úprava inspirativní pro tu slovenskou.

domu zde nevěděl, že jde o omyl, a ani to za daných okolností vědět neměl a nemohl, pročež nebude trestně odpovědný.

³¹⁵ Ivor, J.: Trestné právo hmotné, Všeobecná část, Iura Edition, Bratislava, 2006, s. 171. Autor k této skupině případů uvádí příklad, jenž má stejnou zápletku jako ten předchozí. Majitel domu sedí po setmění v obývací místnosti spolu s rodinou a sleduje televizní pořad. V tom uslyší skrze otevřené okno obývací místnosti kroky na dvoře. Pro jistotu vezme dřevěnou pátku a vyběhne ven na dvůr, aby situaci prověřil. V přítomnosti na dvoře vidí postavu člověka otočeného zády, který volným krokem bez toho, aby si dával pozor na to, zda dělá hluk, kráčí k boční straně domu k osvětlenému oknu obývací místnosti. Majitel domu reaguje tak, že bez předchozího upozornění udeří tuto osobu palicí po hlavě a způsobí jí otřes mozku. Záhy vyjde najevo, že touto osobou je rodinný přítel, který přišel bez ohlášení na návštěvu, a před tím, než vešel do domu, se chtěl skrze okno přesvědčit, kdo z rodiny se doma nachází. Majitel se zde vzhledem k okolnostem sice mohl domnívat, že jde o útok, ale spoléhal na to bez přiměřených důvodů (jinými slovy bez přiměřených důvodů spoléhal na to, že nejde o omyl), pročež bude odpovídat za nedbalostní trestný čin.

7.3 Právní úprava a následky vybočení z mezí nutné obrany a krajní nouze

O vybočení (exces) z mezí nutné obrany či krajní nouze se jedná tehdy, nejsou-li zcela splněny všechny zákonné podmínky (resp. meze), které zákon pro jednání v těchto situacích stanovuje. V tomto ohledu lze tedy odkázat na výklad podaný v této kapitole.

Následkem jednotlivých excesů, bez ohledu na to, zda se jedná o exces intenzivní nebo extenzivní, jakož i následkem jednání, které vůbec nelze podřadit pod jednání v krajní nouzi nebo nutné obraně (neboť nebyly naplněny podmínky sine qua non), je skutečnost, že jednání obránce (resp. osoby odvracející útok) je považováno za protiprávní, a tedy trestně postižitelné v závislosti na tom, znaky kterého úmyslného či nedbalostního trestného činu byly naplněny. Zákon však v těchto případech zpravidla dává řadu možností, jak pachatele trestného činu privilegovat.

Trestný zákon v první řadě zakotvuje v ustanovení § 36 písm. i) jako obecně polehčující okolnost to, že trestný čin byl spáchán při odvracení útoku nebo jiného nebezpečí (popř. za okolností, které by za splnění dalších předpokladů jinak vylučovaly trestnost činu), aniž však byly zcela splněny podmínky nutné obrany či krajní nouze (popř. jiné okolnosti vylučující protiprávnost). Jedná se tak o období ustanovení § 41 písm. g) českého trestního zákoníku.

I slovenská právní úprava pak umožňuje v případě excesů z krajní nouze či nutné obrany postupovat podle ustanovení o nepřičetnosti (§ 23 trestního zákona) či podle obecného ustanovení o upuštění od potrestání (§ 40 odst. 1 písm. a) trestního zákona), jež jsou koncipovány vesměs shodně jako v české právní úpravě. Za splnění příslušných podmínek přichází v úvahu i zvláštní postup, který slovenský trestní zákon stanovuje pro pachatele jednající ve stavu zmenšené přičetnosti, byť zákon tento stav, na rozdíl od české právní úpravy, explicitně nevymezuje. Jedná se o postup spočívající buď v mimořádném snížení trestu odnětí svobody podle § 39 odst. 2 písm. c) trestného

zákona³¹⁶, nebo v upuštění od potrestání podle § 40 odst. 1 písm. d) trestného zákona – zde jsou podmínky vymezeny opět shodně, jako je tomu v české právní úpravě.

Slovenská úprava je však v možnostech privilegovat pachatele trestného činu, jenž se dopustil excesu z podmínek a mezí krajní nouze či nutné obrany, užší oproti té české ve dvou směrech. Za prvé neumožňuje při výměře trestu snížit trvání trestu odnětí svobody pod dolní hranici trestní sazby stanovené pro příslušný trestný čin (vyjma případů, kde se pachatel nacházel ve stavu zmenšené přičetnosti), a za druhé nezná žádné privilegující skutkové podstaty vázané na existenci silného rozrušení obdobné trestnému činu zabití či trestnému činu ublížení na zdraví z omluvitelné pohnutky, které zná trestní zákoník. Jedná se tak o další oblast, kde by česká právní úprava mohla být inspirující pro tu slovenskou.

³¹⁶ K tomu lze přistoupit tehdy, pokud pachatel spáchal trestný čin ve stavu zmenšené přičetnosti, a soud má za to, že vzhledem ke zdravotnímu stavu pachatele by bylo možné za současného uložení ochranného léčení dosáhnout ochrany společnosti i trestem kratšího trvání, přičemž soud není při snížení vázán žádnými omezeními.

8. Závěr

Jak vyplývá z předchozího výkladu, instituty krajní nouze a nutné obrany patří mezi významné prostředky v boji s kriminální a jinou protispolečenskou činností, včetně následků z ní vzešlých. Pro jejich efektivní fungování je potřeba co největší zapojení všech občanů, kterého lze však dosáhnout pouze při současném zajištění principu právní jistoty. Meze řečených institutů musí být dostatečně jasné a přesné a musí poskytovat dostatečně široký manévrovací prostor osobám za stanovených podmínek jednajícím. Hlavní náplní této práce bylo relativně podrobně tyto meze analyzovat, a to jak z pohledu současné a dřívější právní úpravy, tak z pohledu literatury a judikatury, a následně vyvodit závěr o případných nedostatcích podoby těchto mezí. Přitom referenční rámec byl tvořen otázkou, zda uvedené meze skutečně poskytují jednajícím občanům dostatečný prostor pro beztrestné a účinné odvrácení hrozícího nebezpečí.

Ustanovení § 28 a § 29 trestního zákoníku, kde jsou tyto instituty upraveny, jsou poměrně obecná. V této práci jsem se snažil poukázat na to, kdy je takový stav vyhovující, ba dokonce žádoucí, a ve kterých případech by bylo vhodné zákonnou úpravu změnit a popř. jakým způsobem. Právě z důvodu této obecnosti je třeba meze institutů krajní nouze a nutné obrany vykládat a jednotlivé případy posuzovat v kontextu zde existující obsáhlé judikatury, zejména judikatury Nejvyššího soudu, jež v některých případech sahá i několik desítek let nazpět, což však bez dalšího nesnižuje její relevanci. Nevýhodou této potřeby je, že většina občanů s judikaturou obeznámena není a jen velmi málo z nich tak má nějakou konkrétnější představu o přesných mezích daných institutů. Je zde proto určitý prostor pro působení „mass medií“, která však namísto osvětového účinku občany od jednání v krajní nouzi či nutné obraně spíše odstrašují, když informují především o divácky atraktivnějších případech, kdy byl občan za některý exces stíhán a potrestán, zatímco o ostatních případech mlčí.

I ze zmíněných důvodů je třeba vedle apelu na zákonodárce apelovat rovněž na orgány činné v trestním řízení, které zákonná ustanovení interpretují a aplikují. Při rozhodování jednotlivých případů, jakož i při zkoumání, zda byly jednotlivé meze předmětných okolností vylučujících protiprávnost překročeny, měly by tyto orgány postupovat podle svého nejlepšího vědomí a svědomí, a to s přihlédnutím ke

konkrétním okolnostem případu, zejména k objektivními skutečnostmi odůvodněnému úsudku jednajícího. I skrze spravedlivé rozhodování se může podařit posílit zájem občanů aktivně vystupovat na ochranu důležitých zájmů individuálních i celospolečenských. Především o takové rozhodovací praxi by pak „mass media“ měla veřejnost podrobně informovat. Pokud tento požadavek bude naplněn, nebude relativně vysoká obecnost zákonné úpravy na závadu, naopak i nadále umožní soudům pružně reagovat na situaci ve společnosti a velkou rozmanitost případů, ke kterým v trestní praxi dochází.

S některými, v předchozím výkladu uvedenými výhradami lze uzavřít, že současná právní úprava poskytuje relativně široký prostor jak pro jednání v krajní nouzi, tak pro jednání v nutné obraně, a poskytuje soudům i dostatek možností, jak případy excesu ve srovnání s ostatní trestnou činností privilegovat. V zájmu posílení právní jistoty by však patrně bylo žádoucí, aby úprava předmětných okolností vylučujících protiprávnost byla jednotná ve všech oblastech českého právního řádu, a to včetně zakotvení na ústavní úrovni, což by procesu unifikace mohlo napomoci.

Seznam literatury a judikatury

- Císařová, D.: K podnětům sovětské právní úpravy překročení mezí nutné obrany pro čs. právní úpravu, *Socialistická zákonnost* č. 2/1982
- Císařová, D., Čížková, J.: Aktuální problémy nutné obrany z hlediska nových kodifikací, *Acta Universitatis Carolina-Iuridica* 1/1986
- Císařová, D., Mittlöhner, M.: K problematice okolností vylučujících protiprávnost, *Československá kriminalistika* 9 /1983
- Dolenský, A.: Přiměřenost nutné obrany, *Sborník prací z trestního práva k 70. narozeninám prof. Dr. V. Solnaře, Univerzita Karlova, Praha*
- Dolenský, A. in *Nová koncepce nutné obrany (§ 13 trestního zákona)*, *Bulletin advokacie* 1/1994
- Dolenský, A. a Novotný, F.: Nutná obrana a automatická obranná zařízení, *Trestní právo* č. 1/1998
- Fremr, R., Zelenka, P.: K výkladu ustanovení § 13 o nutné obraně, *Právní praxe* 6/1994
- Gřivna, T.: *Trestní právo hmotné, svazek 3, Judikatura k obecné části*, ASPI Praha, 2007
- Hendrych, D. a kol.: *Správní právo, Obecná část, 8. vydání*, C.H.Beck, Praha, 2012
- Hořák, J.: Vražda a zabití v novém trestním zákoníku, *Bulletin Advokacie* 10/2009
- Ivor, J.: *Trestné právo hmotné, Všeobecná část*, Iura Edition, Bratislava, 2006
- Jebavý, M.: Vybočení z mezí nutné obrany, *Socialistická zákonnost*, 1/1975
- Jelínek, J. a kol.: *Trestní právo hmotné, 2. Vydání*, Leges s.r.o., Praha, 2010
- Knappová, M., Švestka, J., Dvořák, J. a kol.: *Občanské právo hmotné, svazek 2., 4. aktualizované a doplněné vydání*, ASPI a.s., 2005
- Kočíková, M.: *Krajná núdza, nutná obrana ako okolnosť vylučujúca protiprávnosť, Rekodifikovaný trestný zákon a trestný poriadok – analýza poznatkov z teórie a praxe, Spoločnosť pre trestné právo a kriminológiu, Paneurópska vysoká škola - fakulta práva, Bratislava, 2011*
- Králík, M.: *Nutná obrana v občanském a trestním právu aneb meze interpretace v právu*, *Právní rozhledy* 1/2000
- Kratochvíl, V. a kol.: *Kurs trestního práva, Trestní právo hmotné, Obecná část, 1. vydání*, C. H. Beck, Praha, 2009

Kratochvíl, V. a kol.: Trestní právo hmotné, Obecná část, 2. Vydání, C. H. Beck, s.r.o., Praha, 2012

Kubová, O.: K některým otázkám krajní nouze, Bulletin advokacie 10/1998

Kuchta, J.: Nutná obrana, 1. vydání, Masarykova univerzita, Brno, 1999

Kuchta, J.: K úpravě okolností vylučujících protiprávnost v novém trestním zákoně, Koncepce nové kodifikace trestního práva hmotného České republiky – Sborník příspěvků z konference, Acta Universitatis Masarykianae Brunensis Iuridica, Brno, 2000

Kuchta, J.: Postavení a úprava okolností vylučujících protiprávnost v připravované rekodifikaci trestního práva hmotného, Acta Universitatis Carolina-Iuridica 2/2007, Praha

Novotný, F., Růžička, M. a kol.: Trestní kodexy (trestní zákon, trestní řád) a související předpisy, 2. doplněné vydání, Eurounion, Praha, 2002

Novotný, O., Vanduchová, M., Šámal, P. a kol.: Trestní právo hmotné, Obecná část, 6. vydání, Wolters Kluwer ČR a.s., Praha, 2010

Nývltová, I.: Objektivní a subjektivní koncepce protiprávnosti útoku a jejich vztah k právnímu posouzení obrany proti útoku osob trestně neodpovědných, Trestněprávní revue 7/2003

Polášek M., Kolár J.: Některé problémy vyloučení krajní nouze, Právník 7/1975

Solnař, V.: Trestní právo hmotné, Část obecná, Knihovny Sborníku věd právních a státních, Praha, 1947

Solnař, V., Fenyk, J., Císařová, D., Vanduchová, M.: Systém českého trestního práva, 1. vydání, Část II.: Základy trestní odpovědnosti, Novatrix s.r.o., Praha, 2009

Šámal, P.: K vládnímu návrhu novelizace ustanovení § 13 tr.zák. o nutné obraně, Právní praxe 2/1994

Šámal, P. a kol.: Trestní zákoník I, § 1 až 139, Komentář, 2. vydání, C.H.Beck, Praha, 2012

Šámal, P. a kol.: Trestní zákoník II, § 140 až 421, Komentář, 2. vydání, C.H.Beck, Praha, 2012

Teryngel, J.: Ke zpřesnění úpravy okolností vylučujících trestní odpovědnost, Všehrd 2/1993

Teschler, E.: K některým otázkám nutné obrany, Trestní právo 10/1997

Vokoun, R., in Zadržení podezřelého jako okolnost vylučující protiprávnost, Vybrané aktuální problémy čs. trestního práva, Univerzita Karlova, Praha, 1986

Vokoun, R.: Vybrané aktuální otázky nutné obrany a krajní nouze, Acta Universitatis Carolina-Iuridica 3/1989, Praha

rozhodnutí č. 2196/1925 Sb. rozh. tr.

rozhodnutí č. 3818/1930 Sb. rozh. tr.

rozhodnutí č. 4532/1932 Sb. rozh. tr.

rozhodnutí č. 208/1941 Sb. rozh. tr.

rozhodnutí č. 77/1952 Sb. rozh. tr.

rozhodnutí č. 24/1956 Sb. rozh. tr.

rozhodnutí č. 69/1957 Sb. rozh. tr.

rozhodnutí č. 36/1963 Sb. rozh. tr.

rozhodnutí č. 1/1965 Sb. rozh. tr.

rozhodnutí č. II/1965 Sb. rozh. tr.

rozhodnutí č. 24/1966-III Sb. rozh. tr.

rozhodnutí č. 26/1967 Sb. rozh. tr.

rozhodnutí č. 11/1968-I Sb. rozh. tr.

rozhodnutí č. 12/1968 Sb. rozh. tr.

rozhodnutí č. 26/1972 Sb. rozh. tr.

rozhodnutí č. 10/1974 Sb. rozh. tr.

rozhodnutí č. 41/1976 Sb. rozh. tr.

rozhodnutí č. 18/1979 Sb. rozh. tr.

rozhodnutí č. 9/1980 Sb. rozh. tr.

rozhodnutí č. 10/1980 Sb. rozh. tr.

rozhodnutí č. 41/1981 Sb. rozh. tr.

rozhodnutí č. 19/1982 Sb. rozh. tr.

rozhodnutí č. 20/1982 Sb. rozh. tr.

rozhodnutí č. 9/1988 Sb. rozh. tr.

rozhodnutí č. 17/1991 Sb. rozh. tr.

rozhodnutí č. 36/1991 Sb. rozh. tr.

rozhodnutí č. 47/1995 Sb. rozh. tr.

rozhodnutí č. 14/1999 Sb. rozh. tr.

rozhodnutí Vrchního soudu v Praze sp. zn. 1 To 55/1993

rozhodnutí NS ČSR, sp.zn. 4 Tz 128/1976

rozhodnutí NS ČSR, sp. zn. 11 To 1/1978

rozhodnutí NS ČSR, sp. zn. 6 Tz 70/1979

rozhodnutí NS ČR, sp. zn. 8 Tdo 838/2006

rozhodnutí NS ČR sp. zn. 3 Tdo 840/2006-I

rozhodnutí NS ČR sp. zn. 5 Tdo 1447/2007-I

rozhodnutí NS ČR sp. zn. 6 Tdo 66/2007

rozhodnutí NS ČR sp. zn. 5 Tdo 162/2007

stanovisko NS ČR sp. zn. Tpjn 303/2008

rozhodnutí NS ČR sp.zn. 5 Tdo 1498/2009-I

rozhodnutí NS ČR sp. zn. 8 Tdo 1438/2009

rozhodnutí NS ČR sp. zn. 7 Tdo 793/2010

rozhodnutí NS ČR sp. zn. 7 Tdo 1289/2011

rozhodnutí NS ČR, sp. zn. 7 Tdo 634/2012

nález IV. ÚS 433/02

usnesení II. ÚS 2435/09

Abstrakt

Tato práce se zabývá **pojmem krajní nouze a nutné obrany a právními důsledky překročení jejich zákonných mezí**. Jedná se o dvě z okolností vylučujících protiprávnost, které český trestní zákoník rozeznává. Jejich smysl je v umožnění občanům beztrestné užití svépomoci na ochranu svých práv a oprávněných zájmů před útokem či jiným nebezpečím v případech, kdy tuto ochranu nelze zajistit státní mocí. Pokud k výkonu svépomoci dochází v určitých přijatelných mezích, které stanoví zákon, lze takové jednání považovat za společensky prospěšné a nelze pro něj občany postihovat. Trestní odpovědnost se vyvozuje pouze v případech, kdy dojde k překročení těchto mezí, avšak i tehdy je na místě zaujmout vůči pachateli takového trestného činu určitý privilegovaný přístup. Tato práce si klade za úkol posoudit smysl a efektivitu fungování těchto institutů ve společnosti a případně navrhnout v tomto směru změnu. Po stručném úvodu práce pojednává o pojmu protiprávnosti jakožto znaku trestného činu a obecně o okolnostech tuto protiprávnost vylučujících. V závěru této kapitoly je připojena i krátká úvaha ohledně možných a vhodných změn právní úpravy v této oblasti. V následující kapitole třetí je v její první části vyložen smysl a stručně vývoj institutů krajní nouze a nutné obrany, ve druhé části se pak autor zaměřuje na výskyt předmětných institutů v ostatních oblastech právního řádu, konkrétně v ústavním pořádku ČR a Úmluvě o ochraně lidských práv a základních svobod, ve správním (přestupkovém) právu a v právu občanském, a to jak z pohledu starého, tak i nového občanského zákoníku. Čtvrtá kapitola je pak zaměřena nejprve na vymezení jednotlivých podmínek krajní nouze a jejich rozbor z hlediska zákonných ustanovení, nauky a judikatury. V této souvislosti je také vymezen pojem překročení mezí krajní nouze a jsou popsány situace, za kterých k němu dochází. Následující pátá kapitola, zaměřená na institut nutné obrany, je koncipována obdobně jako kapitola předchozí. Nejprve jsou vymezeny podmínky tohoto institutu a navazuje výklad o překročení jednotlivých podmínek. Tyto části uvedených kapitol je přitom vždy třeba vnímat a chápat jako celek, neboť spolu nerozlučně souvisí. Šestá kapitola se zaměřuje na rozbor jednotlivých možných právních důsledků překročení mezí krajní nouze a nutné obrany. Tyto jsou přitom vyloženy společně pro oba instituty, neboť i možnosti a postup při jejich uplatnění jsou v zásadě shodné. Následně autor hodnotí úpravu právních důsledků z pohledu její dostatečnosti a uvádí některé návrhy na její změnu. V poslední

kapitole se autor zaměřuje na srovnání české právní úpravy institutů krajní nouze a nutné obrany s úpravou slovenskou a pojednává o některých odlišnostech obou úprav. Smyslem této kapitoly je vyhodnocení, zda slovenská úprava může být v nějakém ohledu inspirující pro tu českou.

Abstract

This thesis deals with the **concept and legal implications of excessive self-defense (private defense) and necessity (distress)**. The two terms designate two circumstances precluding wrongfulness that the Czech Criminal Code recognizes. They have been intended to allow every person to defend himself and thus protect his rights against an attack or other forms of danger in case the state authority cannot provide for such protection. If the self-protection is executed within some acceptable boundaries that are provided by the Criminal Code, such behavior can be considered beneficial for the society and therefore nobody should be in any way punished for it. Criminal liability is only established when the given boundaries are crossed and even then there is a certain favored approach towards the perpetrator required. The intention of this thesis is to address the connotations and importance of the given juridical institutes and to evaluate whether they function effectively or not, with eventual suggestions as to how to improve the result. After a short introduction the first part of the thesis deals with the concept of wrongfulness as one of the elements of a crime, and circumstances precluding the wrongfulness in general. In the end of the chapter there is a brief reflection on the advisable law alterations in this regard attached. The following third chapter firstly deals with the significance and development of necessity and self-defense and then the author focuses on the occurrence of the given juridical institutes in other branches of the Czech law, specifically the Czech constitutional law and the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, Czech administration law, and the Czech civil law from both – the old and the new Civil Code viewpoint. The fourth chapter then initially focuses on circumscription of each individual condition of necessity and consequently investigates those in respect of legal provisions, jurisprudence and the case law. In this regard the term of an excessive necessity is explained and situations when the “excess” occurs are described. The following fifth chapter deals with the self-defense and is structured similarly to the previous one – at first there are all of the conditions of self-defense circumscribed and then the disquisition on excessive self-defense follows. All the parts of the past two chapters need to be viewed and understood as a whole for they closely relate to each other. The sixth chapter then addresses every single possible legal implication of an excessive self-defense and necessity. Subsequently the author evaluates the legal regulation of the

legal implications in the sense of its sufficiency and suggests certain modifications in this respect. In the last chapter the author focuses on comparison of the czech and slovakian legal regulation of necessity and self-defense and deals with some of the detected distinctions. The purpose of this chapter is to ascertain whether the slovakian legal regulation can be in any way inspiring for the czech one.

Klíčová slova: KRAJNÍ NOUZE, NUTNÁ OBRANA, EXCES

Key words: NECESSITY, SELF-DEFENCE, EXCESS